

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA (NOUN)

YOR 113: INTRODUCTION TO THE HISTORY OF THE YORÙBÁ PEOPLE
(Ìfáárà sí Ìtàn Ìṣẹ̀dálẹ̀ Àwọn Yorùbá)

LÁTI ỌWÓ

OLÚBÁYỌ ỌLÁDIMÉJÌ ADÉKÓLÁ
(B.A Hons. (Ifẹ), M.A. Ph.D (Ìbàdàn))

Institute of African Studies, University of Ibadan,
Ibadan, Nigeria.

Course content - Introduction to the History of the Yorùbá people

Course title and description – YOR 113: This is an introductory course on the oral and written history of the Yorùbá people in which the various historical sources are critically examined and discussed.

Course writer: Dr Olubayo Oladimeji Adekola

Course Editor: Prof. Arinpe G. Adejumo

ÀKÓÓNÚ KÓÒSÌ

Módù Kinní: Ìṣẹ̀dálẹ̀ Àwọn Ìran Yorùbá

Ìpín Kinní

Àwọn Yorùbá àti Orírun Wọn

Ìtàn Àtẹ̀nudénu Kinní Nípa Orírun Yorùbá

Ìtàn Àtẹ̀nudénu keji Nípa Orírun Yorùbá

Àkọ̀sílẹ̀ àwọn ò̀nkòwé Òde-Òní Nípa Orírun Yorùbá

Àrídímú Nípa Orírun Àwọn Yorùbá

Ìpín Keji

Àwọn Ọ̀mọ Odùduwà

Ìtànkáalẹ̀ Àwọn Ọ̀mọ Odùduwà

Àwọn Èyà Yorùbá

Ọ̀yó, Ègbá àti Ìjẹ̀bú

Ìjẹ̀sà, Èkiti àti Òndó

Ìpín Keta

Èdè Yorùbá

Èdè Yorùbá àti Àwọn Ọ̀nà Ìbáńisọ̀rọ̀ Mííràn

Ìyàtọ̀ Èdè àti Àwọn Ọ̀nà Ìbáńisọ̀rọ̀ Mííràn

Kíkọ̀ Èdè Yorùbá sílẹ̀

Oríki àti Ìwúlò rẹ̀ ní àwùjọ Yorùbá

Ìpín Kerin

Èrò Yorùbá Nípa Àwọn Èmí Àírí

Èrò Yorùbá Nípa Owó

Èrò Yorùbá Nípa Ọ̀mọ

Èrò Yorùbá Nípa Àíkú tàbí Àtubòtán Ayé

Èrò Yorùbá Nípa Ikú àti Ìyè lẹ́yìn Ikú

Ìpín Karùn-ún

Ìgbàgbò Yorùbá Nípa Olódùmarè

Ìgbàgbò Nípa Ìṣẹ́dà Ayé àti Ọrun

Ìgbàgbò Nípa Orí àti Àyànmó

Ìgbàgbò Nípa Egbé Awo àti imùlè

Ìgbàgbò Nípa Àwọn Aláṣekù àti Ìbọ

MÓDÙ KEJÌ

Ìpín Kìnní: Àṣà Àti Ọdún Ìbílẹ̀ Yorùbá

Kín ni àṣà?

Àṣà Ìkíni

Àṣà Ìwoṣo

Àṣà Oge Sise

Àṣà Ilà Kíkọ

Ìpín Keji: Àwọn Èka Àṣà Yorùbá 2

Àṣà Ìran-ara-ẹni-lówó

Ogún pínpin

Ìsínkú àti òkú Sise

Ìgbéyàwó

Ìsọmọloruúko

Ìpín Keta: Àwọn Òrisha Yorùbá

Òrisha-ńlá tàbí Ọbátálá

Ọrúnmilá

Èsù

Sàngó

Ọgún

Ìpín Kerin: Ọdún Ìbílẹ̀ Yorùbá

Ọdún Egúngún

Ọdún Agemo

Ọdún Ifá

Ọdún Òkèbàdàn

Ọdún Òrisha-Oko

Ìpín Karùn-ún: Àṣà Ilẹ̀ Níní àti Lílò Láàrin Àwọn Yorùbá
Ilẹ̀ Níní Láwùjọ Àwọn Yorùbá
Ilẹ̀ Lílò Láàrin Àwọn Yorùbá
Ofò Ilẹ̀ Láàrin Àwọn Yorùbá
Ilẹ̀ Gégé bí Òrìṣà Ilẹ̀ Yorùbá
Rògbòdiyàn Ilẹ̀ Láyé Àtíjọ àti Lóde Òní

MÓDÙ KẸTA:

Ìpín Kìnní: Ètò Ìjọba Ìbílẹ̀ Yorùbá Láyé Àtíjọ
Ètò Ìdílẹ̀ Nínú Ìṣẹ̀jọba Ìbílẹ̀ Yorùbá Láyé Àtíjọ
Fífi Ọba àti Ìjòyè Jẹ Ní Ilẹ̀ Yorùbá Láyé Àtíjọ
Fífa Ọmọ Oyè sílẹ̀
Ìwádii lówó Ifá
Ètùtù fún ọmọ Oyè tí Ifá bá mú
Ìfinijoyè Ìdílẹ̀ tàbí Oyè Ìlú

Ìpín Keji
Ìṣẹ̀ Àgbè
Ìṣẹ̀ Ọḍẹ
Ìṣẹ̀ Àgbèḍe-Ògún
Ìṣẹ̀ Aṣọ Hihun
Ìṣẹ̀ Epo Fífò

Ìpín Kẹta
Ìṣẹ̀ Ohùn Pípè
Ìṣẹ̀ Ìṣẹ̀gùn
Ìṣẹ̀ Arọ Dídá
Ìṣẹ̀ Ìṣẹ̀ Ìkòkò Mímọ
Ìṣẹ̀ Ọṣẹ̀ Dúdú

Ìpín Kerin: Ìlù, Orin àti Ijó Láàrin Àwọn Yorùbá

Ìwúlò Ìlù àti Orin

Àgbe síṣe ni Ìdílé Aláyàn

Àwọn Ìlù tí a n lù

Ohun tí a n fi ilù wí

Ibi tí Àwọn Ìlù yí ti wá

Ìpín karùn-ún: Eré Ìdaráyá Ní Ilẹ̀ Yorùbá Lójó Ojọun

Ayò Olopón

Ere Àrín

Èkẹ̀ tàbí Ìjàkadi

Ère Òkòtó Títa

Ere Òṣùpá

Ìfààrà Sí Kòṣì Yìí

A pín kòṣì yìí sí Módùlù méta, bẹ̀ẹ̀ ni a pín módùlù kòṣkan sí ipín márùn-ún ọ̀tọ̀tọ̀.

Nínú módùlù kinní, ipín kinní ni a ti wo ìṣedálẹ̀ àwọn iran Yorùbá. A wo orírùn wọn àti àwọn itàn àtẹnudétí tí a gbọ̀ nípa wọn, bẹ̀ẹ̀ ni a wo àkọ̀sílẹ̀ àwọn ọ̀pitàn ọ̀de-òní nípa àwọn èniyàn yìí, tí a sì rí àwọn nńkan kan di mú nípa ìgbé-ayé wọn láti ìgbàdẹ̀gbà.

Nínú ipín kejì módùlù kinní yìí kan náà ni a ti ménuba àwọn ọ̀mọ Odùduwà àti itànkálẹ̀ wọn. A wo àwọn ẹ̀yà Ọ̀yó, Ègbá àti Ìjẹ̀bú bẹ̀ẹ̀ ni a kò sàì ṣàlàyé nípa àwọn ẹ̀yà Ìjẹ̀sà, Èkitì àti Ońdó nínú ipín yìí.

Nínú ipín kẹta módùlù kinní yìí ni a tún ti ṣe àgbéyẹ̀wò èdè Yorùbá tí a sì wo àwọn ọ̀nà ibánisọ̀rọ̀ miíràn tí a kò le kà sí èdè síso. À tọ̀pinpin àwọn ọ̀nà ibánisọ̀rọ̀ yìí, a sì wo iyàtọ̀ wọn sí èdè. A tún wò ní sọ́kí àwọn ilàna tí a gbà kọ̀ èdè Yorùbá sílẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni a wo oríkì àti iwúlò rẹ̀ ní àwùjọ̀ Yorùbá.

Ní ipín kẹrin módùlù yìí ni a ti sọ̀rọ̀ èrò Yorùbá nípa àwọn ẹ̀mí àìrì, owó, ọ̀mọ àìkúlẹ̀we tàbí àtubòtán ayé. Èrò Yorùbá nípa ikú àti iyè lẹ̀yin ikú ni a fi ká' ipín yìí nílẹ̀.

Ní ipín karùn-ún tí ó parí módùlù yìí ni a ti wo ìgbàgbọ̀ àwọn Yorùbá Nípa Olódùmarè, ìṣedá ayé àti ọ̀run, bẹ̀ẹ̀ ni a tún ménuba ìgbàgbọ̀ àwọn èniyàn yìí nípa ẹ̀gbé awo àti ẹ̀gbé ìmùlẹ̀. Ní iparí ipín yìí ni a ti wo ìgbàgbọ̀ àwọn Yorùbá nípa àwọn Aláṣekù àti Ìbọ.

Ní módùlù kejì ẹ̀wẹ̀, a wo àwọn ẹ̀ka àṣà Yorùbá pàtàkì kan ní ipín kinní àti èkejì. Lára àwọn ẹ̀ka àṣà yìí ni ikínì, iwọ̀ṣọ, oge ṣìṣe àti ilà kíkọ. Àwọn miíràn ni àṣà iran-ra-ẹ̀ni-lówó, ogún pínpin, ìsínkú àti òkú ṣìṣe, bẹ̀ẹ̀ ni a wo àṣà ìgbéyàwó àti ìsọ̀mọ̀lórúkọ.

Ní ipín kẹta ẹ̀wẹ̀, a sọ̀rọ̀ lóri àṣà ilẹ̀ níní àti lílò láàrin àwọn Yorùbá láyẹ̀ àtijọ̀, a wo orúko agbègbè kan àti itumọ̀ wọn. A tẹ̀ síwájú nípa wíwo àṣà ẹ̀jẹ̀ jíjẹ̀ àti ìbúra, bẹ̀ẹ̀ ni a wò ó bí àwọn Yorùbá ṣe ń tọ̀jú oyún àti ọ̀mọ àti pàápàá jù lọ, bí a ṣe ń kọ̀ ọ̀mọ ní ẹ̀kọ̀ ilẹ̀ láti kékeré.

Ìpín kẹrin, módùlù kejì yìí ni ó sọ̀rọ̀ lóri àwọn ọ̀rìṣà ilẹ̀ Yorùbá bíi Ọ̀rúnmilá, Ṣàngó, Ọ̀bátalá, Ṣànpònná, Ọ̀gún àti Èṣù.

Ìpín karùn-ún ṣàlàyé lóri àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ ọ̀dún egúngún, Agẹ̀mọ̀ ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú, ọ̀dún Ọ̀kẹ̀-bàdàn ní ilú Ìbàdàn àti ọ̀dún Ọ̀rìṣà-Okò ní ilú Ìràwọ̀. Níbi ni a ti ṣàlàyé àwọn idí tí a fi ń ṣe àwọn ọ̀dún yìí tí tí di àkókò yìí.

Ní módùlù kẹta tí ó jẹ èyí tí ó gbèyìn, ipín kinní rẹ sọrò lórí ètò idílẹ̀ nínú isẹ̀jọba ibílẹ̀ Yorùbá láyé àtijọ́. A tèsíwájú nípa iwádíí àti ètùtù tí ó máa n wáyé kí wọn tó gbé ọba sórí itẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni a mẹnuba ifinijoyè tí ó máa n wáyé láàrin idílẹ̀ tàbí oye ilú.

Ìpín keji nínú módùlù yíi sọrò lórí àwọn isẹ̀ isẹ̀nbáyé Yorùbá kan bí isẹ̀ aró, aró dídá, epo fifò àti aṣọ híhun nígbà tí ipín kẹta tèsíwájú láti wo isẹ̀ ohùn pípè, isẹ̀ isẹ̀gùn, isẹ̀ ikòkò mímo àti isẹ̀.

Ìpín kẹrin ni ó sọrò nípa ilù, orin àti ijó láàrin àwọn Yorùbá pẹ̀lú àlàyé lórí agbe síṣe ní idílẹ̀ àwọn àyàn, àwọn ilù tí wọn máa n lù àti ohun tí wọn máa n fí ilù sọ, bẹ̀ẹ̀ a sọrò lórí ibi tí àwọn ilù yíi tí hù wá.

Nínú ipín karùn-ún ni a ti sọrò nípa eré idárayá láàrin àwọn Yorùbá láyé àtijọ́. Àwọn eré pàtàkì tí a mẹnuba ní eré ayò ọlópón, eré àrín, eke tàbí ijákadi bẹ̀ẹ̀ ni a sọrò lórí eré òkòtò títa àti àwọn irúfẹ̀ eré ọ̀sùpá tí àwọn ọ̀dómọ̀dé máa n ṣe.

ÀFOJÚSÚN KỌỌSÌ YÌÍ

Àfojúsùn Kọọsì yìí ni láti rí i pé àwọn akẹkọọ wọnyí mọ itàn tí ó jẹ mọ ìsẹdàẹ àwọn baba-ńlá Yorùbá. Èyí ni yóò le jẹ kí wọn lè sọrọ ní àwùjọ àwọn onímọ níbikíbi tí wọn bá bá ara wọn lójó iwájú.

Èyí nìkan kọ, akẹkọọ yóò le ní imọ kíkún nípa bí àwọn baba-ńlá Yorùbá ẹ ní tẹsíwájú nínú ètò idşelú àti ibára-ẹnigbẹpọ ti àlàáfíà ẹ ní jọba láàrin wọn.

Àwọn akẹkọọ yóò le mọ pàtàkì èdè àti bí Yorùbá ẹ níyì tó ní àwùjọ àgbáyé gégé bí ẹrí tí a lè mú lóníí. A tún fẹ kí akẹkọọ mọ àwọn iyàtò pẹẹ pẹ pẹ tí ó wà nínú èdè àdúgbò kọọkan láàrin àwọn Yorùbá

Wọn yóò mọ nípa bí àwọn baba-ńlá waş e mú idàgbàsókè bá èdè Yorùbá tí tí di òní olóníí. Akẹkọọ yóò le mọ èrò àti igbàgbọ àwọn Yorùbá nípa ẹmí àidrí gbogbo, pàápàá ní àkókò tí a wà yìí.

OJÚŞE AKÉKÒÓ

Bí olùkó ẹ̀ se ní ojúşe tirẹ̀ láti fi yé akékòó yékéyéké, kí wọn sì ní ìmò tí ó péye lórí iṣẹ̀dálẹ̀ àwọn baba-ńlá Yorùbá, bẹ̀ẹ̀ ní akékòó gbòdò fi ara balẹ̀ láti gba ìmò kún ìmò lódò àwọn aṣaájú wọn nínú ìmò itàn, àṣà, iṣẹ̀se, èdè Yorùbá àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Akékòó gbòdò múra láti ka àwọn iwé tí olùkó tóka sí nínú iwé ilé-iwé iléwọ̀ yí àti pé wọn ní láti máa wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibeèrè tí a gbé síwájú wọn. Akékòó kò gbòdò ẹ̀ ọ̀lẹ̀ nínú akitiyan rẹ̀ láti ní itẹ̀síwájú nínú ìmò iṣẹ̀dálẹ̀ Yorùbá pàápàá ní àkókò ọ̀lájú tí a wà yí.

Akékòó gbòdò fi ara balẹ̀ láti gbọ̀ itọ̀sónà àwọn olùkó rẹ̀ kí o lè ẹ̀ se kóríyá nínú ẹ̀kọ̀ rẹ̀. Akékòó kò gbòdò jalẹ̀ iòmò ẹ̀lòmíràn tàbí jí iṣẹ̀ oníṣẹ̀ wò tàbí kí ó da iṣẹ̀ oníṣẹ̀ kọ.

Ojúşe miíràn ní pé akékòó ní láti wá àwọn iwé tí wọn kọ̀ fún un, kí ó sì kà wọn dáadáa. Bí kò bá le fi owó rẹ̀ rà wọn, kí ó máa lọ sí ilé iyáwèè kàwé tí ó ti le rí àwọn iwé wònyí kà.

Akékòó gbòdò máa dá iṣẹ̀ àmúrelé tàbí iṣẹ̀ àimúşe rẹ̀ padà ní àkókò tí ó yẹ, bẹ̀ẹ̀ ní akékòó gbòdò fi ara hàn ní àsikò idánwò àṣekágbá láíṣe àwáwí kankan.

Ní iparí, kí akékòó máa bèèrè àwọn ibeèrè tí kò yé e nípa bíbá olùkó rẹ̀ sòrò.

ÌGBÉLÉWỌN TÍ OLÙKÓ YÓÒ MÁÀKÌ (TMA)

Ọ̀nà ìgbéléwọ̀n kínní ní ìṣe ṣíṣe tí olùkọ̀ yóò fí ọ̀wọ̀ sí, nígbà tí ọ̀nà kejì yóò jẹ̀ idánwò alákoṣílẹ̀. Àwọ̀n ọ̀nà méjèjì yìí dá lórí ìṣe àmúṣe tí yóò jẹ̀ dídájọ̀ láti ọ̀dọ̀ àwọ̀n akékọ̀ọ̀ èyí tí yóò sì ní ìpinnu lórí àsikò tí akékọ̀ọ̀ yóò dá ìṣe náà padà fún olùkọ̀ rẹ̀. Ìṣe àmúrelé yìí yóò kó idá oḡbón nínú oḡórtùn-ún máàkì, ní ìrètí pé ìmọ̀ akékọ̀ọ̀ yóò wúò fún un nínú ìṣe àimúṣe àti idánwò fún aṣeyege rẹ̀.

Ìṣe ṣíṣe wà ní iparí ipín kòòkan, bèè ní a ní ìrètí pé akékọ̀ọ̀ yóò wá idáhùn sí àwọ̀n ibéèrè tí ó wà níbè. A ọ̀ yẹ àwọ̀n ìṣe ṣíṣe yìí wò, bèè ní a ó fún akékọ̀ọ̀ ní máàkì fún idáhùn sí ibéèrè méta. Yóò jẹ̀ eyọ̀ kan ní Módù kan – módù kínní dá lórí ìṣeḡdálẹ̀. Àwọ̀n Íran Yorùbá, èkejì Íórí Àṣà àti ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá, nígbà tí èkẹta dá lórí ‘Etò Ìjọba Ìbílẹ̀ Yorùbá Láyé Àtijọ̀, Ìṣe ìṣenbáyé Yorùbá, ilù, orin àti ijó pẹ̀lú Eré Ídaráyá láàrikn Àwọ̀n Yorùbá.

Ìṣe ṣíṣe àti ìgbéléwọ̀n yìí ní akékọ̀ọ̀ yóò fí papọ̀ sí olùkọ̀ kí ojọ̀ idánwò tó pé., wàyí o, bí idí kan pàtàkì bá wà fún akékọ̀ọ̀ láti má dá ìṣe náà padà saájú ojọ̀ tí a fún un, irú akékọ̀ọ̀ bèè gbọ̀dọ̀ fí idí yìí tó olùkọ̀ rẹ̀ létí, tí olùkọ̀ yìí yóò sì piunnu àtisún ojọ̀ idápadé náà síwájú.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ ÀTI ÒSÚNWỌN MÁÀKÌ

Ìdánwò àşekágbá fún kòyèsì yíi yòò wáyé ní ojò tí àwọn aláşẹ ilé-ẹ̀kọ̀ àti olùkọ̀ bá fiẹ̀ nu kò sí, èyí tí yòò sì jẹ̀ jáde nínú àtẹ̀ ìdánwò.

Láàrin wákàtí méjì ní akẹ̀kọ̀ yòò dáhùn ibéèrè tí a bá gbé síwájú rẹ̀. Bẹ̀ẹ̀ ní oḡóta máàkì ní a ó sì fi ẹ̀ oḡiwoṅ rẹ̀.

Akẹ̀kọ̀ tí kò bá ní í lè wà nínú ìdánwò yíi fún ìdí pàtàkì kan tàbí òmíràn ní láti fi ẹ̀rí tí ó gbámúşé hàn, bẹ̀ẹ̀ ní àwọn aláşẹ̀ Ilé-ẹ̀kọ̀ ní yòò pinnu ohun amúşẹ̀ lórí rẹ̀.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Máàkì gbígbà nínú iṣẹ àmúṣe yòò dá lórí bí akẹkọ̀ọ̀ ṣe dǎngájíá sí nínú iṣẹ tí a fun un láti ṣe gégé bí iṣẹ àmúrelé.

Atẹ̀ ìsàlẹ̀ yíí n ́ ṣe òdiwọ̀n máàkì gbígbà nínú kọ̀ọ̀sí yíí. Bí àpẹ̀rẹ̀

Ìgbéléwọ̀n	Máàkì
Iṣẹ̀ àmúṣe 1-3 A ó mú iṣẹ̀ mèta tí ó bá dára jù láti fí ṣe àkọ̀sílẹ̀ máàkì ti akẹkọ̀ọ̀ gbà	Ogójì (40%)
Ìdánwò àṣekágba	Ọ̀gọta (60%)
Àròpò	Ọ̀górùn-ún (100%)

MÓDÙ KÍNÍNÍ

Ìfáàrà:

Nínú Módù yìí a ó ti gbọ àlàyé orísun àti orírún àwọn ìran Yorùbá. Akékòyò àti ònkàwé yìí yòò ní òye kíkún nípa isèdálẹ̀ àwọn Yorùbá láti inú àwọn itàn àtẹ̀nudétí tí a máa n gbọ̀ lẹ̀nu àwọn baba-ńlá wọn àti àwọn òpítàn òde-òní.

A ó wo orírún àwọn ìran Yorùbá àti bí wọn ẹ̀ tàn káàkiri gbogbo àgbáyé, lẹ̀yìn èyí ni a ó wo àwọn èyà tí àwọn Yorùbá pín sí àti ibi tí wọn tagbò dé ní apá ihà Gúúsù Ìwọ-Oòrùn ilẹ̀ àwọn Ènìyàn Dúdú ni Afíríkà àti ni gbogbo àgbáyé. Síwájú sí i, níbí yìí ni a ó ti ẹ̀ àlàyé ọ̀nà tí ìran àwọn Yorùbá pín sí, tí a ó sì ẹ̀ àgbéyẹ̀wò àwọn èyà kòòkan àti ibi tí wọn tẹ̀dọ̀ sí.

Ní iparí, a ẹ̀ àlàyé àwọn ijọra àti iyàtò dièdiè tí ó wà láàrin àwọn èyà yìí.

ÌPÍN KÍNÍNÍ: Àwọn Yorùbá Àti Orírún Wọn

Àkóónú:

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòyò
  - 4.1 Àwọn Yorùbá àti orírún wọn
  - 4.2 Itàn Àtẹ̀nudétí kinní nípa orírún Yorùbá
  - 4.3 Itàn Àtẹ̀nudétí kejì nípa orírún Yorùbá
  - 4.4 Àkọ̀sílẹ̀ àwọn onítàn òde òní nípa orírún Yorùbá
  - 4.5 Àrídímú nípa orírún Àwọn Yorùbá
- 5.0 Àgbáloḡbábò
- 6.0 Ìṣọ̀nísókí
- 7.0 Iṣẹ̀ Síṣe
- 8.0 Ìwé Ìtọ̀kasí

1.0 Ìfáàrà:

Ìpín yìí bèrẹ̀ pẹ̀lú àlàyé lórí àwọn ohun tí a gbọ̀ láti inú itàn àtẹ̀nudétí àti àkọ̀sílẹ̀ àwọn ònpítàn òde òní lórí ibi tí ìran Yorùbá ti ẹ̀. A wo àwọn oríṣíríṣí itàn tí ó rọ̀ mọ̀ èyí láti le ní

idánilójú nípa isèdálè àwọn iran yìí, kí a lè ní àrídímú tí ó dájú nípa wọn. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn itàn wònyí yàtò dièdiè, a rí i pé wọn n ní ibàṣepọ̀ dièdiè pèlú.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí a bá parí idánilékòó yìí, èròngbà wa ni pé akékòó àti àwọn ònkàwé yìí ní:

- níni idánilójú nípa isèdálè iran Yorùbá
- ojú wọn yòò sálẹ̀ sí ibi tí àwọn Yorùbá ti sẹ̀ wá
- mọ̀ bí iran Yorùbá ẹ̀ ń dàgbà sí i nínú oḡbón, ìmọ̀ àti òye.

3.0 Ìbèèrè isáájú :

3.1 Kọ̀ itàn isèdálè Yorùbá kan tí o mò sílẹ̀

2. Ẹ̀ ǎláyé kíkún lórí Odùduwà àti àwọn ọ̀mọ̀ rẹ̀

4.0 Ìbèèrè Ìdánilékòó

0.1 Àwọn iran Yorùbá àti Orírun wọn:

Onírúurú itàn àtẹ̀nudétí la gbó lẹ̀nu àwọn baba-ńlá tàbí àwọn tí wọn ẹ̀ Yorùbá sílẹ̀ lórí ibi tí iran yìí ti sà̀n wá bí odò. Yàtò sí èyí, àwọn ọ̀pítàn àti àwọn olùwádií láàrin àwọn Yorùbá tún fi yé wa ìgbà tí àwọn Yorùbá ti dé sí agbègbè tí wọn wà lónií yìí.

0.2 Ìtàn Àtẹ̀nudétí Kinní Nípa Orírun Yorùbá

Ìtàn àtẹ̀nudétí kinní ẹ̀ ǎláyé pé láti orílẹ̀-èdè Mòkà (Mecca) ni àwọn baba-ńlá Yorùbá ti wá tẹ̀dó sí agbègbè ibi tí wọn wà lónií yìí. Níbi yìí ni a ti gbó pé Odùduwà tí a pè ní baba-ńlá àwọn iran Yorùbá ti gbérasọ̀, tí ó bínú fi ilú Mòkà sílẹ̀. Àwọn miiran sọ̀ pé Odùduwà ẹ̀ èyí nígbà tí èdè-àiyedè kan bẹ̀ sílẹ̀ nítorí ìjà oyè jíjẹ̀, bẹ̀ ni àwọn kan sọ̀ pé Odùduwà kò láti tẹ̀ lé ẹ̀sìn mùsùlùmí tí àwọn baba rẹ̀ ń ẹ̀ ni. Nítorí náà, ọ̀n àti àwọn tí ó gba tirẹ̀ fi ilú Mèkà sílẹ̀, wọn sì wá ihà Gúúsù Ifẹ̀-Oòdayé Ìwo-Oòrun ilẹ̀ Afíríkà, wọn sì tẹ̀dó sí agbègbè kan tí a mò sí Ifẹ̀ Oòdayé níbi tí a gbó pé wọn bá àwọn èdá èniyàn kan níbẹ̀, wọn gba agbára lówó wọn, wọn sì bèrẹ̀ sí í ẹ̀ ǎkòso ibẹ̀.

0.3 Ìtàn Àtẹ̀nudétí kejì Nípa Orírun Yorùbá

Ìtàn ìgbà iwásẹ̀ miiran tí ó jẹ̀ mó ìgbàgbó àti ẹ̀sìn Yorùbá fi yé wa pé, nígbà tí Olódùmarè kókó sẹ̀dá ayé àti ọ̀run ni ibèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀, Olódùmarè àwọn irúnmolẹ̀ ọ̀kànlénirínwó (401) irúnmolẹ̀ tí a tún mò sí ọ̀rìṣà. Lára àwọn ọ̀rìṣà yìí ni Ọ̀bátálá wà, èyí tí Èlédáá sọ̀ fún pé kí ó lọ dá ìyàngbẹ̀ ilẹ̀ nítorí pé kíkí alagbalúgbú omi ni ayé wà nígbà náà. Ọ̀lórún fún Ọ̀rìṣà-ńlá tí a tún máa ń pè ní Ọ̀bátálá ní adìẹ̀ ọ̀lómọ̀ ika ẹ̀sẹ̀ márùn-ún àti ẹ̀rùpẹ̀ tí ó kún inú ilẹ̀ isáná kan, bẹ̀ ni Olódùmarè sọ̀ fún Ọ̀rìṣà-ńlá pé kí ó da ẹ̀rùpẹ̀ náà sí ojú omi, kí ó sì fi adìẹ̀ náà sílẹ̀ láti tàn án ká. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé

Ọbàtálá kò dé ibi tí ó n lẹ tí ó fi mu ẹmu yó lójú ọ̀nà, tí ó sì sùn lẹ, a rán Odùduwà láti lo ẹ̀ ẹ̀ nàà àti pé ibi tí a ti ẹ̀ itànka erùpẹ̀ yìí, tí ó sì di iyàngbẹ̀ ilẹ̀ ni a n pè ni Ifẹ̀-Oòdáyé. Nínú itàn yìí, a gbọ̀ pé lẹ̀yìn tí a dá Ifẹ̀-Oòdáyé, Olódùmarè rán àwọn ọ̀kanlénú (401) ọ̀rìṣà wònyí láti rọ̀ wà sí ọ̀de ayé láti isàlú ọ̀run lẹ̀hùn-ún, Ó sì fún ọ̀rìṣà kọ̀ọ̀kan ní ẹ̀ṣe àti ipa tí yóò kó láti mú kí ayé wà ní àlàáfíà. Lára àwọn ọ̀rìṣà atẹ̀wònrò yìí ni a ti rí Ọ̀rìṣà-ńlá tàbí Ọ̀bàtálá, Ọ̀rúnmilà, Ẹ̀sù Ẹ̀lẹ̀gbára, Sànpònná, Yemoja, Olókùn àti bẹ̀ẹ̀ lẹ̀. Nípa báyií, àwọn Yorùbá gbàgbọ̀ pé Ilẹ̀-Ifẹ̀ ni ayé ti bẹ̀rẹ̀ àti pé láti ibi ni gbogbo ẹ̀dá ènìyàn ti tàn káàkiri àgbáyé.

0.4 Àkọ̀silẹ̀ Àwọn Ọ̀n̄kòtàn Ọ̀de-Ọ̀ní nípa Orírùn Yorùbá

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé a ti gbọ̀ ọ̀kan-ò-jọ̀kan àlàyé ni a tún máa n gbọ̀ tí a sì tún máa n kà lẹ̀nu àti nínú àkọ̀silẹ̀ àwọn ọ̀n̄pitàn ọ̀de-òní.

Gégé bí èrò onímò itàn Adéagbo Akínjọgbin (1996) àwọn miiran sọ̀ pé Yorùbá kò wá láti Mòkà bí kò ẹ̀ láti agbègbè ibi kan lẹ̀yìn ipádèpò odò Ọ̀ya àti Benue tí wón sì wá sí ihà Gúúsù Ìwò Oòrùn Ilẹ̀ Adúláwò. Wón sọ̀ fún wa pé àṣà, èdè àti ìrìsì àwọn Yorùbá jọ̀ ti àwọn olùgbé odò ọ̀ya àti Benue.

0.5 Arídimú Nípa Orírùn Àwọn Yorùbá

Bí a bá wo àwọn itàn àtẹ̀nudétí àti ti àkọ̀silẹ̀ àwọn ọ̀n̄pitàn Yorùbá, a ó rí i pé àwọn tí a n tọ̀ka sí gégé bí iran Yorùbá gbà pé Ilẹ̀-Ifẹ̀ ni orírùn wón àti pé ibi yìí ni gbogbo àwọn Yorùbá máa n tọ̀ka sí gégé bi ibi tí ayé ti bẹ̀rẹ̀ ní ibèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀.

Bí a bá tún kíyèsì àwọn itàn àtẹ̀nudétí òkè yìí a ó rí i pé gbogbo iran Yorùbá ni wón gbà pé Odùduwà ni baba-ńlá wón. Ibáà ẹ̀ Mòkà ni Odùduwà ti wá sí Ifẹ̀ Oòdáyé tàbí ó wà láti isàlú ọ̀run, ó hàn gbangba pé Odùduwà ní ó tẹ̀ wón dó sí ilẹ̀-Ifẹ̀.

5.0 Ìṣòní sókí

A ti mò a sì ti gbọ̀ àlàyé nípa àwọn ibi tí àwọn Yorùbá ti lè ẹ̀ wá. Onírúurú itàn ni a ti gbọ̀ nípa àwọn ènìyàn yìí, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn akọ̀lù itàn àtẹ̀nudétí wònyí kò sàì mú kí á mò bí Yorùbá ẹ̀ wáyé. A gbọ̀ pé láti ilẹ̀ àwọn Lárúbááwá, pàápàá ní ilú Mòkà ni Odùduwà ti gbérasọ̀ kí ó tó dúró ní agbègbè tí a pè ní Ifẹ̀-Oòdáyé, èyí tí a n pè ní Ilẹ̀-Ifẹ̀ lóníí.

4.0 Iṣé Ṣíṣe

1. Kín ní àwọn ijọ̀ra àti àtẹ̀nudétí wo ló tọ̀ka sí orírùn Yorùbá?
2. Kín ní àwọn ijọ̀ra àti iyàtò tí a le tọ̀ka sí nínú àwọn itàn tí ó ṣàlàyé orírùn Yorùbá?
3. Ṣàlàyé ipò tí Ilẹ̀-Ifẹ̀ wà láàrin àwọn Yorùbá

5.0 Ìwé Ìtókasi

Johnson 1921. *History of the Yorùbás from the Earliest Times to the Beginning of the Protectorate*. Lagos: C.M.S.

Àtànda, J.A. 1996. "The Yorùbá people: Their origin, Culture and Civilization" in *Odunjo J.F. Memorial Lecture Series 5*, Ibadan, I.U.P.

Fadipe, N.A. 1970 *The Sociology of the Yorùbá*, Ibadan, I.U.P.

Eluyemi, O. *This is Ile-Ife*, Ile Ife, Adesanmi Printing Press.

Akinjogbin, I.A. 1996. "The Growth of Yoruba studies in the Western Region of Nigeria 1955-1965" in O.O. Olatunji (ed.) *The Yoruba History, culture and Language*. J.F. Odunjo Memorial Lecture series 5, Ibadan, I.U.P.

MÓDÙ KÍNÍNÍ

ÌPÍN KEJÌ: ÀWỌN ỌMỌ ODÙDUWÀ ÀTI ÌTÀNKÁLÈ WỌN

Àkóónú

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èròngbà

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

(1) Àwọn iran wo ni a mọ sí ọmọ Odùduwà?

(2) Sàlàyé sókí lórí àwọn èyà tí àwọn Yorùbá pín sí.

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Àwọn Ọmọ Odùduwà

4.2 Ìtánkálè àwọn ọmọ Odùduwà

4.3 Àwọn Èyà Yorùbá

4.4 Ọyó, Ègbá àti Ìjèbú

4.5 Ìjèsà, Èkìtì àti Òndó

5.0 Ìsonísókí

6.0 Iṣé Sísé

7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà:

Bí a bá n sọ nípa àwọn ọmọ Odùduwà níbí, a wo àwọn tí a n pè ni ọmọ Odùduwà yíi lónà kan tàbí òmíràn. Lónà kinní, àwọn ọmọ Yorùbá kòòkan, bèè ni a ó wo àwọn ti Odùduwà bí fúnra rẹ.

Níbí yíi ni a ó ti mọ iye ojúlówó ọmọ àti ọmọ-ọmọ tí Odùduwà bí àti ipa tí wọn kó nínú ìtánkálè iran Yorùbá. A ó wo àwọn èyà kòòkan tí Yorùbá pín sí. Bí àpẹrẹ, Ọyó, Ègbá, Ìjèbú, Ìjèsà, Èkìtì àti Òndó.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà pàtàkì tí a ní lókàn ni:

- Látí jẹ kí akékòó mọ nípa àwọn iran tí a n pè ní Yorùbá
- Kí akékòó mọ bí èyà Yorùbá kòòkan ṣe fónká sórí ilẹ Yorùbá lóde oní.
- Látí jẹ kí a fi èyà kòòkan hände ní agbègbè tí wọn tẹdó sí
- Kí àwọn akékòó mọ bí ibáṣepọ èyà kòòkan ṣe ṣe gúnmo tó.

3.0 Ìdánilékò

4.1 Àwọn Ọmọ Odùduwà:

Gbogbo àwọn iran Yorùbá ni a máa n tọka sí gégé bí ọmọ Odùduwà níwọn ìgbà tí ó jẹ pé Odùduwà ni wọn gbà gégé bí baba-ńlá wọn tí ó sè wọn sílẹ̀ ní ilú Ifẹ̀-Oòdayé tí a mò sí Ilé-Ifẹ̀ lóníí. Bí a bá wò orúkọ tí a n tọka sí yìí, èyí ni Odùduwà, ó ní itumọ̀ kan tí àwọn òpitàn sọ pé a ní láti fi itumọ̀ rẹ̀ hàn. Àwọn miiran tùmọ̀ Odùduwà sí ‘Odù tí ó dá iwà’ tàbí ‘Odù tí ó dá wà’.

Nínú èsìn àti ìgbàgbọ̀ Yorùbá, a máa n rí ‘Odù’ nínú eṣe Ifá, èyí tí ó tùmọ̀ sí ‘orí’ nítorí nàà, a lè sọ pé Odùduwà tùmọ̀ sí ‘orí’ tí ó dá iwàláàyè iran Yorùbá sílẹ̀. A tún lè sọ pé èyí tùmọ̀ sí ‘orí’ tí ó dúró gedegbe tàbí ‘orí’ tí ó tayo láàrin àwọn eṣẹ̀gbe rẹ̀

Èyí ó wù kí á tùmọ̀ rẹ̀ sí, a ó rí i pé Odùduwà tayo láàrin ebi àti eṣẹ̀gbe rẹ̀ ní Mòkà tí itàn àtẹ̀nudéti nàà ti wá.

4.2 Àwọn Omo Odùduwà àti Itànkálẹ̀ Won:

A gbó ọ̀ nínú itàn àtẹ̀nudéti miiran pé Odùduwà bí ọmọ̀ kan tí orúkọ rẹ̀ n jẹ̀ Ọ̀kànbí àti pé Ọ̀kànbí yìí ni ọmọ̀ kan nàà tí Odùduwà bí sùgbón Ọ̀kànbí ni tirẹ̀ bí ọmọ̀ méje. Itàn yìí tẹ̀sìwájú pé àwọn ọmọ̀-ọmọ̀ Odùduwà wònyí ni wọn fi Ifẹ̀-Oòdayé sílẹ̀, tí wọn sì jáde lọ kúrò ní Ifẹ̀ láti lọ gba ilẹ̀, kí wọn sì tẹ̀ ilú dó fúnra wọn. Bá yìí ni a máa n gbó Onísabẹ̀ ti Sabe, Alákétu ti Kétu, Onípópó ti Pópó, Ọ̀ràngún ti Ilá, Olówu ti ilú Ọ̀wu, Aláàfin ti Ọ̀yọ̀ àti Ọ̀ba ti ilú Bini. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn ọ̀ba tí a dárúkọ̀ wònyí sì wà lóníí, a tún rí àwọn èyà miiran tí wọn dá dúró láti agbàgbè kan sí ekeji. Nínú wọn ni Ọ̀yọ̀, Ègbà, Ìjèsà, Èkìtì, Ìjẹ̀bú àti Onḡdó. A ó máa wo àwọn wònyí ní síṣẹ̀-n-tẹ̀lẹ̀.

4.3 Èyà Ọ̀yọ̀ Ègbà àti Ìjẹ̀bú

Ọ̀yọ̀: Àwọn èyà Yorùbá Ọ̀yọ̀ lókikí púpọ̀, wọn sì gbajúmọ̀ láàrin àwọn Yorùbá láyẹ̀ àtijọ̀ tí tí ó fi di àkókò yìí. Kò sí èyà Yorùbá tí ó lè kọ̀ iyán àwọn Ọ̀yọ̀ kéré lówùjọ̀. Ní ayé àtijọ̀, a mọ̀ àwọn Ọ̀yọ̀ gégé bí alágbára àti jagunjagun tó dá nítọ̀. Èyà Ọ̀yọ̀ jagun gba ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ agbègbè ní ihà Gúúsù Ìwọ̀-Oòrùn Adúláwọ̀ bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé Nàìjíríà kò tí i wáyé gégé bí orílẹ̀-èdè nígbà nàà. Wọn gba ilẹ̀ dé ilẹ̀ àwọn Ìbàribá àti ilẹ̀ Tápa. Wọn gba ilẹ̀ dé ilẹ̀ àwọn Ìdòòmì (Dahomey) bẹ̀ẹ̀ ni àṣẹ̀ wọn ré kọ̀já sí ilẹ̀ Tógò àti ilẹ̀ àwọn Àgànyìn (Ghana). Aláàfin ni ọ̀ba aláde wọn, bẹ̀ẹ̀ ni Ọ̀yọ̀-ilé ni olú-ilú fún àwọn ọ̀ba yòókù nígbà tí a n sọ̀rọ̀ rẹ̀ yìí.

Àwọn oba aládé tí n bẹ lábé Aláàfin ní àkókò yìi jù egbààgbèje lọ, bẹ̀ẹ̀ ni lára àwọn ilú àmónà ní abẹ̀ Aláàfin nígbà yìi ni Ilorin, Ìgbéti, Ìbàdàn, Sàkí, Ògbómòsò, Ìwó, Ìbàràpá méjèjè, Orílẹ̀-Òwu, Ìsẹ̀yìn àti Ìjàyè.

Ègbá: Èyà Yorùbá pàtàkì ni àwọn Ègbá náà jé. Ní ibèrè pèpè, a lè rí wọn ní Ìjàyè, Olókéméjì, Odò-Onà, Ìlúgùn, bẹ̀ẹ̀ ni wọn pààlà pèlú Ìbàdàn. A gbó pé ọ̀pọ̀ ẹbí tí wọn lórúko láàrin àwọn Ègbá ni wọn máa n tọka sí i pé Ọ̀yọ̀ ni wọn ti wá. Èyà Ègbá náà lókikí láàrin Yorùbá láyè àtijó àti lóde òní.

Àwọn tí a máa n tọka sí gégé bí Ègbá pín sí ọ̀nà méta:

1. Ègbá Ìgbèyìn tí wọn súnmo Ìjẹ̀bú Rémo, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn olú ilú wọn ni Aké, Ìjeun, Kenita àti Ìporò
2. Ègbá Gbágùrà ni àwọn tí wọn pààlà pèlú àwọn Ọ̀yọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn olú ilú wọn ni Àgùrà, Ìlúgùn, Ìká, Ọ̀jọ̀, Ìláwo àti bẹ̀ẹ̀ lọ.
3. Ègbá Òkè Ona ni àwọn olú ilú bí i Okò, Ìkèrèkú, Ìkijà, Ìdómàpà, Odo, Poolo àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Oba wọn ni Osilẹ̀. Ní ayé igbàani, àwọn Ègbá kò ní oba ọ̀tòtò nitorí pé abẹ̀ Aláàfin ni gbogbo wọn wà nígbà náà.

Ìjẹ̀bú: Àwọn èyà Ìjẹ̀bú gbà pé Obańta ni ó sẹ wọn sílẹ̀. Ìdí niyí tí wọn sẹ máa n pe ara wọn ní ọ̀mọ Obańta.

Bí ó tilẹ̀ jé pé onírúurú itàn àtẹ̀nudéti miiran tún wà lórí orírùn àwọn èyà yìi (Ìjẹ̀bú), ohun tí ó dájú ni pé lábé iran Yorùbá ni àwọn èyà Ìjẹ̀bú náà wà, wọn sì máa n tọka sí Ilé-Ifẹ̀ gégé bí orírùn wọn. Ní agbègbè Ìjẹ̀bú yìi ni a ti máa n gbó orúko àwọn ilú bí i Ìjẹ̀bú-Igbó, Ìjẹ̀bú Mushin, Ìjẹ̀bú-Ifẹ̀, Àgò-Ìwòyè, Ọ̀dógbolú, Ìkenne, Sàgámù àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Oyè oba Ìjẹ̀bú Òde ni Awùjalẹ̀, èyí tí ààfin rẹ̀ wà ní Ìjẹ̀bú-Òde.

4.4 Ìjẹ̀sà, Èkiti àti Ondo:

Ìjẹ̀sà: Gégé bí èyà àwọn Yorùbá yòókù, èyà Ìjẹ̀sà náà ní onírúurú àwọn itàn àtẹ̀nudéti nípa orírùn wọn. A gbó pé nígbà tí àwọn Yorùbá sèsè tẹ̀dó sí orílẹ̀ wọn, tí Aláàfin wà lórí itẹ̀, tí ó sì kókó tẹ̀dó sí Ilé-Ifẹ̀, àwọn èyà Ìjẹ̀sà ni wọn wà ní agbègbè tí a mò sí Ìbòkun, tí wọn n fi àwọn erú wọn sises lábé olóri wọn tí a mò sí Ìje-òrìsà tí àkékúru rẹ̀ wá di Ìjẹ̀sà lóníí.

Àwọn Ìjẹ̀sà wònyí ní agbára àti okun láti dojúko isẹ̀ tí a bá gbé fún wọn láti sẹ, bẹ̀ẹ̀ ni wọn kì í janpata ibikibi tí a bá ti wọn sí. Lẹ̀yìn-ò-reyìn ni a gbó pé Aláàfin fi Owajù sẹ olóri wọn láti Ilé-Ifẹ̀. Itàn àtẹ̀nudéti miiran sọ pé lára àwọn Èkiti ni àwọn Ìjẹ̀sà ti dide, tí wọn sì pọ̀ sí i ní apá Ìbòkun níbi tí wọn ti tàn káakiri ibi tí a mò sí ilẹ̀ Ìjẹ̀sà lóníí. Lára àwọn ilú tí ó gbajúmò ní ilẹ̀

Ìjẹ̀sà lóníí ní Ilẹ̀sà, Òsú, Erin-Ìjẹ̀sà, Ìpetu-Ìjẹ̀sà, Ìbòkun, Èsà-Òkè àti Ìjẹ̀bú-Jẹ̀sà, bẹ̀e ní oyè ọ̀ba wọn ní Ọ̀wá.

Èkìtì:

Ìtàn àtẹ̀nudétí kan sọ pé ìtumò orúkọ èyà Yorùbá yíi jẹyọ nínú ilẹ̀ ikán tí a mò sí òkìtì, èyí tí ó fí bí agbègbè àti irúfẹ̀ ilẹ̀ kòtò àti gegele tí wọn tẹ̀dó sí ẹ̀ rí.

Àwọn èyà Èkìtì yíi ya ara wọn sòtò lára àwọn Ìjẹ̀sà pàápàá nípa ìṣẹ̀jọ̀ba wọn. Wọn pín ara wọn sí ẹ̀ka méréndínlógún, tí ọ̀ba wọn kòòkan sì n jẹ oyè Ọ̀wá, bí o tilẹ̀ jẹ pé àwọn ọ̀ba méréin kan wà gégé bí orí fún àwọn yòókù. Àwọn ọ̀ba wònyí ní:

1. Ewí ti Adó
2. Elékòlé ti Ìkòlé
3. Ajerò ti Ìjerò
4. Òwòré ti Ọ̀tùn

Àwọn ọ̀ba aláde tí ó wà lábẹ̀ àwọn méréin òkè yíi ní:

5. Alára ti Ará
6. Ajanpande ti Àkúré
7. Alágòtún ti Ọ̀gòtún
8. Gbójudo ti Ìdó
9. Ata ti Ayédé
10. Ọ̀lójà òkè ti Igbó Odò
11. Ọ̀lójé ti Ọ̀yé
12. Alààyé ti Èfòn-Alààyè
13. Olómìwó ti Òmùwó
14. Owíre ti Ìrè
15. Arínjalè ti Ìṣè
16. Onítaji ti Ìtaji

Ondo:

Ìtàn àtẹ̀nudétí kan sọ nípa àkókò kan tí ó jẹ pé ohun tí ó burú jàì ní láti bí ọ̀mọ méjì lẹ̀ẹ̀kan náà (ìbejì). Ní àkókò yíi ní a gbó pé ọ̀kan nínú àwọn olori (iyàwó) Alààfin bí ìbejì, bẹ̀e ní ẹ̀nikéni tí ó bá ti bí irú ọ̀mọ abàmi bẹ̀e ní wọn yòò pa sínú igbó orò, àtọ̀mọ̀ àti iyá abiyamọ̀ náà.

Bí o tilẹ̀ jẹ̀ pé inú Aláàfin Àjàkà kò dùn sí irúfẹ̀ idájó ikú yíí, ó pàṣẹ̀ fún àwọn ẹ̀sọ̀ rẹ̀ àti àwọn miíràn tí wọn tẹ̀lẹ̀ wọn pé kí wọn gbé wọn lọ sí agbègbè tó jìnnà réré, èyí tí ó jìnnà sí ilẹ̀ rẹ̀, kí wọn jù wọn sínú aginjù, igbó nìbè, kí wọn sì gbà pé wọn ti kú síbè.

Ìtàn yíí sọ̀ pé wọn mú iyá àti àwọn ibejì ọ̀mọ̀ rẹ̀ yíí lọ̀ sí ibi kan tí a mò sí Òde Onḍó lóníí. Àwọn olùgbé ibí yíí tí a mò sí Ìdoko kò pò rára. Àwọn olùgbé agbègbè yíí wòye irú ènìyàn tí ó dé sí ààrin wonyíí jẹ̀. Wọn ṣe àpónlẹ̀ wọn bí ẹ̀ni nílá, wọn sì gbà pé kí àwọn ènìyàn àjẹ̀jẹ̀ tí ó dé sí ààrin wọn náà máa ṣe olórí wọn láti igbà náà lọ̀.

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé a máa n ka àwọn Onḍó mò ẹ̀yà Èkitì nígbà miíràn, èyí kò rí bẹ̀ẹ̀ rára nítorí pé bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn pààlà pèlú àwọn Àkúrẹ̀ wọn jẹ̀ idápò àwọn Ọ̀yọ̀ àti Ìdoko sùgbón wọn n bá wọn ṣe pò.

5.0 Ìṣonísókí

Nínú ipín kejì yíí ni a ti wo idí tí a ṣe n pe ìran Yorùbá ní ọ̀mọ̀ Odùduwà. A sòrò nípa iye ọ̀mọ̀ tí Odùduwà bí fúnra rẹ̀ àti bí àwọn ọ̀mọ̀-ọ̀mọ̀ rẹ̀ nípasẹ̀ Ọ̀kànbí ṣe di akoni, tí wọn sì tẹ̀ àwọn ilú dó, tí wọn sì di ẹ̀yà Yorùbá kòòkan lóníí. A fi àbùdá àwọn ẹ̀yà kòòkan yíí hàn àti agbègbè tí wọn tẹ̀dó sí.

6.0 Iṣẹ̀ Ṣíṣe

1. Ṣàlàyé lẹ̀kùn-ún réré àwọn tí a n pè ní ọ̀mọ̀ Odùduwà.
2. Bá wo ni àwọn ọ̀mọ̀ Odùduwà ṣe tẹ̀ àwọn ilú dó àti pé àwọn wo ni a le tóka sí gégé bí akoni àti aṣaájú ẹ̀yà Yorùbá kòòkan?
3. Ipò àti ipa wo ni Aláàfin kó nínú iṣẹ̀lú ẹ̀yà Yorùbá láyé àtijó
4. Dárúkọ̀ àwọn ẹ̀yà Yorùbá méjì, kí o sì ṣe àlàyé ipò wọn ní àwùjọ̀ Yorùbá láyé àtijó

7.0 Ìwé Ìtókasi

Johnson, S. 1921. *The History of the Yorùbás from the Earliest Beginning to the Time of the Protectorate*, Lagos.

Biobaku S.O. 1973. *Sources of Yorùbá History*. Oxford, Oxford University Press.

Mabogunje, A.L. 1976. *The Land and Peoples of West Africa, Vol. One*, New York, Longman.

Ọ̀bayẹ̀mi Ade 1976. “The Yorùbá and Edo speaking Peoples and their Neighbours before 1600” in Ajayi, J.F.A & Crowther M. *History of West Africa*, New York, Longman Group Ltd.

Ogbóntiba, F.A. 1997. *Glory of the Yorùbá Race, Past, Present and Future*. Ibadan, Global Books and Publications.

Ademakinwa, J.A n.d *IFE, CRADLE OF THE YORÙBÁ RACE: A Handbook of the History of origin of the Yoruba*. Lagos, Yoruba Research Scheme.

MÓDÙ KÌNNÍ

ÌPÍN KĘTA

Àkóónú

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Èdè Yorùbá
  - 4.2 Èdè Yorùbá àti àwọn Ọ̀nà Ìbáńisòrò Mííràn
  - 4.3 Ìyàtò Èdè àti Ọ̀nà Ìbáńisòrò Mííràn
  - 4.4 Kíkọ̀ èdè Yorùbá sílẹ̀
  - 4.5 Ọ̀we nínú Èdè Yorùbá
  - 4.6 Oríkì àti iwúlò rẹ̀ nínú Èdè Yorùbá
- 5.0 Ìsoníṣókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Sísẹ̀
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáàrà:

Nínú ipín yìí ni a ti ṣe àlàyé pàtàkì ohun tí èdè jẹ́, tí a sì sọ̀rò nípa èdè Yorùbá àti ipa tí n kó ní àwùjọ̀ àwọn èniyàn yìí.

A mẹnuba bí èdè ṣe jẹ́ kòṣeémáníí láwùjọ̀ àgbáyé. Lẹ́yìn èyí, a ṣe àlàyé lóri iyàtò láàrin èdè àti àwọn ọ̀nà ìbáńisòrò mííràn láàrin àwọn Yorùbá. Lẹ́yìn èyí ni a wo ọ̀we Yorùbá àti iwúlò rẹ̀ nínú èdè Yorùbá. Ní iparí, a ṣe àlàyé nípa pàtàkì àti iwúlò oríkì nínú èdè Yorùbá. Nńkan wònyí fún wa ni idánilójú pé èdè kò ṣe é fowó rọ̀ sẹ́yin ní àwùjọ̀ ẹ̀dá èniyàn.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Ní iparí ipín yìí, a ó mọ̀:

- ohun tí èdè jẹ́
- nípa iwúlò èdè
- bí èdè ṣe jẹ́ okùnfà ìbáṣepò tí ó gúnmó
- iyàtò láàrin èdè àti ọ̀nà ìbáńisòrò yòókù
- ẹ̀ka tí èdè Yorùbá ti súyọ̀ nínú gbogbo ẹ̀ka èdè àgbáyé.

3.0 **Ìbèèrè Ìsaájú:**

- (1) Kín ni èdè? Èka èdè mélòò ni a lè rí ní ilẹ̀ Yorùbá?
- (2) Pa òwe m̀eta kí o sì sọ ìtumò wòn
- (3) Kín ni işè ti òwe náà máa n jẹ?

4.0 **Ìdánilékò**

4.1 **Èdè Yorùbá**

Bí á bá wo èdè ní gbogbo àgbáyé, a ó rí i pé ara èka àşà ni ó jẹ, bí ó tilẹ̀ jẹ pé iyàtò wà láti agbègbè kan sí òmíràn. Nínú èdè Yorùbá síşo, a máa n gbọ̀ oríşìrìşì èdè àdúgbò tí ó wà, bí ó tilẹ̀ jẹ pé kò sí èyà Yorùbá tí kò le ka Bíbèlì tàbí Àlùkùràni tí a kọ̀ ní èdè Yorùbá. Àwọn èka èdè yí yàtò, sí ara wòn dièdiè láti agbègbè kan sí ikeji àti pé bí àwọn èyà kan bá şe jìnnà sí ara wòn tó ni èdé wòn yòò şe yàtò tó.

Èdè Yorùbá jẹ ọkan nínú àwọn èdè tí ó gbajúmò jù lọ ní gbogbo àgbáyé. Ó kún fún onírúurú ọgbón, imò, ọye àti irírí tí ó fi hàn pé èdè Yorùbá kúrò ní wásá láàrin èdè àgbáyé.

4.2 **Èdè Yorùbá àti Àwọn Ọ̀nà Ìbáńsọ̀rọ̀ Mìíràn:**

Èdè ni a lè tókasi bí ilànà tí àwọn èniyàn kan n gbà lo ariwo tí a n pa tàbí ohun tí a n sọ́ jade lenu láti fi èrò inú wòn hàn lónà tí yòò gbà yé eni tí ó bá gbọ̀ èdè náà. Ètò àti ilànà wà tí a máa n tẹ̀lẹ̀ láti to àwọn ariwo náà pò kí ó tó lè ní ìtumò sí olùgbọ̀. Nítorí náà, a lè sọ pé èrò inú èniyàn tí a fi ohùn gbé jade ni ‘èdè’. Níbi síşo lenu ni èdè ti bèrè, bèè ni èyí kò yọ̀ èdè Yorùbá sílẹ̀, bèè ni kò sí èdè tí a kòkọ̀ kọ̀ sílẹ̀ láijé pé enu ni a kòkọ̀ fi sọ ọ̀. A tilẹ̀ gbọ̀ láti inú Bíbèlì àti àwọn ìtàn àtẹ̀nudéti kan pé èdè kan náà ni àwùjọ̀ èniyàn ní gbogbo àgbáyé n sọ̀ ní ibèrèpèpè, şùgbón nítorí ìdí kan tàbí òmíràn, Ọ̀lọrun Èlédáà da èdè aráyé náà rú, ó sì pín sí yéleyèlẹ̀.

Àwọn diè nínú àwọn ọ̀nà ìbáńsọ̀rọ̀ mìíràn tí kì í şe èdè ni:

Gbígbo ajá: Bí ajá bá n gbọ̀ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà, ó sáà máa n tọka sí i pé nńkan kan n şelẹ̀ ni. Ó lè rí olè tàbí kí ó rí nńkan abẹ̀mí mìíràn tí èniyàn kò rí. Èyí kì í şe èdè rára nítorí pé kì í şe gbogbo èniyàn ni ó mọ̀ ìtumò gbígbo náà.

Òrò eye Odíderé/Oóde/Avékòótó: Ọ̀rò enu eye odíderé kì í şe èdè síşo nítorí pé àwọn ọ̀rò tí ó bá gbọ̀ lenu olówó rẹ̀ tàbí tí a ti fi kọ̀ ọ̀ ni yòò máa sọ̀. Şókí, şókí ni yòò sì máa sọ̀ ọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, ó lè sọ̀ pé. ‘È káàbò’? ‘È kúulẹ̀’ ‘Ebi n pa mí’, àti bèè bèè lọ̀.

Ìfẹ̀ Síşú, Ìlú Lílù, Pípa Arokò àti Fífí èyà ara bí owó, esè, imú, orí, ojú sòrò: A níláti kiyèsí i pé àwọn ohun tí a dárúkọ̀ lókè wònyí kì í şe èdè rára nítorí pé wòn ní ààlà, bèè ni wòn kì

í sáà yí padà, wòn sì lópin. Ààmì lásán ni wòn jé, yàtò sí èdè tí ó máa n dàgbà lójójúmó, tí kò sì ní òpin ibi tí a le sọ ó mọ. Nítorí náà, a le sọ pé àbùdá pàtàkì tí èdá èniyàn ní ni èdè.

4.3 Ìyàtò Èdè Yorùbá àti Àwọn Ọ̀nà Ìbáńsọ̀rọ̀ Mìíràn

Èdè kòòkan sáà máa n yàtò sí ara wòn nítorí pé ohun tí ó dúró fún àmì kan nínú èdè kan le máa ní itumọ̀ kan náà nínú èdè mìíràn. A le fi èdè sọ ohun tí a ti ẹ̀ kojá, ohun ti a n ẹ̀ sẹ̀ lówólówọ̀ tàbí ohun tí a ó ẹ̀ sẹ̀ lójó iwájú. Bí àpẹ̀rẹ̀,

- a. Mo lọ sí ilẹ̀ ọ̀rẹ̀ mi lánàà
- b. Mo n lọ sí ilẹ̀ ọ̀rẹ̀ mi báyí
- d. Èmi yòò lọ sí ilẹ̀ ọ̀rẹ̀ mi

Bí a bá ẹ̀ àkíyèsí, a kò le fi àwọn ọ̀nà ìbáńsọ̀rọ̀ yòókù ẹ̀ bẹ̀. Nítorí náà, èdè kò lópin, a le máa sọ ó tíí ilẹ̀ yòò fi sù. Ó ní ibi tí ariwo ajá le mó – bí ajá bá rí àjẹ̀jẹ̀ èniyàn, tàbí ajá ẹ̀gbé wòn tàbí olẹ̀ tàbí ẹ̀mí àírí mìíràn, ó le máa gbó lásán. Bákan náà ni bí àwọn ajá bá n gùn. Bí ajá bá sí rí olówó rẹ̀, ó le máa yòrù láti fi kí i káàbò.

Bí o tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn èniyàn kan máa n rán ajá wòn nísẹ̀ sí èniyàn, síbèsíbẹ̀ ó ní iwònba ohun tí ajá le sọ, sùgbón èdè tàbí ọ̀rọ̀ tí èniyàn n sọ kó láàlà.

4.4 Akítíyan Nípa Kíkọ̀ Èdè Yorùbá Sílẹ̀

Àwọn onímọ̀ ìjìnlẹ̀ pàápàá àwọn ọ̀yìnbó ẹ̀lẹ̀sìn Kírístì ẹ̀ akítíyan láti jẹ̀ kí èdè Yorùbá di kíkọ̀ sílẹ̀, pàápàá nígbà tí wòn fẹ̀ fi ìdí ẹ̀sìn wòn múlẹ̀.

Wòn rí i pé ẹ̀bùn àti ànfààní tí èdá èniyàn ní tí ó sì yà wòn sọ̀tò kúrò nínú gbogbo àwọn èdá yòókù ni èdè jẹ̀. Wòn mọ̀ rírì pé okùnfà àlàáfíà àti ìgbọ̀ra-ẹ̀ni-yé ni èdè. Bí àpẹ̀rẹ̀, ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà nísinsinyí, èdè-àiyedè tí n sẹ̀lẹ̀ jẹ̀ orísun tàbí okùnfà rúdurúdu àti àidógba láàrin àwọn olùgbé ibẹ̀. Bẹ̀ẹ̀ ni bí a kò bá le gbọ̀ ara wa yé, ojú kan náà ni a máa wà sigidi bí adágún odò láísí idàgbàsókè kan pàtó.

Bí a bá kíyèsí dáadàa, a ó rí i pé èdè Yorùbá jẹ̀ ọ̀kan nínú àwọn èdè ilẹ̀ Adúláwọ̀ tí kò ní àkọ̀sílẹ̀ kí àwọn ẹ̀lẹ̀sìn Kírístì yíí tó wá sí àwùjọ̀ àwọn Yorùbá láti tan ẹ̀sìn wòn kalẹ̀, sùgbón wòn wòye pé ẹ̀yí le nira diẹ̀ bí èdè Yorùbá kò bá di kíkọ̀ sílẹ̀

Nítorí ìdí ẹ̀yí, àwọn Ìjọ̀ C.M.S (Church Missionary Society) tí Ẹ̀ni-ọ̀wọ̀ Henry Venn jẹ̀ akòwé àgbà fún wá sí àwùjọ̀ àwọn Yorùbá ní nńkan bí ọ̀gọ̀jọ̀ ọ̀dún sẹ̀yìn lábẹ̀ olúdarí wòn, Ẹ̀ni-ọ̀wọ̀ Henry Townsend tí ó jẹ̀ Olúsọ̀-àgùntàn Ìjọ̀ yíí ní ilẹ̀ Sàró (Siera-Leone); wòn sì mú Ẹ̀ni-ọ̀wọ̀ Samuel Àjáyí Crowther, ẹ̀ni tí í ẹ̀ Àlùfáà èniyàn dúdú kinní tí Ìjọ̀ C.M.S lówọ̀. Pèlú ìrànlowọ̀ àti ifowosowopọ̀ Ọ̀jògbón Lepsius, wòn gbé ilàna bí èdè Yorùbá yòò ẹ̀ di kíkọ̀ sílẹ̀ kalẹ̀.

Wọn rí i pé lábé ẹka èdè àgbáyé tí èdè Yorùbá ti sùyo ni wọn pè ní Kwa. Wọn fi yé wa pé lára àwọn ẹka èdè tí ó wà lábé Kwa yíi ni Kru, Banle, Twi, Gáà, Ewe, Fọn, Yorùbá, Èdó, Nupe, Igbo, Idoma, Ìjọ (Ijaw), Efik àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn ẹka wònyí sì tàn ká gbogbo ihà Íwọ-Oòrùn Afíríkà (Bíòbákú, 1973:178) Gégé bí àlàyé tí a gbó níbí, àwọn èdè yíi fi ara pé ara, bẹ̀ẹ̀ ni wọn máa n jọ ara wọn ní síso nígbà miiran.

4.5 Òwe Nínú Èdè Yorùbá

Òwe ẹ̀ pàtàkì nínú àgbékalẹ̀ ọ̀rọ̀ Yorùbá láyẹ̀ àtijọ̀ àti lóde ọ̀nì. Òwe máa n kún fún ẹ̀dòki àti àdìtú ọ̀rọ̀, èyí tí olùgbọ̀ máa n ronú jinlẹ̀ kí ó tó mọ̀ ìtumọ̀ rẹ̀. Ìdí nìyí tí Yorùbá fi máa n sọ pé; òwe ẹ̀sin ọ̀rọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni bí ọ̀rọ̀ bá sọ̀nù, òwe ni a fi máa n wá a.

Bí ọ̀rọ̀ kan bá sọ̀kùnkùn, òwe ni a fi máa n tan ìmólẹ̀ sí i (Ọ̀ládàpọ̀, O. 1996). Èyí nìkan kọ̀, bí ọ̀rọ̀ bá dọ́jú agbami, òwe ni a fi lè wa ọ̀kọ̀ rẹ̀ dé èbúté ayọ̀. Òwe yíi náà ni a lè pè ní atùdè ọ̀rọ̀ àti pé bí ọ̀rọ̀ bá lójú pọ̀, òwe ni a lè fi yanjú rẹ̀. Nítorí náà, nínú òwe ni a ti máa n rí ọ̀rọ̀ ọ̀gbón tí a gbé kalẹ̀ lónà tí ó fi irírí àti òye Yorùbá hàn nípa àyíká wọn.

Ọ̀mọ̀dé ní í pàlọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni àwọn àgbà ló máa n sáà pa òwe. A lè fi òwe wé mùdùnmùdùn kan tí ó wà nínú àkámọ̀ sùgbón tí a fẹ̀ fi ojú rẹ̀ síta. Bí àpẹ̀rẹ̀, àwọn nńkan kan wà tí domudómú tàbí adùn inú wọn farasin àti pé kí á tó le gbádùn irú nńkan bẹ̀ẹ̀, a niláti fọ̀ ọ̀, kí á sì mú tinú rẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ èyí ni ẹ̀pà, èkùrọ̀, àgbọ̀n, obì, tí ó jẹ̀ pé bí a kò bá fọ̀ tàbí pa è̀po èyìn wọn, a kò le rí àdídùn inú wọn jẹ̀. Nítorí náà, ni a ẹ̀ máa n fi ọ̀rọ̀-ìṣe ‘pa’ kún àwọn nńkan yíi. A máa n sọ̀ pé a n pa àgbọ̀n, èkùrọ̀, ẹ̀pà, obì, tí a sì máa n sọ̀ pé a n pa òwé náà láti le mú ọ̀rọ̀ ìjinlẹ̀ inú rẹ̀ jáde.

Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn òwe tí a máa n pa wònyí máa n sùyo nínú irírí àti àkíyèsí àyíká ẹ̀ni bí a bá ẹ̀ ní dàgbà ní àwùjọ̀. Èyí tùmọ̀ sí pé ohun tí ojú àgbà ti rí sẹ̀yìn ni wọn máa n hun pọ̀ di òwe. Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. Kí ojú má ríbi, ẹ̀sẹ̀ ni oògùn rẹ̀
2. Igi gogoro má gún mi lójú, àtòkèèrè la ti í wò ó.
3. Ìrínisí nìṣenilójò
4. Súnmọ̀ni láá mọ̀ṣe ẹ̀ni, èyàn gbókèèrè níyí.

A ó rí i pé àkíyèsí àyíká àti irírí tí a ní ní ó mú àwọn Òwe òkè yíi wá. Nítorí náà, bí ọ̀dọ̀mọ̀dé bá niláti pa òwe níbi tí àwọn àgbà wà, ó di dandan kí ó tọ̀rọ̀ iyònda tàbí gba àṣẹ̀ lówó àwọn àgbà tó wà níbẹ̀.

4.6 Ìwúlò Òwe ní Àwùjọ Yorùbá

Àwọn òwe tí a máa n pa yìí ní ìṣe pàtàkì tí wọn máa n jẹ fún àwọn tí a bá pa wọn fún. Nígbà miiran, a máa n fi òwe kilò iwà tàbí kí á fi gbani nímòrán.

Yàtò sí èyí, a sàbà máa n pa òwe nígbà tí ọ̀rò kan bá takókó, láti tan imólè sí i.

A máa n fi òwe ṣe àpónlè èniyàn tàbí kí á fi ta àbùkù rẹ. Bí àpẹ̀rẹ;

1. Írírí ni baba ọ̀gbón, ó ṣe mí rí ni baba làákàyè
2. Èyàn tanra rẹ̀ jẹ̀ bíi Tégbè

Òwe wúlò láti fi wá àlàáfìà ní àwùjọ tàbí kí á fi so okùn irépò le danin-dain. Wàyí o, ṣókí ṣókí ni gbólòhùn òwe, kí í gùn gbooro bí igbà tí a bá n sòrò lásán, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé òwe máa n lóyún ọ̀rò sínú nítorí pé òwe miiran lè jẹ̀ mó itàn ohun tí ó ti ṣeṣe rí. Bí àpẹ̀rẹ, ‘Ìdúró gbàkòò ni ìdúró gbàde, a dífá fún adánilóro gbàgbé òla’.

4.7 Oríkì

Ọ̀kan nínú àwọn ipèdè àti ọ̀nà tí a fi n dá ojúlówó ọ̀mọ Yorùbá mò ni oríkì. Bí a ti ní oríkì àdájé fún ẹ̀nikòòkan, ni a ní oríkì inagijẹ̀ èyí tí ó fi iwà, ìṣe tàbí àbùdá ẹ̀ni hàn. A tún máa n gbó nipa oríkì àmútòrunwá àti oríkì orílẹ̀ tàbí ti idilé.

Ní ààrin àwọn èyà Ọ̀yó, bí wọn bá ti n sọ ọ̀mọ ní orúkọ ní ojọ kejo ni wọn yòò máa fún un ni oríkì àdájé, èyí tí ó bá orúkọ nàà mu. Bí àpẹ̀rẹ *oríkì àdájé*, èyí tí ó máa n jẹ̀ ṣókí:

1. Àlàdé ni ọ̀mọ tí ó máa n ní agbára, tí a kò lè kó láyà jẹ
2. Àlàbí ni ọ̀mọkùnrin tí a bí tẹ̀lé àwọn ọ̀mọ̀bìnrin púpò
3. Àwèrò ni ọ̀mọ̀bìnrin tí a bí tí a sì ró o láṣọ̀ tí ó dára
4. Àṣàbí ni ọ̀mọ̀bìnrin tí a dù láti bí tàbí ẹ̀ni tí à n dù pé kí a bí lọ̀mọ

Ṣùgbón àwọn oríkì inagijẹ̀ miiran wà fún àpónlè tàbí àbùdá. Bí àpẹ̀rẹ;

1. Ọ̀kùnrin kóróbótó bí ọ̀ká
2. Onínú funfun bí ẹ̀mu
3. Orékelẹ̀wà amọ̀bíojó
4. Oníwà tútù bí àdàbà
5. Ọ̀pẹ̀lẹ̀ngẹ̀ subú láwo, àwo kò fọ̀, ó subú lu odó, odó fàya.

Bí a bá ṣe àkíyèsí àwọn oríkì tí a máa n fún àwọn ọ̀mọ ní ilẹ̀ Yorùbá, a ó rí i pé ó máa n fi iwà igboya tàbí iwà akíkanjú hàn. Ó tún máa n fi ipò tí ẹ̀bí tàbí àwùjọ wà hàn nígbà tí a bí ọ̀mọ nàà.

Ní ti àwọn ọmọ̀bínrín, a ó rí i pé àwọn abiyamọ̀ sáà maa n fẹ̀ràn ọmọ̀bínrín púpọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni oríkì tí wọ̀n maa n fún wọ̀n le tọ̀ka sí ifẹ̀ tí wọ̀n ní sí ọmọ̀bínrín bẹ̀ẹ̀.

Oríkì inagijẹ ní ọ̀pọ̀ igbà maa n mú ijà lówó láti ọ̀dọ̀ ẹ̀ni tí a bá n kì ní oríkì bẹ̀ẹ̀ nítorí irúfẹ̀ oríkì bẹ̀ẹ̀ lè jẹ̀ mọ̀ àbùkú tàbí èébú ẹ̀ni tí a n kì nàà. Bí àpẹ̀rẹ̀

1. Ọ̀rọ̀bínrín dọ̀rì
2. Balógun lẹ̀yìn obínrín
3. Jókòó tàgbà má júpè rán-níşé
4. Irú lẹ̀tùn-ún, ọ̀gìrì lóşì, a níhun téşin n jẹ̀ lẹ̀nu

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn oríkì mǐràn le jẹ̀ mọ̀ aléébú iwà ẹ̀nikan, ó şe é şe kí onítọ̀un yí iwà tàbí işe rẹ̀ nàà padà. Wàyí o, àwọn inagijẹ̀ mǐràn maa n kọ̀ àwọn ẹ̀nìyàn ní iwà ọ̀mọ̀lúàbí lówùjọ̀.

Oríkì Àmútọ̀runwá:

Púpọ̀ nínú orúkọ àmútọ̀runwá bí Ìbejì, Ọ̀jọ̀, Àiná, Àjàyí, Dàda, Ìlọ̀rì, Ìge, Olúgbódi àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀ ni ó maa n ní àwọn oríkì tí ó n bá wọ̀n wá. Irúfẹ̀ àwọn oríkì bẹ̀ẹ̀ sáà maa n gùn díẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ni àwọn oríkì wọ̀nyí maa n fi isesí àti irí àwọn ọ̀mọ̀ bẹ̀ẹ̀ hàn. Bí àpẹ̀rẹ̀, oríkì ibejì àti oríkì Ìge tí ó lọ̀ bá yí:

Ìbejì:

Èjìrẹ̀ ọ̀yílà

Wínni-wínni lójú orogún

Èjìwọ̀rò lójú iyá rẹ̀

Ọ̀mọ̀ kọ̀ ilé aláşọ̀ kò lọ̀

Èjìrẹ̀ wá salákiisà donígba aşọ̀...

Ò bẹ̀ jìgà bẹ̀ gìjà

Ó fẹ̀şẹ̀ méjèjì bẹ̀ sílé alákiisà

Ó salákiisà daláşọ̀

Ìge:

Ìge Àdùbí Oníbíyọ̀

Anumọ̀ bí ẹ̀yẹ̀

Ìge má nù mí mọ̀, ọ̀wọ̀ mí tẹ̀nu mí

Èyẹ̀ ílá tí í numọ̀ rẹ̀ bí àrà

Ìge àdùbí tó ní bíyàà lè kú kó kú

Olá baba toun í jẹ...

(Oríkì àpèlẹ̀)

Àwọn oríkì miiran wà tí ó jẹ mọ orúkọ àpèlẹ̀ tí a mọ mọ wọn. Irúfẹ̀ àwọn orúkọ àpèlẹ̀ yìí máa n sáà dá lé àbùdá èniyàn. Ó lè jẹ mọ àbùdá irísí, ihùwàsí tàbí iwà akíkanjú tí ẹnìkàn tí hù tí ó sì mú kí irú ẹnì náà di gbajúmọ ní àwùjọ. Èyí sáà máa n ẹ̀ àpèjúwe irú ẹnì bẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. Sóbò, Aróbíodu
2. Abísóyè, Olóde Òkúta
3. Àjàyí, Ògídí-Olú
4. Babalọ́lá, Atólúgbokùn
5. Mọ̀réníkẹ̀, Omọ Akáába
6. Adéníkẹ̀, Alásẹ̀pa-ilasa

Oríkì Orilẹ̀:

Èyí jẹ ohun tí ó wọpọ láàrin àwọn èyà Ọ̀yọ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ pé àwọn èyà miiran náà wà tí wọn ní oríkì tí ó so wọn pọ̀. Láàrin àwọn Ọ̀yọ̀, a lè tọka sí oríkì orilẹ̀ bí i: Èrinmòjé, Ìrèsà, Oníkòyí, Olú-Òjé, Olómù, Ọlọfà,, Òpómúléró, Olúgbón, Arágberí, Olókùn-ẹsin, Ológbìn-in àti bẹ̀ bẹ̀ lọ.

Nínú àwọn oríkì orilẹ̀ yìí ni a ti máa n mọ ibi tí àwọn èniyàn tàbí ilú ti sà dé ibi tí wọn wà lóní yìí.

5.0 Ìsọ̀nísókí

Ní ipín kinní yìí ni a ti sọ ní sókí èdè Yorùbá àti ibi tí ó ti hù jáde nínú ẹ̀ka èdè àgbáyé. A sọ̀rọ̀ nípa àwọn ọ̀nà ibáńsọ̀rọ̀ miiran bí gbígbó ajá, ọ̀rọ̀ ẹnu ayékòótó àti bẹ̀ bẹ̀ lọ. A sọ̀rọ̀ nípa akítìyan àwọn ẹ̀lẹ̀sìn tí wọn gbìyànjú àtikọ̀ èdè Yorùbá sílẹ̀ bẹ̀ ni a mẹnuba isọ̀rọ̀ ọ̀we àti oríkì nínú èdè Yorùbá.

6.0 Iṣẹ̀ Sísẹ̀

1. Nínú ẹ̀ka èdè àgbáyé wo ni èdè Yorùbá ti sùyo?
2. Sọ̀rọ̀ lórí àwọn iyàtò tí ó wà láàrin èdè àti àwọn ọ̀nà ibáńsọ̀rọ̀ miiran tí kì í ẹ̀ èdè.
3. Kín ni ipa tí ọ̀we n kó nínú èdè Yorùbá?
5. Sàlàyé ohun tí oríkì Yorùbá máa n dá lé lórí àti iwúlò wọn.

6.0 Ìwé Ìtókasi

Ladele, T.A.A et al 2006. *Àkójopò Ìwádii Ìjìnlẹ̀ Àsà Yorùbá*. Ibadan: Gavima Press Ltd.

Ọladapo, T. 1996. *Egbẹta Ọwe; Orin Odíderé 9*. Ìbàdàn, Ọmọ Ogungbola Ventures Ltd.

Ojo, T.A. 1966. *Yorùbá Culture*. London, University of London Press.

Fadipe, N.A. 1970. *The Sociology of the Yorùbá*. Ibadan, Ibadan University Press.

MÓDÙ KÌNNÍ

ÌPÍN KẸRIN: ÈRÒ YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà/Afojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Èrò Yorùbá Nípa Àwọn Èmí Àìrì
  - 4.2 Èrò Yorùbá Nípa Owó
  - 4.3 Èrò Yorùbá Nípa ọmọ
  - 4.4 Èrò Yorùbá Nípa Àìkú tàbí Atubòtán Ayé
  - 4.5 Èrò Yorùbá Nípa Ikú àti Ìyè Lẹyìn Ikú
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣẹ Sísẹ
- 7.0 Ìwé Ìtó.kasí

1.0 Ìfààrà

Nínú ipín yìí ni a ó ti wo èrò iran Yorùbá nípa àwọn èmí àìrì àti ibi tí wọn n gbé. A wo èrò àwọn ènìyàn yìí nípa Àjé àti àwọn ohun tí ó rọ̀ mọ̀ wọn. Èrò àwọn Yorùbá nípa owó, ọmọ àti àìkú tàbí atubòtán ni a tún gbéyèwò, bẹ̀ẹ̀ ni a kò ní í sàimọ̀ èrò wọn nípa ìyè lẹyìn ikú.

2.0 Èròngbà/Afojúsùn

Èròngbà fún idánilékòó yìí ni:

- Látí wo èrò Yorùbá nípa àwọn èmí àìrì gbogbo
- Kí á mọ ohun tí Yorùbá ní lókàn nípa àwọn àjé
- Látí mọ ohun tí wọn lérò nípa owó àti ọmọ
- Kí a mọ èrò Yorùbá nípa àìkú baálẹ̀ ọ̀rọ̀
- A ó mọ ohun tí Yorùbá ni lókàn nípa ikú àti ìyè lẹyìn ikú

4.0 Ìbèèrè Ìsaájú:

1. Sàlàyé èrò tire nípa àwọn èmí àìdrí
2. Njé lóòótó ni àwọn àkúdàáyà wà?
3. ‘Owó kò tó ọmọ! Dá sí ọrò yìi.

4.1 Èrò Yorùbá Nípa Àwọn Èmí Àìrì:

Àwọn Yorùbá gbàgbó pé oríṣíí èmí àìrì méjì ni ó wà. Bí rere ẹ wà, bèè ni búburú wà pèlú. Wọn tún ní èrò pé oríṣíí méjì èmí àìrì ló wà – àwọn òrìṣà àti àwọn òkú ọrun. Àwọn èmí àìrì rere wònyí ló máa n ẹ àtílẹ̀yìn fún ènìyàn lójoojúmọ ayé, bí ó ti lẹ̀ jẹ̀ pé wọn le bínú sí ẹnikẹni tí ó bá kò láti ẹ ojúṣe rẹ̀ sí ẹnikẹjì rẹ̀ tàbí sí èmí àìrì rere miiran.

Láti ọ̀dọ̀ Ọ̀rúnmilà tí ó jẹ̀ agbenusọ̀ àwọn òrìṣà àti òkú ọrun bèè ni níbí yìi ni wọn yóò ti mò nígbàkígba tí àwọn èmí àìrì wònyí bá n bínú. Wọn yóò sì mọ̀ ẹbọ̀ tàbí ètùtù tí wọn yóò gbà láti fí tù wọn lójú. Sùgbón sá o, Yorùbá gbà pé àwọn òrìṣà àti òkú ọrun wònyí kì í sába bínú sí ènìyàn, bí kò ẹ̀ pé kí wọn dáàbò bo ènìyàn lówó àwọn èmí àìrì búburú yòókù.

Oríṣíí méje ni wọn gbà pé àwọn èmí àìrì búburú náà pín sí. Àwọn ni Ajogun àti àwọn Eleye tí wọn máa n pè ní àjẹ. Àwọn wònyí wá láti ba ire ọmọ ènìyàn jẹ̀ ni tàbí láti yẹ kádàrá dáràdàrá tí ọmọ ènìyàn bá yàn. Orúkọ àwọn ajogun náà ni, Ikú, Àrùn, Ẹgbà, Ofò, Èpè, Ẹwọn, àti Ọ̀ràn. Ẹbọ̀ ni a fí máa n tu àwọn ajogun wònyí nínú.

Kò sí ibi tí wọn kò ti mò ní gbogbo ayé igbàani pé kí nkan bàjẹ̀ ni àwọn àjẹ̀ wà fún. Wọn ẹ̀tán láti bá ohun tí ó dára jẹ̀. Yorùbá gbà pé ẹbọ̀ rírú kò ràn àwọn àjẹ̀ àti pé ‘orí’ ẹni ni ó le dáàbò bọ̀ wá lówó wọn.

Ní ti Iwin tàbí Ọ̀rò, àwọn Yorùbá gbà pé ọ̀tá àwọn ènìyàn ni wọn, bèè ni ọ̀ru ni wọn sába máa n jáde. Àwọn Yorùbá gbà pé àwọn iwin wònyí sába máa n rìn lóru ní irísí ènìyàn sùgbón àwọn miiran máa n ní ojú mètá tàbí kí wọn ní ojú kan soso ní ipàkò. Bí iwin bá pàdé ènìyàn lònà, imúra kí ó ẹ̀ wọn ní ijàmbá ni ó sába máa n mú.

4.2 Èrò Yorùbá Nípa Owó:

Ire owó jẹ̀ iran Yorùbá lógún púpọ̀. Wọn gbà pé láísí owó, iwáláayè ènìyàn kò pé. Iyẹn ni pé owó ni kókó. Àwọn kan tilẹ̀ máa n jẹ̀ orúkọ bí ‘Owóníkókó’, ‘Owóṣeéni’, Olówóòkéré tàbí ‘Olówólayémọ̀. Onírúurú ọ̀we àti àkànlò èdè ni ó wà láti fí pàtàkì owó hàn lówùjọ. Wọn lè sọ̀ pé ‘Owó tán lówó oníwà, ó di ọ̀sónú. Bí a bá wo inú ẹ̀sìn gan-an lóde ọ̀nì, a ó rí i pé ẹni tí kò lówó lówó, kò le ẹ̀ ẹ̀sìn dáadàá nítorí owó ni kẹ̀kẹ̀ yìnrere. Ìdí nìyí ti àwọn kan ẹ̀ máa n sọ̀ pé “torí Olórun kò dé Mọ̀kà”.

Bí èniyàn kò bá lówó lówó tí ebí bá n pa á, irú ẹni bèè yòò jalè, nítorí pé ebí kì í wónú, kí ọ̀rò miiran wò ọ̀. Ìdí niyí tí wón ẹ̀ máa n sọ pé ‘owó kò sí, èniyàn kò sunwòn’ tàbí pé ‘owó ní bí òun kò bá sí nílẹ̀, kí ẹnikẹni má dàmòràn kankan léyìn òun.

4.3 Ọmọ:

Yorùbá ka ọmọ sí púpọ̀ ní igbésí ayé wón. Wón gbàgbọ̀ pé kò sí bí èniyàn ti lówó tàbí ní ọ̀rò tó, tí kò bá bímọ, asán ni. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé láísí owó, o ẹ̀ẹ̀sẹ̀ kí á má lè fẹ̀ iyàwó tàbí bímọ, Yorùbá gbàgbọ̀ pé ọmọ ni kókó. Ìdí niyí tí a ẹ̀ máa n pàtàkì èrò àti igbàgbọ̀ Yorùbá nípa ọmọ, nínú orúkọ tí wón máa n sọmọ wón. Bí àpẹẹrẹ̀, Ọmọyájowó, Ọmọlará, Ọmọboríowó, Ọmọtòşşò, Ọmọtára, Ọmọládùn àti bèè bèè lọ.

4.4 Àìkú tàbí Àtubòtán Ayé:

Yorùbá máa n sọ pé, ire mèta là wá n wá

- a. Ire owó
- b. Ire ọmọ
- d. Ire àìkú baálẹ̀ ọ̀rò tàbí àtubòtán ayé.

Ohun tí gbogbo àwọn nńkan mèta òkè yìí n tọka sí ni pé kí á lè gbádùn DOJÓ alẹ̀, kí ojó alẹ̀ sì dára fúnni. Gégé bí a ẹ̀ sọ síwájú, ọmọ ẹ̀ pàtàkì fún àwọn Yorùbá bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn iran èniyàn miiran kò ka ọmọ sí. Àwọn miiran kì í tilẹ̀ bímọ rára. Yorùbá gbàgbọ̀ pé ọmọ làfẹ̀yinti tó bá DOJÓ ogbó. Èyí ni a n pè ní ‘àtubòtán ayé’, èyí ni ojó alẹ̀ tí òbí máa n jèrè ọmọ. Nítorí náà, Yorùbá máa n wúre pé kí alẹ̀ san òun ju òwúrò lọ. Ẹni tí kò bá sòfò alẹ̀, àtubòtán rẹ̀ dára niyẹn.

4.5 Èrò Yorùbá Nípa Ikú:

Yorùbá gbà pé méjì ni isẹ̀dá èniyàn pín sí – ara àti ẹ̀mí, àti pé bí ẹ̀mí bá ti kúrò lára ni ara di òkú. Yorùbá máa n ní àkíyèsí nípa bóyá ẹ̀mí sì wà lára tàbí kò sí. Wón a máa fi òwú lé àwọn aláisàn láyà làti mọ̀ èyí. Lónà miiran, wón máa n ẹ̀ sọ akíyèsí pé ihò imú ni ẹ̀mí máa n gbà jáde nínú ara. Wàyí o, Yorùbá gbàgbọ̀ pé àwòrán Olódumarè tí í ẹ̀ Ẹ̀lédàá ohun gbogbo ni ẹ̀mí. Nítorí náà, wón gbàgbọ̀ pé ẹ̀mí kò le kú. Àwọn èniyàn yìí gbàgbọ̀ pé bí ẹ̀mí bá ti kúrò ni ara, ọ̀nà àgbèdẹ̀ ni yòò kókó gbà lọ láti lọ bọ̀ àgọ̀ ara rẹ̀ sílẹ̀. Wón máa n sọ pé a lè rí ọ̀jìjì èniyàn bèè ni èyí ni àwòjìjì ẹni náà nígbà tí ó bá kú tán. Àwọn tí ó ti dákú rí àti àwọn tí wón ti ní ijàmbá mótò máa n jẹ́rìí sí àwọn nńkan wònyí gégé bí irírí wón.

Àwọn Yorùbá gbàgbọ̀ pé bí èniyàn bá kú, wón tún le ri àwòjìjì rẹ̀ níbòmíràn. Ìdí niyí tí wón ẹ̀ gbàgbọ̀ nínú àkúdaáyà. Yàtò sí èyí, àwọn èniyàn yìí gbàgbọ̀ pé bí ẹni tí ó kú náà bá dàgbà

kí ó tó fi ayé sílè, irú wọn máa n padà wá sínú ẹbí tí ó fi sílè. Ìdí nìyí tí wọn ẹ maa n sọ orúkọ bí Babátúndé, Yétúndé, Ìyábò, Babáwálé àti bẹẹ bẹẹ lọ.

4.6 Èrò Yorùbá Nípa ìyè lẹ̀yìn Ikú:

Oríṣií ikú mēta ni Yorùbá gbà pé ó wà – ikú ẹ̀lẹ̀gbé ọmọ, Emèrè àti àbíkú. Yorùbá gbàgbò pé ẹ̀lẹ̀gbé ni irúfẹ̀ àwọn ọmọ yìi àti pé wọn lẹ̀gbé lórùn àti láyé, bẹẹ ni wọn máa n dá májẹmú ìgbà tí wọn yòò padà lórùn lẹ̀hùn-ún. Wọn gbàgbò pé bí irú ọmọ bẹẹ bá ti kú, wọn n padà sòdò àwọn ẹ̀lẹ̀gbé rẹ̀ lórùn ni.

Oríṣií ikú kejì ni ikú ọ̀dọ̀. Eléyí lè kú nínú ìjám̀bá m̀tò, ti iná tàbí omi. Ó sì lè jẹ̀ ikú láti ọwó àwọn àjẹ̀ tàbí lẹ̀bọ̀lò̀gùn ni. Irú àwọn ọ̀dọ̀ wònyí kò fẹ̀ lọ sùgbón ayé ni ó já wọn ní tàm̀m̀-ò̀n tí wọn fi ẹ̀ kòngé ikú àitọ̀jọ̀ yìi. Wọn gbàgbò pé àwọn ẹbí ọ̀run kò retí ẹni bẹẹ lórùn lẹ̀hùn-ún. Nítorí nàà, wọn máa n dá irú ọ̀kú bẹẹ padà ní bodè ọ̀run wá sí tayé. Bí irú ẹni bẹẹ kò bá lè padà sínú ẹbí tí ó ti kú, irú wọn ni wọn máa n di àkúdaáyà, tí wọn yòò sì di:

Ewúré jewéjewé

Àgùntàn jẹ̀mò jẹ̀mò

Aláàmù tí n jẹ̀ lẹ̀gbẹ̀ ọ̀giri

Tí n bá gbogbo ẹ̀bọ̀ra jẹ̀un

A tún máa n pe irú ẹni bẹẹ ni ‘ayórunbò’ tí ó máa n pòórà mọ̀ àwọn èniyàn tí wọn bá ri wọn lójú.

Oríṣií ikú kẹta ni ikú àgbà tí ó fowó rọ́rí kú. Ikú dáadàa ni èyí nítorí ìgbà yìi ni àwọn ẹbí wọn tọ̀run máa n mú wọn sòdò. Wọn gbà pé ọ̀jà ni wọn wá ná láyé àti pé ayé lojà, ọ̀run nilé.

5.0 Ìsọ̀nísókí

Gégé bí a ẹ̀ rí i nínú ipín yìi àwọn ẹ̀mí àìrì pò nínú afẹ̀fẹ̀ èyí tí ó jẹ̀ pé bí a bá rìn tàbí jáde lóru, ó ẹ̀eṣe kí á bá wọn pàdé. A rí i pé ọ̀kan nínú àwọn ẹ̀mí àìrì búburú ni àjẹ̀ àti pé wọn máa n ba ohun rere jẹ̀ ni.

Bí a ẹ̀ rí àwọn ẹ̀mí àìrì rere nàà ni àwọn búburú wà, nígbà tí àwọn ẹ̀mí àìrì rere wà láti máa dáàbò bo èniyàn.

Níbi ni a ti ẹ̀ àláyé bí owó àti ọmọ ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì tó nínú èrò Yorùbá. Wọn tún gbà pé àikúlẹ̀we nàà jẹ̀ ohun tí Yorùbá máa n tọ̀rọ̀. Yorùbá gbà pé ikú kì í ẹ̀ ọ̀pin ẹ̀dá àti pé a máa pa ipò dà lọ sí ọ̀run tàbí kí á máa gbé ìgbé-ayé níbòmìiràn.

3.0 Iṣẹ́ Ṣíṣe

1. Ipa wo ni àwọn ẹ̀mí àìrí máa ń kó nínú ìgbésí ayé ẹ̀dá gégé bí ó ti sùyo nínú èrò àwọn Yorùbá?
2. Kín ni ìdí tí àwọn Yorùbá fí ka owó, ọmọ àti àìkúlẹ̀we sí ǹhkan bàbàrà?
3. Ṣàlàyé lẹ̀kùn-ún rẹ̀rẹ̀ èrò àwọn ẹ̀sìn àbáláyé àti ti ìgbàlódé nípa iyè lẹ̀yìn ikú

4.0 Ìwé Ìtókasi

Abraham, C. 1958, *Dictionary of the Yorùbá Language*, London, Lowe & Brydone Press.

Adeoye, C.L. 1979. *Àṣà àti Ìṣe Yorùbá*. Ibadan, Oxford University Press (Nig) Ltd.

Fádípè, N.A. 1976. *The Sociology of the Yorùbá*. Ibadan, Ibadan University Press.

Ilesanmi, T. M. ed. 1989. *Iṣẹ́ ìṣẹ̀nbáyé*, Ilé-Ifè, Obafermi Awolowo University Press Ltd.

MÓDÙ KÌNNÍ

ÌPÍN KARÙN-ÚN: ÌGBÀGBÓ YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà/Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Ìgbàgbó Yorùbá Nípa Olódùmarè
  - 4.2 Ìgbàgbó Nípa ìṣẹ̀dá Ayé àti Ọrun
  - 4.3 Ìgbàgbó Nípa Awo àti Ìmùlẹ̀
  - 4.4 Ìgbàgbó Nípa Ori àti Àyànmó
  - 4.5 Ìgbàgbó Nípa Àwọn Aláṣekù tàbí Ìbọ
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Sísẹ̀
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfààrà:

Gégé bí àwọn àwùjọ yòókù ní àgbáyé, Yorùbá gbàgbó pé Èlédàá kan ni ó dá ayé àti ọrun àti pé Ọun ni ó ṣẹ̀dá àwọn èniyàn inú ayé. Nítorí náà, nínú ipín yìí, a ó wo ìgbàgbó àwọn Yorùbá nípa Olódùmarè, èyí ni orúkọ tí wón n pè Èlédàá náà ní èdè tiwọn.

A wo bí Olódùmarè yìí ṣe ṣẹ̀dá ayé àti ọrun, a sì ménubà ìgbàgbó Yorùbá nípa àwọn egbé awo àti ìmùlẹ̀ tí Yorùbá gbàgbó pé wón mọ àṣírí ikòkò ohun gbogbo tí n bẹ nínú ayé àti òde ọrun.

Léyìn èyí ni a wo ìgbàgbó àwọn èniyàn yìí nípa 'Ori' tàbí 'Àyànmó' tí a sì wo ohun tí Yorùbá gbàgbó lórí àwọn Aláṣekù tàbí Ìbọ.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn:

Èròngbà ipín yìí ni:

- Látí jẹ kí akékòó ní òye lórí ìgbàgbó àwọn Yorùbá nípa Èlédàá ayé àti ọrun
- Kí akékòó tàbí ònkàwé mọ bí Èlédàá náà ṣe dá ayé àti ohun gbogbo tí n gbé inú rẹ
- Látí le mú kí àwọn ònkàwé ní ìmọ kíkún lórí àwọn egbé Awo àti Ìmùlẹ̀ tí wón máa n wà ní àwùjọ Yorùbá.

- Kí a lè ní òye lórí ìgbàgbò àwọn Yorùbá nípa ‘Orí’ tàbí ‘Àyànmọ’

3.0 **Ìbèèrè Ìsaájú**

1. Sòrò. Kíkún lórí ohun tí o mò nípa Olódùmarè.
2. Dárúko àwọn alásekù ní ilè Yorùbá
3. Kínni o mò nípa àyànmọ?

4.1 **Ìgbàgbó Yorùbá Nípa Olódùmarè**

Nígbà tí ẹ̀dà èniyàn dé sínú ayé ni ó ti wòye, tí ó sì fura pé òun kò le sàdédé wà láìjé pé ẹ̀nikan tí ó tóbi ju òun lọ ni ó fa sàbàbí bí òun ẹ̀ wà lókè eèpè. Lẹ̀yìn èyí, ni ó ronú pé ẹ̀ni tí ó sẹ̀dà òun gbòdò jẹ ẹ̀nikan tí òun yòò máa bọ̀wò fún, kí òun sì máa forí balẹ̀ fún un. Nítorí nàà, ẹ̀dà èniyàn ronú títí lórí irúfẹ̀ orúkọ tí òun yòò máa pe ẹ̀ni nílá nàà, èyí tí ó le fí ipò nílá rẹ̀ hàn yàtò sí àwọn ẹ̀dà títóbi miíràn tí ó yí wọn ká. Èyí ni ó fa orúkọ tí ẹ̀dà èniyàn fún Ẹ̀lẹ̀dàá nàà ni agbègbè kòòkan. Àwọn Lárúbáwá pé É ní Allah, bẹ̀è ni àwọn Júù tàbí Héberù pé É ní Yahweh nígbà tí àwọn Yorùbá pé É ní Olódùmarè.

Ní ti àwọn Yorùbá, wọn gbàgbó pe Olódùmarè yìí ni ó dá ayé àti ohun gbogbo tí n be nínú rẹ̀. Wọn gbàgbó pé Olódùmarè yìí ni ó dá àwọn òrìṣà pàápàá. Ìgbàgbó wọn ni pé àti òrìṣà, ẹ̀ranko àti èniyàn, kò sí ẹ̀nikẹ̀ni tí ó tóbi tó Olódùmarè bóyá ní ti agbára, ogbón tàbí ipò. Ídí niyí tí ó fí jẹ̀ pé bí Yorùbá bá tilẹ̀ n ya àwòrán àwọn ẹ̀dà àti òrìṣà gbogbo, kò tí i sí ẹ̀ni tí ó gbìyànjú láti ya àwòrán Olódùmarè yìí rí.

Yorùbá gbàgbó pé àwámáridíí ni iṣẹ̀ Olódùmarè, èyí tí ó tùmò sí pé Olódùmarè kojá ẹ̀ni tí a lè máa tọ̀pinpin rẹ̀. Láti fí idí èyí múlẹ̀, wọn máa n pe Olódùmarè yìí ni àwọn orúkọ àdàpè bí i Ọ̀gá-Ọ̀go, Àwámáridíí, Aṣẹ̀kanmákù, Apojó-ikú-dà àti bẹ̀è bẹ̀è lọ. Nítorí nàà, ó hàn nínú ìgbàgbó àwọn Yorùbá pé Olódùmarè tóbi ju gbogbo ẹ̀dà ayé àti ti ọ̀run lọ.

4.2 **Ìgbàgbó Yorùbá Nípa Ìsẹ̀dà Avé àti Ọ̀run:**

Ìtàn àtẹ̀nudétí kan sọ fún wa pé ọ̀run tàbí àwòsánmọ̀ súnmọ̀ ilé ayé ní ìgbà iwásẹ̀, sùgbón fún àwọn idí kan tàbí òmíràn, Olódùmarè bínú, ó sì fa àwòsánmọ̀ ga sókè bí ó ẹ̀ wà lóníí yìí.

Lára àwọn idí tí Olódùmarè fí jìnnà sí ilé ayé ni pé nígbà kan, obìnrin kan ẹ̀ nṣẹ̀n ṣù rẹ̀ tán, ó sì fí nu ojú sánmọ̀ tí wọn gbà gégé bí ojú Ọ̀lọ̀run nígbà nàà. Èyí bí Ọ̀lọ̀run nínú, Ó sì ká sánmọ̀ jìnnà sókè.

Ìtàn àtẹ̀nudétí miíràn sọ pé nṣe ni àwọn èniyàn máa n fí odó lu ojú ọ̀run (sánmọ̀) nígbà tí wọn bá n gúnnyán, bẹ̀è ni àwọn miíràn máa n fí ọ̀wọ̀ nu àwòsánmọ̀ lẹ̀yìn tí wọn bá jẹ̀un tán, èyí tí ó bí Olódùmarè nínú, tí ó sì fa sánmọ̀ sókè. Ìtàn àtẹ̀nudétí/ìgbà miíràn sọ fún wa pé ọ̀ba

ìsáláyé(ilé ayé) àti ọba ìsàlú ọrun máa n ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ní ẹ̀gbà ìwásẹ̀ sùgbọ̀n a fi yé wa pé ọba ìsàlú ọrun tóbi, Ó sì ga ju ọba ayé lọ. Bí àpẹ̀rẹ̀, nínú Odù Ifá Ọ̀sẹ̀ méjì, a fi yé wa pé ọba ìsàlú ọrun àti ọba ìsáláyé jùmò dẹ̀gbẹ̀ lọ ní ojọ kan. Wọn pa eku ẹ̀mọ̀ kan tí ó dá ìjà sílẹ̀ láàrin wọn. Báyi ni ọba ìsàlú ọrun bínú padà sí ọrun tí nńkan kò sì rọgbọ̀ nínú ayé mọ̀. Èyí fi hàn pé Yorùbá gbàgbọ̀ nínú títóbi Ọlọrun àti pé Ó tóbi ju ọba ayé lọ.

4.3 **Ìgbàgbó Yorùbá Nípa Awo àti Ìmùlẹ̀:**

Àwọn Ẹgbé awo pò diẹ̀ láàrin àwọn Yorùbá láyẹ̀ àtijọ̀ àti lóde òní pàápàá. Bí a bá fi ojú léréfèè wo ohun tí a n pè ní awo, a ó rí i pé gbogbo ohun tí a kò bá fẹ̀ fi àṣírí rẹ̀ síta ni awo. Nítorí náà, bí awo ẹ̀ wà ní Lìkì, bẹ̀ẹ̀ ló wà ní Gbàńja. Awo àti ìmùlẹ̀ máa n wà nínú ẹ̀sìn. Bí a ẹ̀ n rí awo Ifá, orò, Egúngún, Ọ̀gbóni, Ọ̀sùgbó, Emèrè, Àbíkú, Agẹ̀mọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni a n rí awo nínú ìşẹ̀ ìşẹ̀nbáyé Yorùbá gbogbo. Èyí n wáyé nítorí kò sí adíẹ̀ tí ó fẹ̀ fi ibi kòkòrò han ọ̀mọ̀ rẹ̀. Kódà, nínú ìşẹ̀ Ifá didá, babaláwo ni a máa n pe àwọn tí n dáfá. Gégé bí a ẹ̀ gbọ̀, tí a sì kà nínú àkọ̀sílẹ̀ àwọn òńkòwé nípa àşà Yorùbá (Ladele, et al, 2006:81), àwọn ìşẹ̀ ìşẹ̀nbáyé Yorùbá jẹ̀ awo nítorí pé a kò fẹ̀ kí ẹ̀ni tí kò kọ̀ irú ìşẹ̀ bẹ̀ẹ̀ mọ̀ bí a ti n ẹ̀ é.

4.4 **Ìgbàgbó Yorùbá Nípa Orí:**

Bí a bá n sọ̀rọ̀ nípa ‘Orí’ tàbí ‘Àyànmọ̀’, oríşìíríşìí àríyàńjìyàn ni ó máa n wáyé. Sùgbọ̀n a lè sọ̀ pátó pé ọ̀kan pàtàkì nínú àwọn ọ̀rìşà tí àwọn Yorùbá máa n bọ̀ ni Orí jẹ̀. Orí yi náà ni a máa n pè ní àyànmọ̀ tàbí ìpín. Ọ̀un yi kan náà ni wọn máa n pè ní àkúnlẹ̀yàn.

Àwọn Yorùbá gba Orí gégé bí ẹ̀lédàá wọn. Wọn gbàgbọ̀ pé orí méjì ni ó wà. Èkíní ni orí inú bẹ̀ẹ̀ ni ẹ̀kẹ̀jì ni orí ita tí à n gbé kiri yi. Wọn gbà pé orí ni alákoò gbogbo ara àti pé orí ni gbogbo oríkèérikèé ara so mọ̀. Àwọn oníşẹ̀gùn ọ̀yínbó gan-an gbà pé bí ìjàmbá bá tilẹ̀ ẹ̀ gbogbo ẹ̀yà ara yòókù, tí nńkan kan kò bá bá orí, ẹ̀niyàn kò tí ì le kú. Sùgbọ̀n nígbà tí idágiri bá ti bá orí, gbogbo ẹ̀yà ara yòókù kò wúlò mọ̀.

Yorùbá gbàgbọ̀ pé oríşìí orí inú méjì ló wà – orí rere àti orí burúkú àti pé yíyàn ni olúkálukú yan orí tirẹ̀ láti ọ̀de ọ̀run. Wọn gbà pé bí ẹ̀niyàn yóó ẹ̀ jẹ̀ láyẹ̀ àti ohun tí yóò dà wà lówó orí tí ó bá yàn láti ọ̀run ni. Nígbà tí àwọn ẹ̀lómíràn yan owó repẹ̀tẹ̀ àti àlàáfíà, ọ̀sì ni ẹ̀lómíràn yàn ní tirẹ̀. Bí ẹ̀nikan bá lówó lójìjì tàbí tí ẹ̀nikan sàdédé fò sánlẹ̀, tí ó sì kú ní rẹ̀wèrẹ̀wè, wọn yóó sọ̀ pé àyànmọ̀ rẹ̀ ni. Ìdí niyí tí wọn ẹ̀ máa n sọ̀ pé,

A ti kúnlẹ̀, a ti yànpín

A délé ayé tán lojú n kán wa.

Odù Ifá Ogbègùndá ni ó sọ fún wa pé láti ọrun ni oníkálukú ti yan orí rẹ wá sí ayé, bóyá orí rere ni, tàbí búburú. Sùgbón ohun tí ó yanilénu ni pé ní kété tí ẹ́dà èniyàn bá ti kúrò ní isálú ọrun tán ni yóò ti gbàgbé irúfẹ́ orí tí ó yàn. Wàyí ó, bí a bá fẹ́ irú orí tí a yàn lọrun, lódò Ifá ni a ó lọ nítorí òun ni ‘Èlérí-Ìpín’, tí ó wà níbè nígbà tí ọmọ èniyàn n yan orí lọrun lóhùn-ún.

4.5 **Ìgbàgbó Nípa Àwon Alásekù tàbí Ìbọ:**

Àwon tí a máa n tọka sí gégé bí Alásekù ni àwon baba àti àwon iyá wa ti wón ti fi ilẹ́ bora. Àwon wònyí ni àwon tí wón ti dògbó tàbí di arúgbó kùjókùjọ kí wón to ta téru nípaá.

Àwon Yorùbá máa n ẹ̀ ètùtù fún àwon àgbà báyií tí wón ti kúrò láarin wón. Ìgbàgbó àwon Yorùbá ni pé àwon alásekù wònyí sì máa n bójútó àlàáfíà àti igbáyégbádùn àwon ọmọ tí wón fi sílẹ́ sí ayé lọ, pàápàá àwon ọmọ tí ó bá n ẹ̀ ohun dárádára tí wón fẹ́.

Àwon Yorùbá gbàgbó pé ẹ̀nikòkọkan àti idílẹ́ ní láti máa ẹ̀ irántí àwon alásekù wònyí, kí wón sì máa bọ wón lóòrèkòòrè. Ídí niyí tí a fi máa n tọka sí àwon alásekù wònyí bí Ìbọ. Ẹ̀nikéni tí ó bá tàpá sí ifẹ́-inú àwon alásekù yií máa n rí funfun ojú wón. Èyí ni pé wón máa n bínú sí irú èniyàn bẹ́. Bí àpẹ̀rẹ́, nínú Odù Ifá Ogbègùndá, a rí itàn ọkúnrin kan, ẹ̀ni tí n jẹ́ Oyèpolú, tí ó fi àimòkànmòkàn tàpá sí àwon Ìbọ, tí ó sì rí ibínú wón (Abimbọla, W. 19....). Nítorí idí èyí, àwon baba àti iyá àwon í tí ó ti kú máa n ní ibásepò pẹ̀lú àwon idílẹ́ tàbí ẹ̀bí tí wón ti jáde kúrò.

5.0 **Ìsonísókí**

Nínú ipín karùn-ún, módùlù kinní yií ni a ti ẹ̀ àlàyé nípa èrò àti igbàgbó Yorùbá irú ẹ̀ni tí Olódùmarè jẹ́. A mẹnuba bí Olódùmarè yií ti sẹ́dá ayé àti ọrun ni ibèrè pèpè nígbà tí a tún wo àwon Ẹ̀gbé Awo àti Ìmùlẹ́ síse, èyí tí ó wópò láarin Yorùbá láti igbaani tí di òní olóní. A fi ịse pàtàkì igbàgbó Yorùbá nípa Orí hàn, bẹ́ ẹ̀ni a kò sàise àlàyé igbàgbó wón nípa àwon Alásekù.

6.0 **Ìsẹ́ Síse**

1. Sàlàyé nípa igbàgbó àwon Yorùbá nípa Èlédàà àti àwon ẹ́dà Rẹ
2. “Ayé lojà, Ọrun nilé”. Dá sí ọrọ́ yií
3. Sọ ohun tí o mò nípa ẹ̀gbé awo kan ní ilẹ́ Yorùbá
4. Báwo ni àwon Alásekù ẹ̀ máa n ní ibásepò pẹ̀lú àwon ẹ̀bí àti idílẹ́ wón tó n bẹ́ láyé?

7.0 **Ìwé Ìtókasi**

Ladele, T.A.A. et. Al 2006. *Àkójopò Ìwádìí Ìjìnlẹ́ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.

Ojo, G.A 1966. *Yorùbá Culture*. London, University of London Press.

Ọlajubu, O. 1975. *Ìwé Àṣà Yorùbá*. Ìbàdàn, Longman.

Daramọla, O. & Jeje, A. 1968. *Àwon Àṣà àti Ọ̀rìṣà Ilẹ́ Yorùbá*. Ibadan, Oníbon-Ọ̀jé Press &

Book Industries (Nig) Ltd.

MÓDÙ KEJÌ: ÀŞÀ ÀTI ỌDÚN ÌBÍLÈ YORÙBÁ

Ìfáàrà:

Níbí yìí ni a ti    gb y w   w n  ka  sa Yorùbá, t  a si    l y  b   w n  ka  sa n a ti r  n n  idàgbàsókè  ti  l  f  b   w n  w j  y . B kan n a, a wo  r   ti igb gb   w n Yorùbá,  y  t   y k  w n m a n  t ka s  n   p l p  igb , b   ni a    fih n b   r   ti igb gb  Yor b     y  n n   sin ibil  w n.

N pa b y i, a m  n pa b   sa  ti  sin  w n  niy n y    m  igb ga  ti id gb s k  b   w j  Yor b   ti p  a t ka s   w n k di kudi  t     y .

ÌP N K NN :  W N  KA  ŞA YOR B  1

1.0  f  r :

 sa Yor b  gb r r  p p . B  a   n   w n  ka  sa t    k r  ni a n   w n  ka n l n . B  a b  til  n  k    s  itum   sa, a   r  i p  itum  y  p n s  or  ir  i. B  a ti ri  sa  s  w w  b   ni a r   sa oge   s  láarin  w n Yor b .  w n  ka  sa y  p  t  b   t  a k  le m nub  gbogbo w n l  kan n a.  g b n n n  ip n y  ni a ti    l y  n pa ohun t   sa j  t  a si wo  w n  sa Yor b  kan b   sa ik ni, iw s , oge   s   ti il  k k .

2.0  r ngb / foj s n

N n  ip n y  ni a ti n   r ngb  g nm  l ti:

- J  k  ak k   m  p   sa gb r r  p p 
- L  m  k  a m   ka p t ki kan n n   w j  Yor b 
-  l y  ir f   w n itum  t  a n  f n  sa
- Wo  sa ik ni  ti p t ki r  láarin  w j  Yor b 
- J  k    n   y  n pa  sa iw s , oge   s   ti  sa il  k k  n   w j  Yor b .

3.0  b er   sa j 

1. K n ni ànfààní  ti  l  b  t    w  n pa k k  il  oj ?
2. D r k   w n  n  t  t k nrin tob nrin n  gb   oge l de  n .

4.0 Ìbèrè Ìsaájú

4.1 Kín ni Àsà?

A lè sọ pé nígbà tí Èlédàá tàbí Olódùmarè dá ẹ̀dá èniyàn ní ìbèrè pèpè, ó dá àwọn kan sínú igbó, ó dá àwọn miiran silẹ̀ ọ̀dàn, Ó dá àwọn kan sínú aṣalẹ̀, Ó dá àwọn kan sí etí odò nílá àti òkun, bèè ni Ó dá àwọn kan sí agbègbè tí kò sí igbó tàbí ọ̀dàn rára.

Nígbà tí àwọn ẹ̀dá èniyàn wo àyíká wọn, wọn ṣe àkíyèsí àwọn nṁkan tí ó lè ṣe àwọn ní ànfààní, tí yòò sì wúlò fún iwáláàyè wọn. Yàtò sí èyí, wọn ṣe àkíyèsí pé àwọn nṁkan kan wà tí ó léwu fún wọn láti mú ló tí kò sí ṣe é súnmó. Nítorí nàà, ẹ̀dá èniyàn, nínú irírí rẹ̀, bèrè sí i sa àwọn nṁkan tí ó lè wúlò fún un fún imúlò rẹ̀. Èyí ni ó di àṣà fún un, tí ó sì n mú ló. Ìdí niyí tí àṣà fi yàtò láti agbègbè kan sí èkejì. Nítorí nàà, àṣà ni a lè pè ní oḡbón, imò, irírí àti òye àwọn èniyàn àwùjọ kan, èyí tí wọn máa n mú ló fún iwáláàyè àti idàgbàsókè àwùjọ ẹ̀dá èniyàn.

4.2 Àṣà Ìkíni:

Àṣà yíi ṣe pàtàkì láàrin àwùjọ Yorùbá láyè àtíjọ bí ó tilẹ̀ jẹ pé àṣà nàà kò fidí múlẹ̀ mọ ní òde òní nítorí pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ọ̀dọ̀ igbà yíi ni kò mọ̀ bí a ṣe n kinni mọ̀.

Gégé bí àwọn ònkòwé àṣà Yorùbá kan (Ladele, et al 1986:89) ṣe sọ, Yorùbá gbádùn èniyàn kíkí, bèè wọn gbà pé ẹ̀nikẹ̀ni tàbí ọ̀mọ̀kọ̀mọ̀ tí kò bá mọ̀ bí ati máaa n kí èniyàn jẹ ẹ̀ni tí kò ní ẹ̀kọ̀ ilẹ̀. Gégé bí àwọn ònkòwé yíi ṣe sọ, nígbà tí àwọn Ọ̀yìnbo aláwọ̀ funfun dé sí àwùjọ Yorùbá, àṣà ikíni yíi wù wọn púpọ̀ nítorí pé wọn mọ̀ pé ohun tí ó wuyi ni irẹ̀lẹ̀, ọ̀wọ̀ àti itẹ̀riba.

Kò sí ohun tí àwọn Yorùbá kò ní ikíni fún. Bí a bá jí láàárò, àwọn ọ̀mọ̀dékúnrin yóò dọ̀bálẹ̀ kí àwọn bàbá àti iyá wọn àti gbogbo àwọn tí ó bá dàgbà jù wọn lọ. Bèè ni àwọn obinrin yóò kúnlẹ̀ kí àwọn baba àti iyá pèlú àwọn àgbà àwùjọ miiran. Sùgbón ó tini lójú jojo pé àṣà yíi kò fi bèè wọ̀pọ̀ mọ̀ nítorí ọ̀lájú ilẹ̀ òkèèrè tí ó dé sí àwùjọ wa.

4.3 Àṣà Ìwoso:

Àṣà iwoso jẹ ẹ̀kọ̀ àṣà pàtàkì miiran tí a fi máa n dá àwọn Yorùbá mọ̀. Oríṣííríṣííi aṣọ̀ tí ó jẹ mọ̀ ilẹ̀ olóoru ni wọn máa n wọ̀. Àwọn ọ̀kúnrin wọn máa n wọ̀ ẹ̀wù agbádá, búbá, Dánsíkí, sùliá, dàndógó, Ọ̀yàlà, Gbáriyè, bèè ni àwọn obinrin máa n ró iró àti búbá.

Àwọn ọ̀kúnrin Yorùbá máa n dé oríṣííríṣííi filà sí aṣọ̀ wọn. Wọn kò gbà pé ọ̀mọ̀lúàbí ni èniyàn bí kò bá tí i dé filà sí orí aṣọ̀ tí ó bá wọ̀

Àwọn obinrin máa n lo Tòbí tàbí Ìlábùrù, Aṣọ̀ iró àti búbá, pèlú iborùn. Nígbà tí àwọn obinrin bá múra tán báyií, wọn máa n fi ẹ̀gbà sí ọ̀wọ̀, bèè ni wọn máa n fi ọ̀rùka sí ika ọ̀wọ̀ wọn.

4.4 Àsà Oge Sísè:

Yorùbá bọ, wọn ní “kò síbí tí a kò í tí kádìe alá” ni ọ̀rò oge sísè jẹ láàrin àwùjọ àgbáyé. Bí ó ẹ̀ wà ní Lìkì, bèè náà ló wà ní Gbà̀njà ni ọ̀rò oge sísè jẹ. Bí ó sì tí wà ní àtètèkòşè, bèè ni ó wà nísinsinyí, ó dájú pé bèè ni yòò máa wà tí tí ayérayé.

Oge sísè yíi bèrè láti orí, bèè ni sísè orí lóge ẹ̀ pàtàkì jù lọ bí a bá wo àgò ara wa yòókù. Sísè orí lósòò ẹ̀ pàtàkì jù láàrin àwọn obìnrin bóyá nítorí işèdá tàbí rọ̀wóráyè wọn ló fa èyí (Mustafa, B., 1975). Gégé bí Mustafa (1975) ẹ̀ sọ, àwọn obìnrin ni ó máa n ẹ̀ oge jù, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn ọ̀kúnrin mìíràn wà tí wọn gbọ̀ fáàrí púpọ̀. Sùgbón sá o, oge sísè bèrè láti irun orí, tí tí dé èékáná ẹ̀şè.

Àwọn obìnrin máa n di irun orí wọn, èyí tí ó ní oríşìrìşìi orúkọ bíi, şùkú, onídodo, kòlèsè, ipàkò ẹ̀lédè, kojúsòkọ, kònkòşò àti alágògo. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn ọ̀kúnrin kí í di irun wọn bí i tí àwọn obìnrin, àwọn ọ̀kúnrin náà máa n fá irun orí wọn bí ó bá ti kún diẹ̀, tí orí wọn yòò sì máa dán kooroko.

Oríşìi ọ̀nà mètà ni àwọn obìnrin máa n fi irun dídi dá gégé bí a ti dárúkọ àwọn irun tí wọn máa n di bí i Şùkú, Pàtẹ̀wó, Kòlèsè, Ọ̀kọ-ń-lọ ọ̀kọ-ń-bọ, Maforíbalè fọ̀kọ, Ọ̀jò Má petí, Ipàkò Ẹ̀lédè, Korobá àti bèè bèè lọ. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn obìnrin ni wọn máa n di irun orí wọn, àwọn ọ̀kúnrin tí wọn máa n di irun orí wọn ni àwọn oníşàngó, ọ̀dẹ̀ àti àwọn olòrìşà, mìíràn ní ilẹ̀ Yorùbá. Lóde ọ̀nì, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pe àşà irun dídi láàrin àwọn obìnrin kò wópò mó, àwọn àgbà obìnrin ni àşà yíi tún kù sí lówó. Àwọn ọ̀dòmòbìnrin àti àwọn ọ̀şóşó abiléko ti bèrè sí i gba àşà àjèjì nípa jíjó irun níná tàbí kí wọn máa lo wígi, kí wọn le dà bí àwọn aláwọ̀ funfun.

Àwọn obìnrin tún máa n lu etí wọn láti fi yerí etí ẹ̀ ara lósòò, sùgbón àwọn obìnrin kan kò fi yerí sí etí wọn mó nípa ẹ̀şin àjòjò tí wọn gbà.

4.5 Àsà Ilà Kíko:

Oríşìrìşìi idí ni àwọn Yorùbá fi máa n kọ ilà ojú àti ti ara láyé àtijó. Lónà kin-ínní, àwọn baba-ńlá wa máa n kọ ilà fún ọ̀mọ wọn, ibáà jẹ̀ ọ̀kúnrin tàbí obìnrin nítorí ogun tí ó wópò ní ayé igbàani. Lákòókò náà, ọ̀mọ máa n sọ̀nù láiròtẹ̀lẹ̀ nítorí pé àwọn alágbára máa n kó àwọn ọ̀mọ ẹ̀ni tí kò lágbára bíi tiwọn tà bí ẹ̀rú fún àwọn ọ̀yìnbó aláwọ̀ funfun. Nítorí náà, wọn máa n kọ ilà fún àwọn ọ̀mọdẹ̀ láti fi ẹ̀ àmì èyí tí wọn yòò fi le dá ẹ̀ni tiwọn mò bí wọn bá rìnnà pàdẹ̀ wọn níbi kan.

Lónà kejì, àwọn baba-ńlá Yorùbá gbà pé ilà wònyí máa bükún ẹ̀wà ara wọn. Bí a bá wo ẹ̀lòmíràn tí wọn kọ̀là fún báyií, ilà sába máa n buyi kún ẹ̀wà wọn. Wàyí o, àwọn èyà Yorùbá

kòòkan ni irúfẹ̀ ilà tí a fí mǎa n dá wòn mò. Àwòn Ọ̀yọ̀ ni wòn mǎa n kọ̀ ilà bíi Àbàjà, Pélé, Túre, Kéké, Gòm̀bó. Láàrin àwòn Ègbá ni a ti mǎa n rí ilà m̀eta m̀eta tí kí í gùn púpò bẹ̀ẹ̀ ni àwòn Ìjèsà nǎa mǎa n kọ̀ ilà m̀fà. Àwòn Ọ̀ndó mǎa n fa ilà kòòkan wálẹ̀ ojú wòn.

Àsà ilà kíkọ̀ yíi kò wópò láàrin àwòn Yorùbá lóde òní, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwòn idílẹ̀ miiran mǎa n kọ̀ àwòn àkọ̀bí omọ̀ wòn ní ilà idílẹ̀ wòn.

4.0 Ìsonísókí:

Àsà jẹ̀ ohun tí ó gbòdòrò púpò. Ó jẹ̀ mọ̀, irírí, ìmò, ogbón àti òye àwòn ènìyàn gégé bí ó ti sùyo ní àyíká wòn. Nínú ipín yíi ni a ti se àlàyé ohun tí àsà tùmòsí àti bí ó ti se pàtàkì sí ní àwùjọ̀ Yorùbá.

A wo àsà ikíni ní àwùjọ̀ Yorùbá àti bí ẹ̀ka àsà yíi ti se pàtàkì tó àti bí àwòn èwe òde-òní kò ti se mú àsà yíi lò mọ̀ nítorí àsà iwé kíkọ̀ àti ọ̀lájú tí ó dé àwùjọ̀. B́akan nǎa, àsà iwosọ̀ àtijọ̀ ti n kásẹ̀ nílẹ̀ nítorí pé àwòn omódé iwòyí kò gba ti asọ̀ bíi gbàriyẹ̀, ọ̀yàlà, d́nsíkí àti dàndógó mọ̀.

Dípò èyí, asọ̀ àwòn òyìnbó bíi kóòtù àti sẹ̀tì ni ó wópò láàrin wòn. Àsà oge síse lónà ti isenbáyé kò tilẹ̀ wuyi láàrin èwe àti ọ̀dọ̀ iwòyí mọ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wòn n se oge lónà tí ọ̀lájú mú wá. Dípò irun didi, àwòn ọ̀dọ̀binrin iwòyí mǎa n lo wílgì òyìnbó láti fí mú wòn dàbí iran òyìnbó bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àbùdá àti irísí wòn kò fí wòn hàn bí iran òyìnbó.

Ní ipari ipín yíi ni a ti wo àsà ilà kíkọ̀ àti idí tí àwòn Yorùbá se mǎa n kọ̀lǎ láyé àtijọ̀. A se àlàyé onírúurú ilà tí Yorùbá mǎa n kọ̀ àti pé àsà yíi kò tilẹ̀ wópò mọ̀ ní àwùjọ̀ Yorùbá.

6.0 Ìsé Síse:

1. Kínní o lè sọ̀ nípa itumò àsà àti bí èyí se sùyo nínú àwòn ẹ̀ka àsà Yorùbá?
2. Sàlàyé kíkún tí ó dé bá àsà ikíni láàrin àwòn Yorùbá lóde òní. Ọ̀nà wo ni a lè gbà se àtúnse?
3. Àwòn Ọ̀nà wo ni Yorùbá mǎa n gbà sọ̀ge láyé àtijọ̀ àti lóde òní?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Oladele, T.A.A. et al 1986. *Àkọ̀jọ̀pọ̀ Ìwádìí Ìjìnlẹ̀ àsà Yorùbá*. Ìbàdàn, Gavima Press Ltd.

Ológundudu, D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S.A Center for spoken words/Institute of

Yorùbá culture.

Ojo, J.A 1966. *Yorùbá Culture*. London, University of London Press.

Mustafa, B. 1995. “Óge Síse Ní Ilẹ̀ Yorùbá” in Olajubu, O. (ed). *Ìwé Àsà Ìbilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan,

Longman.

MÓDÙ KEJÌ

ÌPÍN KEJÌ: ÀWỌN ẸKA ÀŞÀ ÌBÍLẸ YORÙBÁ 2

Àkóónú:

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Àşà Ìran-ara-ẹni-lówó
  - 4.2 Ogún Pípín
  - 4.3 Ìsínkú àti Òkú Şíşe
  - 4.4 Ìgbéyàwó
  - 4.5 Ìsọmọlórúko
- 5.0 Ìsọnisókí
- 6.0 Işé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà:

Nínú ipín keji yíi ni a ti tẹsíwájú láti wo àwọn ẹka àşà ibílẹ Yorùbá miiran bí àşà iran-ara-ẹni-lówó, Ogún pípín, isínkú àti òkú şíşe, igbéyàwó àti isọmọlórúko. A rí i pé ọpọlọpọ iyípadà ni ó ti wà nínú àşà yíi bí ó tilẹ jẹ pé a wo isẹdálẹ wọn àti àwọn nńkan tí ọlájú ọde ọní ti mú bá àwọn ẹka àşà béẹ. Àlàyé wà lóri àtúbòtán àwọn ẹka àşà yíi nítorí àşà kò dúró ní ojúkan, yíyí ló n yí padà.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Èròngbà àti àfojúsùn inú ipín yíi ni láti:

- Mọ bí àwọn Yorùbá şe máa n ran ara wọn lówó láyé àtijó
- Şàlàyé bí àwọn Yorùbá şe máa n pín ogún wọn láyé àtijó
- Le mọ àwọn iyípadà tí ó dé bá àwọn ẹka àşà yíi lóde ọní
- Fi pàtàkì àşà igbéyàwó hàn àti àwọn àşawò tí ó dé bá a lónií
- Jẹ kí á mọ àşà isọmọlórúko àti àwọn iyípadà tí ó ti rọ mọ ọn lóde-ọní

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

1. Àwọn ọnà wo ni wọn fi n ran ara-ẹni lówó ní agbègbè rẹ?

2. Ọ̀nà wo ni a ń gbà sìnkú ní agbègbè rẹ?
3. Sọ àwọn ọ̀nà tí a ń gbà pín ogún lóde ọ̀nì.

4.0 Ìdánílékòó:

4.1 Àsà Ìran-ara-eni-lówó:

Àsà yíi ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì ní àarin àwọn Yorùbá láyè àtíjọ, bẹ̀ẹ̀ ni bí ó ẹ̀ wà ní àtètèkòşẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni ó ń rí nísinsinyí bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn àyípadà díèdíè kan ti wónú àsà yíi. Ọ̀kan nínú ara àsà iranra-eni-lówó ní àtíjọ ni àáró. Èyí ni ìgbà tí ẹ̀ni méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ bá ń bá ara wọn şişẹ̀ ní şişẹ̀-n-tẹ̀le nínú oko ẹ̀nikòòkan wọn.

Lóòótó ni ọ̀wẹ̀ nàà jẹ̀ mó ẹ̀-fún-mi-nşẹ-fún-ọ̀ sùgbón kì í ẹ̀ lésèkẹ̀şẹ̀ bí i ti àáró. Yàtò sí àáró yíi, ọ̀nà miíràn tí àwọn Yorùbá máa ń gbà ni ọ̀wẹ̀. Ọ̀wẹ̀ máa ń ní oúnjẹ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀ nínú, bẹ̀ẹ̀ ni ènìyàn sáà máa ń pò níbi ọ̀wẹ̀ ju ibi àáró lọ. A lè bẹ̀ ọ̀wẹ̀ kó ilé, a le bẹ̀ ọ̀wẹ̀ ká kòkò tàbí kí á bẹ̀ ọ̀wẹ̀ sán oko, bẹ̀ẹ̀ ni a le bẹ̀ ọ̀wẹ̀ kọ̀ ebè oko. Àwọn ọ̀dẹ̀ máa ń bẹ̀ ara wọn lówẹ̀ láti pa ẹ̀ran, yálá fún ọ̀dún ọ̀ba tàbí kí ẹ̀nikan nínú wọn fẹ̀ ẹ̀ nńkankan. Ọ̀wẹ̀ bíbẹ̀ kò fi bẹ̀ẹ̀ wópò mó ní ọ̀de-òní.

Àjọ: Àwọn Yorùbá tún máa ń ran ara wọn lówó nípa dídá àjọ láàrin ara wọn. Nípa bá yíi, wón yóò kó ara wọn jọ, wón yóò sì fi ẹ̀nikan ẹ̀ olórí, bẹ̀ẹ̀ ni wón yóò máa fí owó pamó díèdíè tàbí kí wón máa dá owó jọ, kí wón sì máa kó o fún ẹ̀ni tí ó bá kàn tí yóò kó o. A rí i pé àjọ dídá sí tún wà lóde ọ̀nì, pàápàá jù lọ láàrin àwọn oníwóróbo tàbí àwọn onísòwò.

Ọ̀nà miíràn tí a tún lè mẹnubà ni Èsúsú tàbí Èésú, èyí tí ó fara pé àjọ, sùgbón oko kì í jẹ̀ ti baba ọ̀mọ̀ kó má ní ààlà. A lè fí èsúsú wé ẹ̀gbẹ̀ alájẹ̀şẹ̀kù tí wón ń ẹ̀ nísinsinyí.

4.2 Ogún Pípín:

Ogún Jíjẹ̀ ẹ̀ pàtàkì láàrin àwọn Yorùbá. Bí òkú bá ti kú tán, ojọ̀ díè lẹ̀yìn ikú olóògbé ni àwọn ẹ̀bí rẹ̀ yóò pín ogún iní rẹ̀ fún àwọn tí ogún nàà bá tọ̀ sí. Wón yóò pín gbogbo dúkiá-ohun èlò, ohun ọ̀sìn, oko, ilẹ̀, ilé, títi kan àwọn iyàwó olóògbé nàà pèlú. Lóde ọ̀nì, ọ̀nà tí wón ń gbà pín ogún ti yàtò díè níwón bí ọ̀lájú ti dorí àsà yíi kodò.

4.3 Ìsínkú àti Òkú Síse:

Òkú sísin jẹ̀ àsà işèdálẹ̀ Yorùbá. Bí o tilẹ̀ jẹ̀ pé ọ̀rọ̀ ikú máa ń mú ẹ̀kún òun ọ̀şẹ̀ lówó, Yorùbá máa ń sin òkú àgbàlagbà pèlú ilù, orin àti ijó nítorí wón gbàgbó pé sísin òkú yíi pèlú àriyá tí ó yẹ̀ ni yóò mú kí òkú nàà tètè dé ọ̀dò àwọn baba rẹ̀ lórun lóhùn-ún àti pé láíşẹ̀ ayeyẹ̀ yíi, àwọn oníbodè ọ̀run kò ní i gba òkú bẹ̀ẹ̀ láàyè láti kojá lọ simi lórun, bẹ̀ẹ̀ ni kò ní í lè padà wá sí

ayé mọ ní àwò èniyàn. Lóde òní, ayeyé fún ìsinkú sì máa n lárinrin ní ọ̀pọ̀ ìgbà nítorí wọn gbàgbọ̀ pé ọ̀wọ̀ àti irántí ikeyin tí wọn yòò fún ẹ̀ni nàà niyí.

4.4 Ìgbéyàwó:

Àṣà ìgbéyàwó jẹ́ ohun ayọ̀ ní ìdílẹ̀ ọ̀kọ̀ àti ti iyàwó ní ilẹ̀ Yorùbá. Ire mọ̀ta ni ó jẹ́ Yorùbá lógún nílẹ̀ ayé – ire owó, ire ọ̀mọ̀ àti ire àìkú-parí-iwà. Yorùbá gbàgbọ̀ pé nípasẹ̀ ọ̀mọ̀, àìkú lè wáyé. Ìyẹn ni pé ẹ̀ni tí ó bá bímọ̀, kò le kú lááláé. Sùgbón bí kò bá sí iyàwó, ọ̀mọ̀ kò le wáyé. Nítorí nàà, oríṣííríṣíí ọ̀nà ni Yorùbá n gbà fẹ́ obìnrin (iyàwó).

Lónà kinní, wọn le fẹ́ oyún inú fún oyun inú, lónà kejì ẹ̀wẹ̀, wọn le fẹ́ oyún inú fún ọ̀mọ̀ ọ̀wọ̀. Ní ọ̀nà kẹ̀ta, àwọn ọ̀mọ̀bìnrin àti ọ̀mọ̀kùnrin lè rí ara wọn láti ita, kí wọn sì gbà láti fẹ́ ara wọn. Lónà miiran, wọn lè bá ọ̀mọ̀kùnrin rí ọ̀mọ̀bìnrin, kí wọn sì bá a sọ̀rọ̀ rẹ̀. Ẹ̀ni tí ó máa n wà láàrin wọn ni a n pè ní alárenà. Ní ilànà karùn-ún, ọ̀kùnrin lè gba iyàwó ti ọ̀mọ̀kùnrin miiran n fẹ́ lówó sùgbón tí kò tí ì dé ilé rẹ̀. Nígbà miiran ẹ̀wẹ̀, wọn lè gba obìnrin tí ó ti bímọ̀ sílẹ̀ ọ̀kọ̀. Ní iparí, a lè fẹ́ iyàwó nípasẹ̀ opó síṣú. Bí baba bá kú, àkóbí baba tí ó bá ti bàlágà lè súpò iyàwó kékeré. Bí kò bá sí ọ̀mọ̀kùnrin tí ó bàlágà, àbúrò baba lè jogún iyàwó nàà.

Nígbà iwáṣẹ̀, ó pọ̀n dandan kí ọ̀kùnrin gbé iyàwó, kí obìnrin sì lọ sí ilé ọ̀kọ̀. Nítorí nàà, ọ̀kùnrin tàbí obìnrin tí ó bá ti bàlágà tí kò tí ì ni iyàwó tàbí ọ̀kọ̀ àfẹ̀sónà ni wọn yòò máa bi léèrè pé, bá wo ló ṣe jẹ́. Ọ̀kùnrin ni ó máa n kọ̀nu sí obìnrin láti fẹ́, bóyá nítorí pé àwọn ọ̀kùnrin máa n pò jù obìnrin lọ nígbà nàà yàtò sí ọ̀de-òní tí àwọn obìnrin pò jántírẹ̀rẹ̀ ju ọ̀kùnrin lọ.

Kí àwọn Yorùbá tó fẹ́ obìnrin tàbí ọ̀kùnrin láyẹ̀ ìgbàni, wọn yòò kókó bèèrè lówó Ifá, bèèrè ni alárenà yòò bèrè isẹ̀ ni pẹ̀rẹ̀. Ọ̀kọ̀ àfẹ̀sóná yòò sanwó isihùn owó ijọhẹ̀n, bèèrè ni àwọn ìdílẹ̀ ọ̀kọ̀ yòò lọ dána ni ìdílẹ̀ iyàwó; bèèrè ni léyìn idána yi ni ialemó ojó ayeyé ìgbéyàwó yòò bèrè.

Bí ọ̀kùnrin ṣe n palẹ̀mó, bèèrè nàà ni iyàwó rẹ̀ yòò máa palẹ̀mó fún ojó ayeyé nàà. Bí ó bá wá di ojó ayeyé ìgbéyàwó, àwọn obìnrin ilé ọ̀kọ̀ yòò lọ sí ilé iyàwó láti lọ gba iyàwó wọn, bèèrè ni àwọn obìnrin ilé iyàwó ni yòò sin iyàwó nàà lọ sí ilé ọ̀kọ̀ rẹ̀ ní ọ̀wọ̀ iròlẹ̀.

4.5 Ìsomolórúko:

Kí á tó bí ọ̀mọ̀ ni bàbá rẹ̀ àgbà yòò ti máa rò irú orúko tí yòò sọ ọ̀mọ̀ nàà, ibàà ṣe ọ̀kùnrin tàbí obìnrin ni ọ̀mọ̀ nàà. Orúko tí a sàbà máa n sọ irú ọ̀mọ̀ bèèrè yòò jẹ́ mọ̀ àwọn isẹ̀lẹ̀ tí ó máa n ṣẹ̀lẹ̀ nínú ẹ̀bí tàbí ìdílẹ̀ ní àkókò nítorí pé ilé là á wò kí a tó sọ ọ̀mọ̀ lórúko.

Ojó kẹfà ni Yorùbá sàbà máa n sọ ọ̀mọ̀ lórúko láyẹ̀ àtijó, bó ṣe ọ̀mọ̀kùnrin tàbí ọ̀mọ̀bìnrin. Sùgbón ní agbègbè miiran, ojó kẹsàn-án ni wọn máa n sọ ọ̀mọ̀kùnrin lórúko, tí wọn

yòò sì fún ọmọ̀bìnrin ni orúkọ ní ojó kẹfà. Bí ó bá ẹ̀ ibeji ni, ojó kejo ni wọn yòò fún wọn lórúkọ. Àwọn iyàtò ti bá ojó yìi nítorí pé ojó kejo ni wọn sàbà máa n sọ ọmọ̀ lórúkọ lóde òní.

5.0 Ìsonísókí:

Àṣà Yorùbá wuni jojo, ó sì fi pàtàkì iran yìi hàn káàkiri àgbáyé. Ó n tọka sí àwọn ìmò, òye àti ọgbón Yorùbá léléka-nka. Ní ibèrè ni àwọn Yorùbá ti ẹ̀tò ọ̀nà iran-ra-ẹ̀ni-lówó ní àwùjọ wọn. Èyí máa n mú ifẹ̀ àti àjọsepò tí ó gúnmọ̀ wà láàrin wọn. Ilàna àti ètò ogún pípín wọn máa dáńgájíá, kì í sì í mú rògbòdìyàn lówó. Nípa isinkú àti òkú sise wọn, àwọn Yorùbá ní ilàna tí ó wùnilóri, bẹ̀è ni àṣà igbéyàwó wọn ní ètò tí ẹ̀ é jowú rẹ̀. Nídíí èyí, a lè fún àwọn àṣà yìi ni oríyìn tí ó yẹ̀ wọn.

6.0 Ise Sise:

1. Àwọn ọ̀nà wo ni Yorùbá n gbà ran ara wọn lówó láyé àtijó àti pé iyípadà wo ni a lè tọkasí ní àkókò yìí?
2. Wo àwọn ọ̀nà tí a n gbà fẹ̀ iyàwó láyé àtijó, kí o sì sọ àwọn ohun tí ó yà á sọtò sí tòde òní.
3. “Orúkọ ọmọ̀ ní í ro ọmọ̀” Dá sí ọ̀rò yìí.

7.0 Ìwé Ìtókasi:

1. Fadipe, N.A. 1970. *The Sociology of the Yorùbá*. Ibadan, I.U.P
2. Ladele, T.A.A et. Al 2006. *Àkójopò Ìwàdii ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.
3. Ologundudu D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S.A Center for spoken words/Institute of Yorùbá culture.
4. Ojo, J.A. 1966. *Yorùbá culture: a Geographical Analysis*. U.K., University of London Press.

MÓDÙ KEJÌ

ÌPÍN KETA: ÀWỌN ÒRÌŞÀ ILÈ YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Òrìşàálá tàbí Ọbàtálá
  - 4.2 Òrúnmilà
  - 4.3 Èşù
  - 4.4 Şàngó
  - 4.5 Ògún
- 5.0 Ìşonísókí
- 6.0 Işé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfààrà

Àwọn Òrìşà Ilè Yorùbá pò díè. Ìtàn àtenuđetí kan tilè sọ pé ọkànlénírínwó (401) ni iye wọn. A tún gbọ pé rírọ ni àwọn irúnmọlẹ wọnyí rọ láti ọde ọrun wá sí ayé ní ìgbà iwáşẹ. Ifá ni ó fí èyí hàn gedegbe nínú àwọn odù rẹ. A mẹnuba àwọn òrìşà pàtàkì kan tí a gbọ pé wọn rọ sórí ilé ayé nígbà náà. Lára àwọn wọnyí tí a mẹnuba ní ipín yíi ni. Ọbàtálá tí a tún n pè ní Òrìşàálá, Òrúnmilà, Èşù, Şàngó, Şànpònna àti Ògún.

Àwọn Yorùbá gba pé àwọn òrìşà wọnyí ní işé ti Olódùmarè gbé lé ọkòọkan wọn lówó láti máa şe fún idàgbàsókè ayé àti iwàláayè àwọn ẹdà èniyàn.

2.0 Èròngbà/Àfojúşùn

Èròngbà wa nínú ipín yíi ni:

- Láti jé kí á mọ àwọn òrìşà Yorùbá àti işé wọn
- Láti mọ àbùdá àwọn òrìşà kòọkan yíi àti ipa tí wọn kó nínú işẹdá ayé ní ìgbà iwáşẹ.
- Kí a lè mọ ipò tí àwọn òrìşà wọnyí tún wà ní àkókó tí ọlájú dé yíi
- Láti tan imọlẹ sí ọnà tí a n gbà sin wọn ní àwùjọ Yorùbá.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

1. Dárúko àwọn òrìṣà tí wọn n bó ní agbègbè rẹ
2. Kí ni iddí tí àwọn Yorùbá kì í fi í fẹ́ fi ògún búra?

4.0 Ìdánilékoò:

4.1 Òrìṣàálá tàbí Ọbàtálá: Àwọn Yorùbá gbàgbó pé Òrìṣàálá àti àwọn irúnmoḷè atẹ̀wònrò yòókù ti wà pèlú Olódùmarè ní isálú ọ̀run láti igbà iwásè àti pé òrìṣà yìí ni Ọ̀lórùn fún ní àṣẹ láti lọ tẹ Ifẹ-Oòdáyé dó, bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé Odùduwà ni ó parí iṣẹ́ nàà lẹ̀yìn-ọ-reyìn. A gbó nínú itàn igbà iwásè kan pé Òrìṣàálá ni Ọ̀lórùn pàṣẹ́ fún láti fi amọ̀ mọ̀ ènìyàn bí wọn ti rí lónìí àti pé lẹ̀yìn èyí ni Olódùmarè fi èémí sínú amọ̀ nàà tí ó fi di aláàyè ọ̀kàn. Ìdí nìyí tí a ṣe maa n gbó pé,

“Èni sojú, tí ó ṣemú, òrìṣà ni n ó maa sìn”. A tún fi yé wa pé Òrìṣà-ńlá yìí ni ó dá àwọn abirùn gbogbo, pàápáà àwọn àfin, tí a sì maa n tọka sí àwọn àfin gégé bí èni òrìṣà tàbí ọmọ òrìṣà tí tí di oní olónìí. Itàn yìí so fún wa pé ẹ̀mu tí Ọ̀bàtálá mu yó, tí kò fi le parí iṣẹ́ isẹ̀dá ni ó fà á tí àwọn kan fi wà gégé bí abirùn. Ìdí sì nìyí tí àwọn abọ̀re Ọ̀bàtálá kò fi gbọ̀dọ̀ mu ẹ̀mu ọ̀pe.

4.2 Òrúnmilà:

Òrúnmilà ni Yorùbá gbà pé ó jẹ́ iríjù Olódùmarè tí ó sì wà pèlú Ọ̀lórùn ní igbà iwásè. A so fún wa pé Ọ̀rúnmilà mọ̀ itàn isẹ̀dá ọ̀run àti ayé, bèè ni oun kan nàà yìí wà níbè nígbà tí Olódùmarè n ṣẹ̀dá ènìyàn. Ìdí nìyí tí a fi maa n tọka sí Ọ̀rúnmilà gégé bí ,

Eléří ípín

Akéřéfinúṣogbón

Akónilóràn bí iyekan ẹ̀ni

Òpítàn Ilẹ̀fẹ̀

Nígbà miiran ẹ̀wẹ̀ Yorùbá maa n tọka sí Ọ̀rúnmilà gégé bí ‘Ifá’, bèè ni àwọn miiran rò pé Ọ̀rúnmilà àti ‘Ifá’ jẹ́ ẹ̀dá ọ̀tòtòtò. Èyí kò rí bèè rára nítorí pé Yorùbá gbàgbó pé Ọ̀rúnmilà ni ọ̀kan nínú àwọn irúnmoḷè atẹ̀wònrò tí ó rò sí ilé-Ifẹ̀ ni igbà iwásè, bèè ni àwọn ohun èlò Ọ̀rúnmilà ni a maa n tọka sí gégé bí Ifá.

4.3 Èsù: Lára àwọn irúnmoḷè ọ̀kànlénírinwó tí ó rò láti isálú ọ̀run wá sí ayé ni Èsù iṣe. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àwọn ẹ̀lómíràn maa n rò pé òrìṣà tí ó burú ni Èsù jẹ́, èyí kò rí bèè rára fún Ọ̀rúnmilà ni Èsù àti pé oun ni ó maa n parí aáwò láàrin àwọn ènìyàn àti àwọn òrìṣà pèlú. Òrìṣà yìí (Èsù) nàà ni àwọn olùsìn tirẹ̀ maa n bó lóòrèkòòrè bèè ni ó maa n dáhùn ibèèrè wọn. Èsù yìí maa n fún àwọn olùsìn rẹ̀ ní owó, ọmọ̀ àti àwọn ohun miiran tí wọn bá bèèrè lówó rẹ̀.

344 **Sàngó:** Sàngó ni àwọn Yorùbá gbà pé ó jẹ òrìṣà tí ó máa n fí agbára rẹ hàn nípa ààrá, àmòmò àti ètímó. Wọn gbàgbó pé bí Sàngó bá n sòrò, iná máa n jáde ní ẹnu àti imú rẹ. Ọpọlọpọ àwọn èniyàn ni wọn bèrù Sàngó nítorí pé wọn gbàgbó pé ẹnikẹni tí ó bá búra èké, Sàngó yòò bá ẹni náa já.

Nínú àwọn ọba aládé Yorùbá ni a tún ti máa n gbọ orúkọ èyí tí ó n jẹ Sàngó. Itàn sọ fún wa pé ọba Sàngó yí ni Aláàfin kẹrin tí ó jẹ ní ilú Ọyọ láyè àtijó, tí ó sì wọlẹ níbikan tí wọn n pè ni 'Kòso'. Ojúbọ ọba yí wà ní Ọyọ tí tí di òní olóní. Àwọn àmi tí a fí máa n dá Sàngó mò ni Oṣé Sàngó, Igbá Sàngó àti ilú bàtá tí Sàngó máa n jó.

4.5 **Ògún:** Ògún náà jẹ ọkan lára àwọn ọkanlénirínwó irúnmalẹ tí wọn rò sí ọde ayé ní igbà iwásẹ. Ògún ni òrìṣà tí àwọn ọde àti àwọn tí n lo irin máa n bọ. Itàn sọ pé Ògún jẹ ọkan nínú àwọn irúnmojẹ àkókó tí wọn rò láti ọrun wá sí ayé ní igbà iwásẹ àti pé oun ni ó fí adá irin rẹ yẹ ọ̀nà fún àwọn ẹgbé rẹ yòókù láti le dé Ifẹ-Oòdayé nígbà náà.

Àwọn Yorùbá bèrù Ògún púpọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni ẹnikẹni tí ó bá fí àwọn irin-iṣẹ Ògún búra yòò rí ijà rẹ. Ídí niyí tí a fí máa n rí àwọn èniyàn tí wọn kì í fẹ́ fí irin tàbí ohun tí ó bá jẹ mó Ògún búra. Ní ọpọlọpọ̀ àwọn kóòtù ọde-òní, léyìn Bíbélì àti Kùràáni, irin Ògún ni wọn tún máa n lò láti fí ẹ̀ ibúra, pàápàá fún àwọn ẹ̀lẹ̀sin ibilẹ̀.

5.0 **Ìsonísókí**

Nínú ipín yí ni a ti wo àwọn òrìṣà pàtàkì kan ti wọn gbajúmò ní àwọn Yorùbá, a sì rí i pé àwọn òrìṣà yí kò ẹ́ é fowó rọ́ sẹ́yìn nínú àwùjọ́ yí.

A rí i pé àwọn òrìṣà àtẹ̀wònrò wònyí kó ipa pàtàkì nínú ibágbé àti àjòṣepò àwọn èniyàn Yorùbá. Wọn n sètò àwọn ọ̀nà tí alááfíà àti idàgbàsókè yòò fí bá àwùjọ́ Yorùbá nípa iṣẹ́ pàtàkì tí Olódumarè gbé lé ẹnikòòkan wọn lówó.

6.0 **Ìsẹ́ Síse:**

1. Dárúkọ àwọn òrìṣà àtẹ̀wònrò márùn-ún kí o sì sàlàyé nípa àbùdá wọn.
2. Sàlàyé irú òrìṣà tí Òrìṣà-ńlá iṣe àti ipò rẹ láàrin àwọn irúnmojẹ yòókù
3. Njẹ́ a lè sọ pé òrìṣà tí ó burú ni Èsù iṣe. Fí àpẹ̀rẹ́ gbe idáhùn rẹ lẹ̀sẹ̀.
4. Ipa wo ni àwọn òrìṣà wònyí kó nínú iṣẹ́ isẹ̀dá ayé:
  - (a) Ọbátálá
  - (b) Ògún

7.0 Ìwé Ìtókasi

Adeoye, C.L. 1979 *Àṣà àti Òrìṣà Yorùbá*. Ibadan, Oxford University Press (Nig) Ltd.

Ladele, T.A.A. et al. 2006. *Àkójopò Ìwà Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.

Olajubu, O. 1975. *Ìwé Àṣà Ìbílẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Longman.

Ológundúdú, D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S.A Centre for spoken words/Institute
of

Yorùbá studies.

MÓDÙ KEJÌ

ÌPÍN KẸRIN: ỌDÚN ÌBÍLÈ YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòò
- 4.1 Ọdún Egúngún
- 4.2 Ọdún Agemo
- 4.3 Ọdún Ifá
- 4.4 Ọdún Òkèbàdàn
- 4.5 Ọdún Òriṣà-Oko
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣé Sísé
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 **Ifáàrà:**

Nínú ipín yìí ni a ti sòrò nípa àwọn ọdún ibílẹ̀ Yorùbá. Àwọn ọdún yìí pín sí oríṣíí méjì. Àwọn kan jẹ̀ mọ̀ ọdun òriṣà bíi ọdún Ifá, ọdún Ṣàngó, ọdún Òriṣà-Oko, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn miiran dá lóri isèṣe. Àwọn ọdún yìí ni àkókò tí àwọn Yorùbá máa n rántí àwọn irúnmoḽẹ̀ tàbí kí wọn rántí àwọn isèlẹ̀ mọ̀nigbàgbé èyí tí ó ṣeḽẹ̀ sí wọn ní àwọn àkókò kan sẹ̀yìn.

Bí àpẹ̀rẹ̀, àkókò ọdún egúngún jẹ̀ àkókò tí àwọn Yorùbá máa n rántí àwọn baba-ínlá wọn tí ó ti di olóogbẹ̀ sùgbón tí wọn gbàgbó pé ó yẹ̀ kí wọn máa rántí wọn. Bákan náà ni ọdún àwọn òriṣà tí wọn ti padà sí isálú ọrun sùgbón tí wọn n kópa nínú igbáyégbádùn èdà èniyàn.

Níbí yìí ni a ti wo diẹ̀ lára àwọn ọdún tí Yorùbá máa n ṣe láti rántí àwọn Ìbo.

2.0 **Èròngbà/Àfojúṣùn**

Èròngbà wa nínú ipín yìí ni láti:

- Jẹ̀ kí àwọn akẹ̀kọ̀ò tàbí ònkàwé yìí mọ̀ nípa àwọn ọdún tí àwọn Yorùbá máa n ṣe lóòrèkóòrè.
- Mú kí a ní imọ̀ lóri èrò àwọn Yorùbá nípa ojó ọ̀la

- Jẹ kí ònkàwé mò ìdí tí a fi ń ẹ àwọn ọdún yìí.
- Wo ipa àti iwúlò ọdún wònyí láàrin àwọn Yorùbá láyé àtijọ́ àti lóde òní.

3.0 **Ìbèèrè Ìsaájú**

1. Dárúkọ àwọn ọdún ibílẹ̀ Yorùbá tí o mò àti bí wọn ti ń ẹ wọn.
2. Şàlàyé nípa ọdún ibílẹ̀ Yorùbá kan tí ó gbajú gbajà ní agbègbè abíníbí ẹ.

4.0 **Ìdánilékòò:**

4.1 Ọdún Egúngún: Egúngún ni àwọn Yorùbá gbàgbọ́ pé wọn wá láti ọrun láti wá bẹ àwọn ọmọ àti ẹbí tí wọn fi sáyé wò. Èyí ń tọka sí pé àwọn Yorùbá ní igbàgbọ́ pé àwọn alásekù wònyí lọ simi ní ọrun ni, wọn sì máa ń wá fún ibèwò àwọn ẹbí tí wọn fi silẹ̀ lọ. Ìdí niyí tí wọn ẹ máa ń pe àwọn egúngún yìí ní ará ọrun kin-inkin.

Ní àkókò tí wọn bá ń ẹ ọdún yìí, ibèrù máa ń wà ní ọkàn àwọn èniyàn nítorí pé irísí àti iwọşọ àwọn egúngún miiran máa ń banilerù şùgbọ́n a rí i pé àwọn egúngún wònyí máa ń jó yí ilú ká, wọn yòò sì máa ẹ àdúrà fún àwọn èniyàn wọn tí wọn bá padé. Àwọn èniyàn nàà yòò máa ta wọn lóre owó, obì àti àwọn ohun miiran tí ó bá ye kí wọn fi ẹ àlejò ará ọrun wònyí.

Láyé àtijọ́, kí í sàbà sí rògbòdiyàn tàbí jàgídíjagan ní àsikò tí a bá ń ẹ ọdún egúngún şùgbọ́n ó şeni láàánú pé láyé ọde òní, ọpò ní igbà tí àwọn ọmọléyìn egúngún máa ń dá ijà silẹ̀, tí àwọn èniyàn tí ó tẹ̀lé wọn sì máa ń fara pa. Ju gbogbo ẹ̀re lọ, ọdún egúngún lókikí, ó sì máa ń gbayì ní gbogbo ilú ní ilẹ̀ Yorùbá.

4.2 Ọdún Agẹmọ: Ọdún ibílẹ̀ ẹ̀yà Ìjẹ̀bú ni ọdún Agẹmọ yìí, bẹ̀ẹ̀ ni ọdún tí ó ẹ pàtàkì púpọ̀ ní láàrin wọn. Tọmọdẹ̀ tàgbà ló máa ń ní ayọ̀ ni àkókò ọdún yìí nítorí ó sàbà máa ń kó àwọn èniyàn yìí papọ̀ fún ibáşepọ̀ tí ó péye.

Àwọn èniyàn, pàápàá àwọn ọmọ ibílẹ̀ Ìjẹ̀bú ni a máa ń tọka sí gégé bí ‘ọmọ aláğẹmọ mẹ̀rìndínlógún’. Agẹmọ yìí máa fi ara pé egúngún şùgbọ́n wọn kí í jẹ kí obìnrin rí agẹmọ. Ilú kan tí ń jẹ Imọsàn nítòsí Ìjẹ̀bú-Òde ni àwọn agẹmọ yí ti máa ń péjọ ní àkókò ọdún yìí, bẹ̀ẹ̀ ni oríşìrìşì idán ni àwọn àwòrò Agẹmọ máa ń pa láti fi àgbà han ara wọn.

4.3 Ọdún Ifá: Ní ọdọdún ni ayeyẹ ọdún Ifá máa ń wáyé. Nígbà yìí ni àwọn babaláwo àti iyánífá yòò péjọ sí ilé olórí wọn, tí wọn yòò máa sun iyéré Ifá ní alé àìsún ọdún yìí. Ní ọru ojọ́ tí wọn bá ń ẹ ọdún Ifá, onírúurú àwọn olóyè awo ni yòò máa péjọ láti dá Ifá ọdún níbi tí Ifá yòò ti máa şọ onírúurú àşọtẹ̀lẹ̀ ohun tí ń bọ́ wá şẹ̀lẹ̀ sí ilú àti sí ẹnikòòkan wọn.

Ní alé ojọ́ yìí ni àwọn babaláwo yòò wọ igbó odù lọ, tí wọn yòò sì ẹ iwádií ijínlẹ̀ lórí irúfẹ̀ ètùtù tí wọn yòò ẹ láti mú kí ilú wà ní àlàáfíà àti isòkan. Bí ó bá ti di ojọ́ kejì ni àwọn

babaláwo, iyánífá àti àwọn ará ilú yòò máa jó, tí wọn yòò sì máa yò pé àwọn tún rí àyájó ọdún miíràn lóde ayé.

Oríṣíríṣíí ounje ni wọn máa n pèsè ní ojò yíí, tí wọn yòò sì máa lu ilú Ifá bíi àràn, agogo, ipèsè, pèlú ọpá àwọn ilú náà tí yòò máa ró lákọlákọ. Onírúurú orin Ifá àti iyèrè Ifá, èyí tí ó fi àwọn ohun tí ó ti ṣẹlẹ̀ àti àwọn ohun tí yòò ṣẹlẹ̀ hàn fún ará ilú. Ní iparí, oníkálukú èniyàn tí wọn bá fẹ̀ ṣe iwádíí ni yòò lo ànfààní àkókò ọdún yíí láti ṣe bẹ̀.

4.5 Odún Òkèbàdàn ní Ilú Ìbàdàn: Gégé bí a ti sọ síwájú, àwọn ọdún kòòkan wà tí kì í ṣe ọdún fún àwọn òrìṣà àtẹ̀wònrò ṣùgbón tí wọn wà fún irántí àwọn nńkan mánìgbàgbé tí ó ti ṣẹlẹ̀ ní ipilẹ̀ ayé àwọn èniyàn náà lápapọ̀. Àwọn ilú kòòkan tí àwọn ọmọ Odùduwà tẹ̀dó ni ó máa n ṣe irántí ọdún yíí kí àwọn ọmọ àti ọmọ-ọmọ wọn lè ni imò kíkún nípa ìṣedálẹ̀ ilú kòòkan yíí.

Òkèbàdàn jẹ ọdún kan tí àwọn ọmọ bíbí ilú Ìbàdàn máa n ṣe fún irántí ìṣẹlẹ̀ mánìgbàgbé èyí tí ó wáyé ní ìbèrè pèpè tí Lágelú tẹ̀ ilú náà dó. Gégé bí itàn àtẹ̀nudétí àti àwọn àkòsilẹ̀ kan ti sọ, itàn yíí dá lóri bí àwọn èniyàn yíí ṣe sá gun orí òkè Àwótán tí ó wà ní Èlẹ̀yẹ̀lẹ̀ lọ nígbà tí àwọn èyà Yorùbá yòókù gbogun tí wọn bí wọn ṣe fi èsùn kan wọn pé wọn dori àṣà kodò.

Ọdún Òkèbàdàn yíí máa n wáyé léyìn ìgbà tí wọn ti gun òkè Àwótán yíí, tí wọn sì ní ànfààní láti máa rí ounje bíi ọro, ìgbín, àgbàdò àti àwọn irè ìgbó miíràn jẹ. Léyìn tí wọn bó nínú ogun yíí ni Ifá sọ fún wọn pé kí wọn máa ṣe irántí àkókò yíí ní ọdọdún.

Ní àsikò ọdún Òkèbàdàn yíí, abọ̀rẹ̀ Òkè yíí tí wọn n pè ni Abòkè yòò di irun rẹ̀ bí i ti obinrin, yòò sì ṣe ètùtù tí ó bá yẹ̀ pèlú ifowósowópò Ọba ilú àti àwọn ìjòyè rẹ̀.

Lójó ayeyẹ ọdún yíí, ènikèni kò gbodò dáná, bẹ̀è ni èéfin kò gbodò rú títi ayeyẹ ọdún yíí yòò fi parí. Bákan náà, àwọn ọmóléyìn àwòrò yíí yòò jáde láti máa lọ kí ọba àti àwọn ìjòyè ilú pèlú iwúre láti ẹnu Abòkè. Bí wọn bá ti n lọ ni ààrin ilú, wọn yòò máa kọrin Òkèbàdàn, èyí tí àwọn miíràn máa n gbà gégé bí ìṣokúṣò ṣùgbón tí ó fi itumò àwọn ìṣẹlẹ̀ àtijó hàn.

Irúfẹ ọdún báiyí máa n wáyé láti ilú nílá kan dé èkejì. Bí àpẹ̀rẹ̀, ọdún Olúmọ ní ilú Abèòkúta, ọdún àsabàrí ni ilú Şakí, ọdún Ìyámòpó ní ilú Ìgbèti, ọdún Agẹmọ ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú, àti bẹ̀è bẹ̀è lọ.

4.5 Odún Òrìṣà-Okò: Ọdún Òrìṣà-Okò yíí ni wọn máa n ṣe ní ilú Ìràwò tí ó wà létí Şakí. Ibí yíí ni wọn ti máa n ṣe ayeyẹ ọdún yíí lódoṣodún. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé akoni èniyàn ni òrìṣà yíí í ṣe ní ìgbà láéláé ṣùgbón àwọn èniyàn rẹ̀ sọ ọ di òrìṣà àkúnlẹ̀bọ léyìn ikú rẹ̀. Irúfẹ àwọn èdà èniyàn tí a sọ di òrìṣà báiyí pò láàrin àwọn Yorùbá. Ọ̀pọ̀ nínú wọn ló di òrìṣà tí a n bọ̀ yálà nípa ìṣe rere tàbí búburú tí wọn ti ṣe láàrin àwọn èniyàn wọn, èyí tí ó fà á kí wọn di èni-òwò tàbí èni ìbèrù léyìn

ìpapòdà wòn. Yorùbá gbà pé léyìn tí akíkanjú ọ̀kùnrin tàbí obìnrin bá gbésè ni a sáà maa n mọ̀ irírí wòn. Ìdí niyí tí wòn ẹ̀ maa n sọ̀ pé ‘Ọ̀jọ̀ tí a kú làà dèrè, èniyàn kò sunwòn láàyè.

Ìtàn àtẹ̀nudẹ̀tí kan sọ̀ fún wa pé ọ̀gbójú ọ̀dẹ̀ ni ọ̀rìṣà yí ní ìgbà ayé rẹ̀. Yàtò sí pé ọ̀dẹ̀ tí ó gbóná ni, ó fi hàn pé kò sí ohun tí ó lè sọ̀ tí kò ní í ẹ̀ bẹ̀. Yàtò sí èyí, ó tún pada di babaláwo tó gbófá yanranyanran, ó sì lókíkí bí isáná ẹ̀ta.

Wàyí o, ọ̀kùnrin alágbára yí lo agbára rẹ̀ fún àlàáfíà àwọn èniyàn ilú, ó sì tẹ̀ àwọn oṣó, àjẹ̀ àti àwọn onísẹ̀ ọ̀kùnkùn miiran lóri ba.

Nígbà tí ọ̀kùnrin yí maa papòdà, ìtàn sọ̀ fún wa pé níṣe ni ó di igi ràpàtà kan sí agbègbè tí wòn n pè ní Ìpóló níbi tí wòn maa n mú ẹ̀nikẹ̀ni tí wòn bá fura sí pé ó ní àjẹ̀ tàbí oṣó lọ.

5.0 Ìṣonísókí

Nínú ipín yí ni a ti wo àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá kan àti idí tí wòn fi n wáyé ní ọ̀dọ̀dún. A ẹ̀ àlàyẹ̀ nípa àwọn ọ̀dún ọ̀rìṣà atẹ̀wònrò bíi Ifá àti Egúngún, bẹ̀ ni a sọ̀ nípa àwọn ọ̀rìṣà tí a n bọ̀ láti ẹ̀ irántí àwọn isẹ̀lẹ̀ múnigbàgbé kan. Bí àpẹ̀rẹ̀, Ọ̀kẹ̀bàdàn, Ọ̀rìṣà-Oko àti bẹ̀ bẹ̀ lọ. A rí i pé àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ wònyí maa n fa isòkan, wòn sì maa n mú kí àlàáfíà jọba ní ilú àti àwọn agbègbè wònyí.

6.0 Isé Síse:

1. Sàlàyẹ̀ àwọn ohun tí àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ wònyí dúró fún.
2. Nínú èrò tire, n jẹ̀ o gbà pé àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ wònyí yòò maa tẹ̀síwájú lojú àwọn ẹ̀sin àtòhúnrínwá tí ó gbòde kan?
3. Sàlàyẹ̀ nípa ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá kan tí ó gbajú gbajà ní agbègbè abíníbi rẹ̀.

7.0 Ìwé Ìtókasi:

Adeoye, C.L. 1985. *Ìgbàgbọ̀ àti Ẹ̀sin Yorùbá*. Ibadan, Evans Brothers Ltd.

Ologundudu, D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S.A. center for spoken Words, Institute of Yorùbá Culture.

Ladele, T.A. et. Al 2006. *Àkọ̀jọ̀pọ̀ Ìwádìí Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavina Press Ltd.

MÓDÙ KEJÌ: ÀṢÀ ILÈ NÍNÍ ÀTÌ LÍLÒ LÁÀRIN ÀWỌN YORÙBÁ

ÌPÍN KARÙN-ÚN:

Àkóónú

- 1.0 Ifààrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Ilè níní Lávùjọ Àwọn Yorùbá
  - 4.2 Ilè Lílò Láàrin Àwọn Yorùbá
  - 4.3 Ofọ Ilè Láàrin Àwọn Yorùbá
  - 4.4 Ilè gégé bí òrìṣà ilè Yorùbá
  - 4.5 Rògbòdiyàn ilè láyé Àtijọ àti Lóde Òní
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé Síṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifààrà

Ọrọ ilè níní láàrin àwọn Yorùbá ṣe pàtàkì púpò. Ilè níní jẹ ohun ẹlẹgẹ èyí tí ó máa n banilèrù láti dá sí. Títí di òní yìí, ọ̀pọ̀ ọ̀mọ̀ Yorùbá ni kì í ní ifẹ̀ sí dídá sí ọ̀rọ̀ ilè nítorí pé rògbòdiyàn sáàbà máa n ṣelẹ̀ lórí ilè níní. Nítorí náà bí àwọn ọ̀mọ̀dé bá fẹ̀ ṣòrò àgbà tàbí pa òwe, wọ̀n yóò júbá àgbà, bèè ni bí àwọn àgbà bá fẹ̀ ṣe èyí, ilè ni wọ̀n yóò fí ibà fún.

Bí awuyewuye bá wáyé lórí ọ̀rọ̀ ilè, àwọn Yorùbá máa n sọ̀ra nígbà tí ofọ̀ ilè bá wáyé nítorí wọ̀n gbà pé ilè kì í ṣe iní ẹnìkan bí kò ṣe pé Olódùmarè ni ó dá ilè ní ìbèrèpèpè, kì í sí í ṣe ohun tí ẹ̀dá ènìyàn le má ṣe awúrúju lórí rẹ̀.

Ilè níní jẹ ohun àjogúnba ní ilè Yorùbá, bèè ni Yorùbá kì í ta ilè ní ayé ìgbàani. Wọ̀n máa n lo ilè fún oko dídá, bèè ni wọ̀n máa n lò ó láti sinkú àwọn ènìyàn wọ̀n. Sùgbón lóde òní, ilè títà ti wọ̀pọ̀ láàrin àwọn ènìyàn. Kódà ròdòdiyàn ilè ni ó gba ilú kan, tí ọ̀pọ̀ ẹ̀mí si máa n ṣòfò lórí èyí.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Nínú ipín yìí ni a ti ní èròngbà láti wo:

- Ilè gégé bí ohun iní àjogúnba
- Bí ilè ṣe jẹ ohun ẹlẹgẹ ní àwùjọ Yorùbá

- Àwọn àrìyànjiyàn tí ó máa n sùyo lóri ilẹ̀ níní
- Ilẹ̀ gégé bí ọkan pàtàkì nínú àwọn Ìbọ.
- Ipò tí ilẹ̀ níní wà lóde òní.

3.0 **Ìbèèrè Ìsaájú**

1. Kín ni pàtàkì ilẹ̀ níní láàrin
2. So pàtàkì isẹ̀ àgbè láàrin àwọn Yorùbá

4.0 **Ìdánilékò**

4.1 Ilẹ̀ Níní: Ilẹ̀ níní ẹ̀ pàtàkì láàrin àwọn Yorùbá ní ayé àtijọ́ nítorí pé ilẹ̀ jẹ́ irin-isẹ̀ pàtàkì tí àwọn àgbè nílò. A ó rántí pé isẹ̀ àgbè ni isẹ̀ tí ó gbajúmò, tí ó sì lókíkí jù láàrin àwọn Yorùbá láyè àtijọ́. Bí Yorùbá bá tilẹ̀ ní isẹ̀ idílẹ̀ miiran, isẹ̀ àgbè yìi gbòdò kún isẹ̀ wọn. Kódà nígbà tí àwọn Òyìnbó aláwò funfun mú èkò iwé dé, tí àwọn miiran sì n ẹ̀ isẹ̀ ọba, Yorùbá gbà pé wọn gbòdò fi isẹ̀ àgbè kún isẹ̀ wọn. Ìdí niyí tí wọn ẹ̀ máa n kọ ọ́ lórin pé,

Ìwé kíkó,
Láísí ọkó,
Àti Àdá,
Kò í pé o o,
Kò í pé ò ò,
Isẹ̀ àgbè ni sẹ̀ ilẹ̀ wa
Eni kò sísẹ̀, á má jalè.

Nítorí idí èyí, ilẹ̀ níní nípa jíjogún lódò àwọn baba-nlá wọn ẹ̀ pàtàkì láti ẹ̀ isẹ̀ àgbè yìi. Ìdí ni pé bí kò bá sí àgbè kò ní í si óúnjẹ́ fún ilú, bèè ni Yorùbá máa n pa á lówe pé'ebi kí í wónú kí ọ̀rò miiran wò ọ́'. Bóyá láyè àtijọ́ tàbí lóde òní, ilẹ̀ níní ẹ̀ pàtàkì fún isẹ̀ àgbè sísẹ̀.

4.2 Ilẹ̀ Lílò: Gégé bí a ti ẹ̀ àlàyé síwájú, pàtàkì jùlò nínú ohun tí àwọn Yorùbá máa n lo ilẹ̀ fún ni isẹ̀ àgbè nítorí bí ko bá sí àgbè, ebi yóo máa pa ará ilú. Bí ebi bá sì dé, wàhálà púpò ni ó máa n tẹ̀ lé èyí. Ìyàn tàbí ọ̀wọn óúnjẹ́ ni èyí máa n mú wá, èyí tí ó lè fa àirójú bá èniyàn ilú.

Yàtò sí ilẹ̀ lílò fún isẹ̀ àgbè. Yorùbá tún máa n lo ilẹ̀ fún ilé kíkó. Ní ìgbésí ayé èdá èniyàn, a rí i pé ó ẹ̀ pàtàkì láti ní ibùgbé tí a ó máa fi orí tí sí. Nítorí náà, àwọn Yorùbá máa n kólé nínú ilú àti ní ẹ̀gàn níbi tí wọn yòò máa fi orí pamọ́ sí nígbà ọ̀jò àti oòrùn bá dé. A tún máa n lo ilẹ̀ fún ọ̀jà didá, èyí tí wọn yòò máa ná ní ọ̀rọ̀rún tàbí ni ìta. Lẹ̀yìn nńkan tí a dárúkọ́ lókè yìi a tún rí i pé Yorùbá máa n lo ilẹ̀ láti sínkú àwọn ẹ̀ni wọn tí ó bá pa ipò dà. Wọn yòò gbé ilẹ̀ yálà

nínú ilẹ̀ tàbí ní ita láti sin eni náà sí, bẹ̀ẹ̀ ní èyí ni wọn máa ń tọ́ka sí gégé bí ‘ojú orórì’. Nítorí náà, ilẹ̀ lílò ẹ̀ pàtàkì ní igbésí ayé àwọn Yorùbá.

4.3 Ọ̀fọ̀ Ilẹ̀:

Ohun tí a sáà máa ń tọ́ka sí gégé bí ọ̀fọ̀ ilẹ̀ láàrin àwọn Yorùbá ni pe àwọn rògbòdiyàn àti àríyànjiyàn kan máa ń sùyo nígbà miiran lórí ilẹ̀ níní. Ó lè jẹ̀ láàrin ẹ̀bí kan sí ẹ̀bí kejì tàbí ẹ̀ni kan nínú ẹ̀bí sí ẹ̀nikẹ̀jì rẹ̀. Èdè-àiyedè yí lè fejú dé gónógó tí ó sìlẹ̀ fa ìjà tí yòò mú ẹ̀mí lọ.

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé Yorùbá kì í fẹ̀ kí ìjà ilẹ̀ wáyé nítorí wọn gbà pé Ọ̀lórùn ló ni ilẹ̀ àti pé, àwa ẹ̀dá inú ayé bá ilẹ̀ níbẹ̀ ni. Bíbí tí a bí ẹ̀niyàn, tí ó sì fí orí kan ilẹ̀ lójó ibí náà ni a fí ní ànfàaní láti máa lo ilẹ̀ náà.

Nítorí náà, Yorùbá kì í jà lórí ilẹ̀ láyẹ̀ igbàni. Gégé bí a ẹ̀ sọ síwájú, bí irú ìjà tàbí gbónmi-sí-i-omi-òtòò bẹ̀ẹ̀ bá wáyé, ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí ẹ̀mí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ẹ̀niyàn bá iṣẹ̀lẹ̀ náà rìn. Sùgbón sá o, ilẹ̀ máa ń dájọ̀ fún ẹ̀ni tí ó jà lórí òun lónà àitọ̀.

4.4 Ilẹ̀ Gégé bí Ọ̀rìṣà Àkúnlẹ̀bọ̀:

Bí a bá wo ilẹ̀ gégé bí ohun tí Olódùmarè tí dá sínú ayé kí ẹ̀niyàn tó dé ibẹ̀, a ó rí i pé ilẹ̀ ní agbára tí ó máa ń lò lórí ẹ̀dá aláàyè tí ó bá tasẹ̀ agèrẹ̀ sí i.

Nítorí náà, àwọn Yorùbá gbà pé ọ̀rìṣà àkúnlẹ̀bọ̀ ni ilẹ̀ jẹ̀ níbikíbi tí ó bá wà. A ó ẹ̀ àkíyèsí pé níbi tí ilẹ̀ kò bá sí gégé bí orí omi, àwọn Yorùbá máa ń bọ̀ àwọn ọ̀rìṣà omi bẹ̀ẹ̀.

Ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà ni àwọn Yorùbá máa ń lo ilẹ̀ láti fí búra bí igbà tí a bá ń fí ọ̀rìṣà ògún tàbí àwọn ọ̀rìṣà miiran búra. Èyí jẹ́rìí sí i pé ọ̀rìṣà pàtàkì ni ilẹ̀ náà láàrin àwọn Yorùbá.

Nígbà miiran ẹ̀wẹ̀, Yorùbá máa ń tọ́ka sí i pé ẹ̀niyàn kò gbọ̀dọ̀ dalẹ̀ ẹ̀bí tàbí ilẹ̀ ọ̀rẹ̀ àti pé ẹ̀ni tí ó bá dalẹ̀ yòò bá ilẹ̀ lọ.

Èyí nìkan kọ̀, àwọn Yorùbá tún máa ń lo ilẹ̀ láti fí dá awo tàbí pa nńkan àṣírí mó. Nígbà yí ni a máa ń sọ pé wọn mulẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, wọn lè bu ilẹ̀ díẹ̀, kí wọn sì dà á sínú omi fún àwọn tí wọn bá fí àṣírí kan pámo lódò ara wọn mu. Wọn gbà pé ẹ̀nikẹ̀ni tí ó bá ẹ̀kẹ̀ yòò bá ilẹ̀ lọ lójíjì.

4.5 Rògbòdiyàn Ilẹ̀ Ní Ayé Àtíjọ̀ àti Lóde Ọ̀ní:

Nígbà miiran, àwọn Yorùbá máa ń yá ilẹ̀ lò lówọ̀ ara wọn fún igbà díẹ̀. Nínú irú ilẹ̀ àyálò bẹ̀ẹ̀, ẹ̀ni tí ó yá a lò kò gbọ̀dọ̀ gbin àwọn ohun ọ̀gbin pípẹ̀ bíi kòkó, obì, ọ̀pẹ̀, àgbọ̀n àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ sínú oko náà. Sùgbón sá o, o le gbin iṣu, àgbàdò, erèé, awújẹ̀ àti àwọn nńkan miiran bẹ̀ẹ̀.

Ilẹ̀ títà bèrẹ̀ nígbà tí àwọn àtòhúnrinwá dé sí ààrin Yorùbá. Itàn àtẹ̀nudétí sọ fún wa pé ilẹ̀ àwọn Ègbá ni àṣà ànta-ilẹ̀ ti bèrẹ̀ gégé bí a ti mò pé ọ̀dọ̀ wọn ni àwọn Sàró tí wọn kókó mú ẹ̀sìn Omolẹ̀yìn Kristi gbà wólé sí Nàìjíríà.

Nígbà yìí, àwọn àjẹ̀jì wònyí nàà fẹ́ kó ilẹ̀ iwé, ilẹ̀ ijosìn wọn, àwọn ilẹ̀ okòwò àti àwọn ilẹ̀gbèè tiwọn nàà. Kò pé, kò jìnnà ni àṣà ilẹ̀ títà àti yíyálò yìí tàn káàkiri ilẹ̀ Yorùbá tí ó sì máa n mú rògbòdìyàn lówó.

Lóde òní, ilẹ̀ títà ti mú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ wàhálà lówó nítorí pé ọ̀pọ̀ àwọn jẹ̀gúdúragúdú ni wón n ta ilẹ̀ kan fún ènìyàn méjì tàbí jù bẹ̀è lọ èyí tí ó sì máa n fa aáwọ̀ láàrin àwùjọ. Nísinsinyí, àwọn aláṣe ijọba igbálódé tilẹ̀ máa n já ilẹ̀ gbà lówó oní-nnkan nítorí wón ti ṣòfin pé ‘ọ̀ba ló ni ilẹ̀’. Ènikèni tí ó bá tilẹ̀ fẹ́ kólé sórí ilẹ̀ baba rẹ̀ gbódò gba àṣe Ìjọba kí ó tó ṣe bẹ̀e.

Ó tilẹ̀ ṣeni lááánú pé ní àkókò tí a wà yìí, ọ̀pọ̀ iletò àti abúlé ni àwọn ọ̀mọ̀dé igbà yìí ti tà fún àwọn àjẹ̀jì tán, tí wón sì n fí ọ̀wọ̀ òsì jùwe ilẹ̀ baba wọn.

4.0 Ìṣòníṣókí:

Nínú ipín yìí ni a ti ṣe àlàyé ní sókí àwọn ọ̀nà tí Yorùbá n gbà ní ilẹ̀ láyé àtíjọ. A sọ fún wa bí ilẹ̀ ṣe jẹ́ ti Olórùn àti pé àwọn baba-ńlá wa ni wón máa n jogún ilẹ̀ nígbà tí wón dé apá ibi tí wón tẹ̀dó sí yìí.

A mẹnuba iwúlò ilẹ̀ àti àwọn ohun tí a n lò ó fún gégé bí iṣẹ̀ àgbè ṣíṣe, ilẹ̀ kíkọ̀ ọ̀jà, dídá àti òkú sísin. A tẹ̀ síwájú sí i láti ṣe àlàyé pé ní ọ̀pọ̀ igbà ni ìjà máa n wáyé lórí ilẹ̀ pàápàá nígbà tí àwọn àjẹ̀jì wónú àwùjọ Yorùbá. Ní iparí, a ṣe àlàyé lórí àwọn iyípadà tí ọ̀lájú mú bá ọ̀rọ̀ ilẹ̀ ní àwùjọ Yorùbá.

5.0 Iṣẹ̀ Ṣíṣe

1. Àwọn ọ̀nà wo ni ilẹ̀ wúlò fún ní àwùjọ Yorùbá?
2. Kín ni ó máa n fa yánponyánrin lórí ilẹ̀ ní ayé àtíjọ àti lóde òní?
3. Gégé bí èrò tírẹ̀, àwọn ọ̀nà wo ni a lè gbà dẹ̀kun rògbòdìyàn lórí ilẹ̀ níní, lílò àti títà?

6.0 Ìwé Ìtókasi

Ladele, T.A.A et. Al 2006. *Àkójọpọ̀ Ìwádú Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ìbàdàn, Gavina Press Ltd.

Daramola, O. S. 1968. *Àwọn Àṣà àti Òrìṣà Ilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Onibon-Oje Press & Book Industries (Nig) Ltd.

Adeoye, C.L. 1985. *Ìgbàgbọ̀ àti ẹ̀sìn Yorùbá*. Ibadan, Evans Borthers Ltd.

Ọlajubu, O 1975. *Ìwé Ìbílẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Longman.

Bíobaku, S.O. (ed) 1973. *Sources of Yorùbá History*. Oxford, Oxford University Press.

MÓDÙ KĘTA

ÌPÍN KÌNNÍ: ÈTÒ ÌJỌBA ÌBÍLÈ YORÙBÁ LÁYÉ ÀTIJÓ

Àkóónú

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ètò idílé Nínú Ìsẹ̀jọba Ìbílè Yorùbá Láyé Àtijó
- 4.2 Fífi Ọba àti Ìjòyè jẹ ní Ilẹ̀ Yorùbá Láyé Àtijó
- 4.3 Fífa ọmọ Oyè sílẹ̀
- 4.4 Ìwádii Lówó Ifá
- 4.5 Ètùtù fún ọmọ oyè tí Ifá bá mú
- 4.6 Ìfinijoyè idílé tàbí Oyè Ilú
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Sise síse
- 7.0 Ìwé Itókasi

Ifáàrà

Nínú ipín kinní yìí ni a ti se àlàyé ètò ìjọba ibílè Yorùbá ní ayé àtijó tí a se wo àwọn idílé Yorùbá àti ipò tí wón kó nínú ètò yìí. A se àgbéyèwò bí a se n fí ọba jẹ àti àwọn ilàna tí wón n tẹ̀lẹ̀ ní igbàani. A rí i pé àwọn ìjòyè kan náà máa n wà pẹ̀lú ọba láti bá a jíròrò nípa ààtò ilú.

Ìpín yìí yòò fí iyàtò ipò ọba láyé àtijó àti lóde oní hàn. A sì mọ iyàtò tàbí iyípadà tí ó ti bá ètò yìí lóde oní.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Èròngbà wa níbi ni:

- Láti fí ipílẹ̀ ifinijọba hánde láti ibèrè
- Láti wo ipò idílé nínú fífi ọba jẹ láyé àtijó
- Kí akékòó le ní èkúnreré imò nípa bí ipò ọba se se pàtàkì tó láyé ọ-joun
- Síse àgbéyèwò bí a se máa n bá Ifá sòrò ní àkókò náà àti iyípadà tí ó dé bá ilàna yìí ni òde oní.
- Láti mọ ipa tí ilú máa n kó ní àsikò ifinijọba tàbí ifinijoyè bẹ̀

3.0 Ìbèrè Ìsaájú

1. Sòrò lórí ibílẹ̀ agbègbè ẹ̀ láyé àtijọ́ àti lóde òní
2. Ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ipò ọ̀ba láyé àtijọ́ àti lóde òní

4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1 Ètò idílẹ̀ Nínú Ìṣẹ̀jọ̀ba Ìbílẹ̀ láyé Àtijọ́

Kí àwọn Òyìnbó amúnisin tó dé, kò dabí alárá pé àwọn Yorùbá ní olórí kan gbòògì nínú ètò ìṣẹ̀lú wọn. A kò tilẹ̀ le sọ pé wọn ní orúkọ kan tí ó pa gbogbo wọn pọ̀. Nítorí náà, kí àwọn Òyìnbó yíi tó bẹ̀rẹ̀ sí i jẹ̀ gàba lórí ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá, àti pèlú pé kí ètò ìṣẹ̀lú ọ̀de-òní tó wáyé, àwọn ẹ̀yà kòòkan ní ó n ẹ̀ ṣẹ̀ jọ̀ba àti ààtò ilú tàbí agbègbè wọn (Bíòbákú, 1973).

Ètò idílẹ̀ ẹ̀ pàtàkì nínú ètò ìjọ̀ba ìbílẹ̀ Yorùbá ní ayé àtijọ́. A kò sàimọ̀ pé bí kò bá sí àjogbèpọ̀ àti àjosepọ̀, kí bá ti sí ètò ìjọ̀ba ìbílẹ̀ tí ó gúnmo. Ìdí ni pé bí ó bá jẹ̀ pé idílẹ̀ ni ó wà tí wọn sì n gbé ibikan náà, ibi tí ètò ìjọ̀ba náà yóò ti mọ̀ niyẹn.

Bí iletò kan bá kéré, ó yẹ̀ kí á rí idílẹ̀ bí i méta tàbí méré níbè. Èyí ni a lè pè ní àkójopò (local group) tí a sì le pè ní ilú. Ilú le kéré bí ilú Èrùnmu tàbí kí ó tóbi bí ilú Ìbàdàn. Èyí ni pé bí idílẹ̀ púpọ̀ bá ti kó ara wọn pọ̀ sí ojú kan, wọn ti di ilú niyẹn.

Àwọn àkójopò wònyí kì í sàbà bá ara wọn tan, nítorí náà, wọn lè fẹ̀ ara wọn ní iyàwó. Bí wọn bá tilẹ̀ bá ara wọn tan, ó le fẹ̀ ibátan tí ó wà láti inú itàn ìṣẹ̀dálẹ̀ Yorùbá ni.

Nítorí náà, irú àkójopò yíi gbòdò ní olórí. Bí ó bá jẹ̀ èyí tí ó tóbi ni, ọ̀ba ni a n pe olórí wọn. Bí ó bá kéré diẹ̀, wọn yóò maáa jẹ̀ Baálẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, Baálẹ̀ ni ilú Ìbàdàn máa n ní tẹ̀lẹ̀ sùgbón nísinsinyí, ó ti di Ọ̀ba aláde. Nítorí náà, bí ilú bá ẹ̀ tóbi tó ni à ẹ̀ n mọ̀ orúkọ oyè olórí ilú bẹ̀.

Gbogbo Ọ̀ba ni ó máa n ní itẹ̀ tí à n pè ní ojúpọ̀ lórí èyí tí wọn máa n gúnwà sí. Gbogbo ọ̀ba ni ó ní adé, wọn máa n wọ̀ pèlú orìṣìírìṣìí ilẹ̀kẹ̀ (àkún) tí wọn máa n gbé sòrùn. Èyí nikan kó ọ̀ba máa n ní irùkẹ̀rẹ̀ àti agboòrùn tí ó tóbi. Àwọn ilú wà tí ó jẹ̀ pé ọ̀ba nikan ni wọn máa n lù wọn fún. Bí àpẹ̀rẹ̀, ìgbín ní agbègbè Ọ̀yọ̀ pèlú fèrè tí a mò sí kàkàkí.

Ní ayé àtijọ́, Aláàfin ni olórí gbogbo àwọn ọ̀ba sùgbón kì í ẹ̀ oyè baba sí omọ̀ tàbí àjogúnba. Bí o tilẹ̀ jẹ̀ pé àrẹ̀mọ̀ ni ó máa jẹ̀ ọ̀ba ní Ọ̀yọ̀ láyé àtijọ́, èyí yí padà nígbà kan, èyí tí ó fa ìjà ní Ọ̀yọ̀-Ilé nígbà náà.

4.2 Ètò Ìjọ̀ba Ìbílẹ̀ ní Ilé-Ifẹ̀:

Gégé bí a ti kà sẹ̀yin, itàn sọ̀ pé ni Ilé-Ifẹ̀ ni àwọn ẹ̀yà Yorùbá kókó kó ara wọn jọ̀ sí ní ibèrẹ̀ pèpè, bẹ̀ ẹ̀ ni Ọ̀ni ni olórí wọn nígbà náà. Ọ̀ni kàn jẹ̀ olórí láàfin ni, kì í ẹ̀ pé òun ní n ẹ̀

àwọn ètò ilú. Ó ní àwọn olùrànlówó tàbí olùbáàsípò tí wọn jẹ ìjòyè ilú. Àwọn wònyí ni a mò sí Àgbà-Ifè tàbí Ìlàre, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn miiran máa n pè wọn ní Ìwàrèfà.

Àwọn olóyè ilú náà ni:

1. Obalúfè/Òrúntó tí ó n gbé ní Ìrẹ̀mọ
2. Obajió ni tirẹ̀ n gbé ní Mòrẹ̀
3. Obaḷoràn tí n gbé ní Ìlódè
4. Owájagun-oṣin ló n sàkóso Enuwá
5. Waasin ló n mójútó Ìlàrẹ̀
6. Onalaàyè ni tirẹ̀ wà ní Íránjé
7. Ejesi ni ó n sàkóso Ògbóndo bẹ̀è ni
8. Akogun ni ó n mójútó Òkèrèwé

4.3 Ìjọba Ìbílẹ̀ Ilú Òyó:

Aláàfin ni baba gbogbo wọn nítorí òun ni olórí. Wọn kò gbòdò dárúko rẹ̀ lásán ní ayé àtijó. Ènikèni tí ó bá dán an wò, yòò dán an tán. Àtirandéran ni oyè aláàfin ní ayé àtijó bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé kí í ẹ̀ se oyè baba sí ọmọ. Àrẹ̀mọ̀ ló máa n jẹ̀ oyè tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀ sùgbón èyí ti yí padà nítorí èyí fa ìjà ní Òyó nígbà náà. Níwòntì ìgbà tí àrẹ̀mọ̀ kò le jẹ̀ ọba mó, èyí fa ayé ìjẹ̀kúje fún àwọn àrẹ̀mọ̀ ọba.

Aláàfin ní àwọn aláakòóso ilú tí a mò sí Òyómèsì ti orúkọ oyè wọn n jẹ̀

1. Osòrun/Başòrun
2. Sàmù
3. Àgbà-akin
4. Alápinni (ó wà fún òrìṣà eégúngún)
5. Lagunnà (ó wà fún òrìṣà-oko)
6. Aşípa
7. Akíníkú

Oyè idílẹ̀ ni ti àwọn olóyè wònyí náà sùgbón kí í ẹ̀ se oyè tí ọmọ le jẹ̀ léyìn ikú baba rẹ̀. Àwọn wònyí ni wọn máa n sọ ọ̀rọ̀ ti ilú bá fẹ̀ sọ. Àwọn Èsọ tún ẹ̀ pàtàkì láyè àtijó, bẹ̀è ni olórí wọn ni a n pè ní Aare-Ọ̀nà-Kakañfò.

Ní ayé àtijó, ilú Òyó ní àwọn ilú àmòná tí wọn wà lábẹ̀ Aláàfin. Èyí ni àwọn ilú ìgbèríko, Baalẹ̀ ni ó sì máa n sàkóso wọn. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ilú bẹ̀è àti Baalẹ̀ wọn níwònyí?

1. Ìbàdàn - Olúbàdàn
2. Ìsẹ̀yìn - Aşẹ̀yìn

3. Ìkòyí	-	Oníkòyí
4. Òwu	-	Olówu
5. Ìwo	-	Olúwòò

4.4 Ètò Ìjọba Ìbílẹ̀ Ègbá

Ègbá ní ilú tí ó pò sùgbón ọba ilú kòòkan dá dúró ní tirẹ̀ nígbà náà. Àwọn ọba wònyí kàn wà lórí itẹ̀ ni, wọn kì í ẹ̀se nínú ètò Ìjọba tàbí ìṣẹ̀lú. Àwọn tí ń ẹ̀se ilú gan-an ni àwọn Ògbóni.

Àwọn tí ó jẹ̀ olólá àti abẹ̀nugan, ti ẹ̀nu wọn tólẹ̀ ni wọn máa ń wà nínú egbé Ògbóni, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn àgbà ọ̀kúnrin àti obínrin ni wọn máa ń wà nínú egbé náà.

Àwọn Ògbóni ni ó máa ń yan ọba sí orí oyè, bí iwà ọba kan kò bá tẹ̀ ilú lórùn mọ̀, àwọn egbé Ògbóni ni yòò dájọ̀ fún un pé kí ó lọ sùn. Gégé bí a ẹ̀se sọ síwájú, àwọn ilú tí ó pò ni wọn kó ara wọn jọ sí Abẹ̀òkúta, bẹ̀ẹ̀ ni ogun Fúlàní tí ó tú Ọ̀yọ̀ wá sí isàlẹ̀ ni ó fa ikórajọ̀ yíi. Níbí ni a ti rí Ègbá Aláké tí ilú wọn wà ní Aké. Àwọn wònyí ló parapọ̀ tí Aláké sì jẹ̀ olórí wọn, sùgbón àwọn Òwu àti Gbágùrà ní ọba tiwọn. Àwọn Gbágùrà yíi kò jinnà sí Ọ̀yọ̀ tẹ̀lẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni Ìdó tí í ẹ̀se olú-ilú wọn tẹ̀lẹ̀ kò jinnà sí Ìbàdàn. Àwọn ilú Ègbá mìíràn tí wọn tún darapọ̀ mọ̀ Aké lónií ni Ègbá Òkè-Ọ̀nà tí ọba wọn ń jẹ̀ Ọ̀silẹ̀ àti Ègbá Ìgbẹ̀yìn tí Olú-ilú wọn wà ní Òkò.

Àwọn Ègbá Òwu ló dé Abẹ̀òkúta ni ọ̀dún 1831 lẹ̀yìn ijà tí ó ẹ̀lẹ̀ láàrin àwọn àti Apòmù. Èyí ní ó sì mú kí Apòmù jó ilé àwọn Òwu ráúrú. Àwọn Ògbóni ni ó ń ẹ̀lú ní Abẹ̀òkúta bẹ̀ẹ̀ ni orò ni wọn fi máa ń gbé ẹ̀ni tí kò bá ẹ̀se tiwọn tí wọn sì fẹ̀ pa á.

Nígbà tí àwọn Ègbá wònyí parapọ̀ sí Abẹ̀òkúta tán, tí ó sì di dandan fún wọn láti máa ẹ̀lú papọ̀, ń ẹ̀se ni wọn ń yan olóyè ní àdúgbò kòòkan. Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. Aláké ni wọn máa ń yàn ní Aké
2. Ìgbórè máa ń yan Pàràkòyí
3. Ìjẹ̀mọ̀ máa ń yan Olúwo-Ifà
4. Ìjẹ̀mọ̀ máa ń yan Babalórò (Ológbò-Ìjeùn)

4.5 Ìjọba Ìbílẹ̀ Láàrin Àwọn Ìjẹ̀sà:

Ọwá ni ọba àwọn Ìjẹ̀sà ń jẹ̀. Ó ní àwọn Ìwàrẹ̀fà méfà, èyí tí mètà nínú wọn wà ní ìgboro Ilẹ̀sà. Àwọn iwàrẹ̀fà tí ó wà ní ìgboro Ilẹ̀sà yíi ni Ọbańlá, Ògbóni Ilẹ̀sà àti Ọba Odò. Àwọn mètà tí ó wà ní agbègbè Ilẹ̀sà ni Ògbóni tí Ìjẹ̀bú-Jẹ̀sà, Ògbóni tí Ìbòkun àti Ògbóni tí Ìpólé.

Àwọn olóyè mìíràn ni Ọ̀ḍolẹ̀, Rísáwè, Lórò àti Arápaté bẹ̀è ni àwọn olóyè isòrí kẹ̀ta ni Lójoḱa, Lẹ̀jòfi, Lọ̀ḱiràn àti Risinkin. Lẹ̀yìn àwọn wọ̀nyí ni Ọ̀lọ̀jà méje ti Ọ̀kẹ̀bode. Àwọn Ẹ̀mẹ̀sẹ̀ náà jẹ̀ iránsẹ̀ fún Ọ̀wá. Wọ̀n lè mú nínú àwọn ọ̀mọ̀ olóyè ilú láti fi ẹ̀ Ẹ̀mẹ̀sẹ̀ kí wọ̀n lè mọ̀ bí wọ̀n ẹ̀ n sẹ̀lú lójó iwájú.

4.6 Ìjọba Ìbílẹ̀ Èkìtì àti Ìjẹ̀bú:

Ọ̀ba méré̀ndínlógún ni àwọn Èkìtì wọ̀n ní láyẹ̀ àtíjọ̀. Nínú wọ̀n ni:

1. Ọ̀rẹ̀ ti Ọ̀tùn
2. Ewí ti Adó
3. Ọ̀gògà ti Ìkéré
4. Èlẹ̀kòlé ti Ìkòlé
5. Ọ̀lọ̀yé Ọ̀yé
6. Ọ̀gòtún ti Ọ̀gòtún
7. Ajerò ti Ìjerò
8. Ọ̀wá ti Ọ̀bó
9. Alára ti Arámọ̀ko
10. Alààyè ti Ẹ̀fọ̀n Alààyè
11. Ọ̀lọ̀tún ti Ọ̀tùn
12. Olójùdó ti Ìdó
13. Onítají ti Ìtaji
14. Ọ̀wá ti Okèèmẹ̀sí
15. Onísan ti Ìsán
16. Arínjalẹ̀ ti Ìsẹ̀

Ní orílẹ̀ Ìjẹ̀bú, Awùjalẹ̀ ni ilẹ̀ Ìjẹ̀bú-Òde. Àwọn Agunrin ni wọ̀n máa ní fún ọ̀ba ní imọ̀ràn. Àwọn Ọ̀gbóni (Oṣùgbó) náà jẹ̀ olùdámọ̀ràn fún ọ̀ba. Àwọn Ọ̀gbóni Pampa (Olópèèrẹ̀) náà wà, bẹ̀è ni àwọn Lámurén náà máa ní gba ọ̀ba ní imọ̀ràn. Àwọn Lámurén yí tilẹ̀ súnmọ̀ ọ̀ba ju àwọn yòókù lọ.

Yàtò sí èyí tí a mẹnubà nípa àwọn Ìjẹ̀bú lókè yí, a kò ní í sàì mẹnubà á pé àwọn Egbé awo kan náà wà ní ilẹ̀ Yorùbá tí wọ̀n ní kó ipa pàtàkì nínú isẹ̀lú Yorùbá láyẹ̀ àtíjọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, egbé Ọ̀ḍe ni ó máa ní jagun fún ilú, bẹ̀è ni àwọn náà ni wọ̀n máa ní lò láti ẹ̀ amí tàbí láti ẹ̀ iwádií ohun tí ó bá sẹ̀lẹ̀.

Àwọn Egbé miiran ni Egbé Ògbóni. Àwọn Egbé yìí n kópa pàtàkì nínú òṣèlú ibílẹ̀ Yorùbá láyé àtìjọ́. Ní ilú miiran, àwọn Ògbóni ni wọn máa n yan ọ̀ba bẹ̀ẹ̀ ni àwọn ni wọn máa n dín agbára ọ̀ba kù. Yàtò sí àwọn Ògbóni, a le lo Egúngún bí a bá fẹ̀ ẹ̀ ḡ idájọ́ pàtàkì tàbí kí wọn lò wọn láti fi dá sẹ̀rià fún àwọn ọ̀daràn. Egbé ẹ̀sin ibílẹ̀ náà máa n kópa nínú idájọ́ fún àwọn ọ̀daràn nílúú. Bí àpẹ̀rẹ̀, wọn le lo Sàngó láti fi iyà jẹ̀ ẹ̀lẹ̀sẹ̀. Bákan náà, Òriṣà-Okò máa n fi iyà jẹ̀ àwọn tó ẹ̀ búburú ní àwùjọ́.

5.0 Ìṣònisókí

Ó yẹ́ kí a mọ́ pé nínú ipín yìí ni a ti rí iṣepàtàkì idílẹ̀ nínú ètò àti ilànà ijọba ibílẹ̀ Yorùbá láyé àtìjọ́. A kò ẹ̀kọ́ lára àwọn ẹ̀yà Yorùbá kòòkan tí a kò nípa wọn pé wọn máa n ẹ̀ ètò òṣèlú wọn lònà tí ó n mú àlàáfíà àti ìṣòkan bá àwùjọ́ Yorùbá. A fihàn nínú ipín yìí pé ètò idílẹ̀ ẹ̀ pàtàkì nínú àtìmú kí àlàáfíà jọba ní àwùjọ́. Àkójọpọ́ idílẹ̀ ló n parapọ́ di iletò, tí iletò bẹ̀ẹ̀ sí n ní olórí. Ní ayé àtìjọ́, a rí i pé àwọn ẹ̀yà Yorùbá máa n yan olórí wọn ní pẹ̀lẹ̀pùtù láìsí gbọ̀n-sii-omi-ò-tóo. Èyí sí máa n mú idàgbàsókè bá àwùjọ́.

Àwọn Egbé Awo tàbí imùlẹ̀ bí egbé Ògbóni, egbé Ode, àwọn Eléégún náà máa n kópa pàtàkì nínú iṣejọba ibílẹ̀ ní àtìjọ́, èyí tí kò rí bẹ̀ẹ̀ mó lónií. A tún ní imọ́ nípa Iṣejọba àwọn ilú mélòó kan ní ilẹ̀ Yorùbá láyé àtìjọ́, a sì tan imọ̀lẹ̀ sí onírúurú oyè ọ̀ba ni ilú kòòkan.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ́:

1. Ṣàlàyẹ̀ pàtàkì idílẹ̀ nínú ètò òṣèlú ijọba ibílẹ̀ ní ayé àti lóde òní.
2. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ojú ká bí ọ̀-òsí ni a máa fi n wo ọ̀ba láyé àtìjọ́, nǹjẹ́ gbólóhùn yìí rí bẹ̀ẹ̀ lóòótó?
3. Nǹjẹ́ o rò pé àṣà ọ̀ba sí n múlẹ̀ lóde òní bí i ti àtìjọ́ mó?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Adeoye, C.L. *Àṣà àti Iṣe Yorùbá*. Ibadan, Oxford University Press (Nig) Ltd.

Bíòbákú, S.O. 1973. *Sources of Yorùbá History*. Oxford, Oxford University Press.

Johnson, S. 1921. *History of the Yorùbás*. Lagos, C.M.S.

Ládélé, T.A.A. et al. *Àkójọpọ́ Ìwádìí Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.

Ojo, J.A. 1966 *Yorùbá Culture*.

Daramolá, O & Jeje, A. 1968. *Àwọn Àṣà àti Òriṣà Ilẹ̀ Yorùbá*.. Ibadan, Onibon-Òjé Press & Book industries, (Nig) Ltd.

MÓDÙ KĘTA

ÌPÍN KEJÌ: IŞÉ İŞÈNBÁYÉ YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Işé Àgbè
  - 4.2 Işé Ode
  - 4.3 Işé Àgbède Ògún
  - 4.4 Aşo Híhun
  - 4.5 Işé Epo Fifò
- 5.0 Ìşoníşókí
- 6.0 Işé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfààrà

Yorùbá bọ, wọn ni işé lòògùn işé. Ẹnikẹni tí ó bá jẹ ẹdà aláàyè gbódò şişé kan tàbí òmíràn. A wo işé àgbè gégé bí işé tí ó şe pàtàkì jù lo, bẹè ni a mẹnubà işé epo fifò, işé aró didá àti işé aşo híhun. Èyí nìkan kó, a şe àlàyé lórí işé arò èyí tí ó jẹ işé alágbára tí ó sì ní wàhàlà nínú diè, bẹè a wo işé ode lóríşíiríşí ní ayé àtijó. A şe àlàyé bí iyípadà dé bá àwọn işé işènbáyé wọnyí lóde òní, a mẹnuba iwúlò wọn àti ọnà tí a lè gbà mú kí wọn dára sí i.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Èròngbà pàtàkì lórí idánilékòó yìi ni láti:

- Jé kí akékòó lóye nípa àwọn işé işènbáyé Yorùbá
- Mọ nípa iyípadà tí ó n dé bá ọkòọkan àwọn işé wọnyí
- Rí işé àgbè gégé bí işé tí ẹnikòọkan gbódò nífẹẹ sí láti şe
- Jé kí a le wòye ọnà láti mú idàgbàsókè bá ọkòọkan nínú àwọn işé wọnyí.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

1. Şàlàyé lèkùn-ún réré pàtàkì àti iwúlò işé àgbè ní gbogbo àgbáyé
2. Kín ni o mọ nípa işé aşo híhun àti pé kín ni idí tí wọn fí n pe aşo àfi ní aşo

òkè?

4.0 Ìdánilékò

4.1 Iṣẹ̀ Àgbẹ̀:

Àwọn iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé àwọn Yorùbá pò bí yanrìn etì òkun ni, ṣùgbón àwọn iṣẹ̀ pàtàkì kan wà tí iwàláàyè èdà èniyàn rò mò típétípé. Ọ̀kan lára àwọn iṣẹ̀ yìí ni iṣẹ̀ àgbẹ̀. Bí kò bá sí àgbẹ̀, iwàláàyè èdà èniyàn yóò fi orí sánpón ni. Láísí iṣẹ̀ àgbẹ̀, kò sí oúnjẹ tí ará ilú yóò jẹ. Nítorí nàà, iṣẹ̀ àgbẹ̀ yìí ni a le sọ pé ó ẹ̀ pàtàkì jù lọ nínú iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé pàápàá láàrin àwùjọ Yorùbá.

Apá ibi tí èniyàn gbé ni yóò ni yóò sọ irúfẹ̀ iṣẹ̀ àgbẹ̀ tí yóò ẹ̀ nítorí pé oríṣiíríṣií ilẹ̀ ni ó wà. Bí ilẹ̀ igbó ẹ̀ wà bẹ̀ẹ̀ ni ilẹ̀ pápá wà pẹ̀lú. Nínú ilẹ̀ igbó, níbi tí àwọn Yorùbá pò sí, wọn máa ń gbin oríṣiíríṣií ǹnkan ọ̀gbìn bíi kòkó, obì, ọ̀gèdè, iṣu, ẹ̀wà ní onírúurú. Ní ẹ̀sẹ̀ odò, a máa ń rí àwọn àgbẹ̀ apeja níbẹ̀.

Ní ilẹ̀ Yorùbá, iṣẹ̀ àgbẹ̀ ni ó gbòdòrò jù lọ nínú gbogbo àwọn iṣẹ̀ yòókù. Iṣẹ̀ yìí ni ó ń so ẹ̀mí ró, bẹ̀ẹ̀ ni iṣẹ̀ yìí kò rẹ̀yìn láàrin gbogbo iṣẹ̀ yòókù tí tí di òní olónií.

Bí àwọn àgbẹ̀ yìí ẹ̀ ń dá oko ẹ̀gàn, ẹ̀yí ni oko tí ẹ̀nikéni kò tí ì dá rí, bẹ̀ẹ̀ ni wọn ń dá oko etilé. Nínú oko yìí ni wọn ti máa ń gbin ohun ọ̀gbìn bíi kòkó, obì, àgbọ̀n, ẹ̀yí tí ó máa ń wà fún ọ̀jọ̀ pípé. Yàtò sí oko etilé, oko ẹ̀gàn máa ń jìnnà sí ilẹ̀ púpọ̀. Nítorí nàà, bí àgbẹ̀ bá lọ ní òwúrò, alẹ̀ ni wọn máa ń padà sílẹ̀. Ní ayé àtíjọ̀, àwọn àgbẹ̀ kì í fí iṣẹ̀ wọn jáfara nítorí pé oko ni ẹ̀mí àgbẹ̀.

4.2 Iṣẹ̀ Ọ̀dẹ̀

Ọ̀dẹ̀ Ẹ̀sẹ̀ jẹ̀ ọ̀kan nínú àwọn iṣẹ̀ pàtàkì nínú iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé Yorùbá. Itàn àtẹ̀nudétí kan sọ pé Ọ̀gún ni ó dá iṣẹ̀ ọ̀dẹ̀ sílẹ̀ ní ìbèrèpèpè. Ọ̀lájùbù (1975:125) jẹ̀ kí á mò pé kì í ẹ̀ iṣẹ̀ ọ̀dẹ̀ yìí ǹnkan ni ọ̀gún máa ń ẹ̀ nígbà ayé rẹ̀. A sọ fún wa pé ó máa ń ẹ̀ iṣẹ̀ àgbẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ni ó máa ń jagun pẹ̀lú.

Ní ayé àtíjọ̀ àwọn ọ̀dẹ̀ àtíjọ̀, ni wọn máa ń sọ ilú láti dáàbò bo àwọn èniyàn lówó ọ̀tá àti àwọn ọ̀daràn gbogbo. Lára àwọn ohun tí àwọn ọ̀dẹ̀ sáàbà máa ń lò ní ìbọ̀n, ọ̀fà, irin kùnmò àti ọ̀kúta. Àwọn ọ̀dẹ̀ tí ó gbójú máa ń lo oògùn tí ó dájú bíi egbé, àjàbò, àfẹ̀fẹ̀rí, àfọ̀ṣe àti idíwọ̀ ẹ̀ranko tí wọn máa ń lò láti kí ẹ̀ékánná ẹ̀ranko abijà bí ẹ̀kùn, àmòtẹ̀kùn àti kinniún wólé. Ọ̀dẹ̀ tí kò bá ní irú àwọn ǹnkan aájò bá yìí yóò rí ìbínú ẹ̀ranko abijà bẹ̀ẹ̀.

Àwọn ọ̀dẹ̀ kéékèkèké kan wà tí wọn máa ń sọdẹ̀ àwọn ẹ̀ranko àti ẹ̀yẹ̀ kéékèkèké kiri nínú oko etilé. Irú àwọn wònyí ni wọn máa ń dẹ̀ ẹ̀biti, irin, pàkúte, gbórò, igógó, àtẹ̀, ajá àti ọ̀gi láti fí pa ẹ̀ran, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé kì í ẹ̀ gbogbo ẹ̀ranko ni wọn le pa.

Wàyí o, àyípadà tí n̄ dé bá iṣẹ́ ọḍe ṣiṣe ní àkókò ti wa yíí. Àwọn ọḍe yíí tún máa n̄ lo ọfà àti àkàtànpo láti ta mọ́ ẹranko tí ó bá jìnnà sí wọn diẹ. Àwọn ọḍe iwòyí kò dàbí ọḍe àtijó, bẹ̀e ni wọn kò pò tó àwọn ọḍe igbàani nítorí ọ̀pòlọ̀pò igbó ló ti di aṣálẹ̀.

Ìṣòro pò nínú iṣẹ́ ọḍe, bẹ̀e ni onírúurú iyà ni ọḍe máa n̄ jẹ nínú igbó. Yàtò sí ebi pípa, àwọn kòkòrò olóró miíràn tún máa n̄ gé ọḍe jẹ, èyí tí ó le fa títa ríro fún un. Ídí niyí tí wón fi máa n̄ sọ pé “ọḍe ibá ròsẹ̀, ròyà, bí ó bá pẹran, ibá tí fẹnikankan jẹ.

4.3 Iṣẹ́ Àgbèḍe Ògún

Iṣẹ́ àgbèḍe jẹ iṣẹ́ tí àwọn oníṣẹ́ yíí máa n̄ rọ irin, ọkọ, àdá, ibon ọkò àti àwọn ohun èlò irin miíràn yálà fún lílò àwọn àgbè tàbí àwọn ọḍe. Ó jẹ irúfẹ́ iṣẹ́ onà tí ó jẹ mọ́ Ògún.

Òrò yíí jẹ yọ nínú òrò méjì yíí – àgbè àti ọḍe.

Nígbà tí a fẹ́ pa òrò kejì yíí (ọḍe) jẹ, tí a sì sún àgbè mọ́ on papò, tí ó sì di àgbèḍe. Èyí ni pé àwọn òrò méjì tí a sún pò yíí ‘àgbè+ọḍe’ ni ó di àgbèḍe nípa ilànà ipajẹ àti isúnki.

Àwọn alágbèḍe ni ó máa n̄ rọ àwọn ohun èlò tí àwọn àgbè àti àwọn ọḍe máa n̄ lò fún iṣẹ́ wọn. Nítorí náà, bí kò bá sí alágbèḍe, àwọn àgbè àti àwọn ọḍe kì bá ní iṣòro nípa ohun èlò wọn.

4.4 Iṣẹ́ Aṣọ Híhun

Gégé bí ònkòwé Akínyemí (1989:38) ti sọ, kò sí àwọn èyà èniyàn kan ní àgbáyé tí wón kì í lo aṣọ fún idáàbò bo ara wọn. Sùgbón, àwọn aṣọ tí a fi n̄ dáàbò bo ara ẹni wònyí máa n̄ yàtò láti agbègbè kan sí òmíràn.

Láàrin àwọn Yorùbá, wón máa n̄ hun aṣọ ibílẹ̀ kan tí wón n̄ pè ní òfi tàbí aṣọ òkè. Ídí tí wón fi n̄ pè é ni aṣọ òkè ni pé ní apá Òkè-ògùn ní Ípínlẹ̀ Ọ̀yọ́ ni wón ti máa n̄ hun aṣọ yíí, bẹ̀e ni aṣọ òkè yíí gbajúmò bí isáná ẹlẹ́ta ní gbogbo tibú tòdò ilẹ̀ Yorùbá. Òkòòkan nínú àwọn aṣọ òkè wònyí ni ó ní orúkọ tí a fi máa n̄ dá wón mọ́. Lára àwọn aṣọ òkè tàbí òfi tí ó lórúkọ ní àwùjọ Yorùbá ni Sányán, Etù, Àlàárí àti bẹ̀e bẹ̀e lọ.

Ìlú Ìṣẹ̀yìn ni a mọ́ bí ilú tí a ti n̄ hun aṣọ òfi, bẹ̀e ilú Ìṣẹ̀yìn yíí jẹ ọkan lára àwọn ilú olókikí ní apá Òkè-ògùn tí ó wà ní Ípínlẹ̀ Ọ̀yọ́ báyií. Yàtò sí iṣẹ́ àgbè tí ó jẹ àbòsẹ́ fún wọn, iṣẹ́ aṣọ híhun yíí ni tòmòdé tàgbà nínú ilú yíí yàn láàyò. Láyé àtijó, ẹnikẹni tí kò bá ní aṣọ òfi kò tí i wà ní àarin àwọn gbajúmò, nítorí pé kò sí aṣọ tí ó lè bá aṣọ òfi ta kàn-ngbòn ní àwùjọ aṣọ. Àwọn Yorùbá sáà máa n̄ lo aṣọ òfi ní àsikò igbéyàwó, níbi isínkú àgbà, níbi ifinijoyè àti àwọn ayeyẹ̀ pàtàkì miíràn.

Lóde òní, aṣo òfi sì níyí láwùjọ aṣo Yorùbá bèè ni kì í ṣe Ìṣéyìn nìkan ni wọn ti n hun aṣo òfi lónií. Híhun rẹ ti gbalé gboko. Ọpọlopọ àwọn ọmọ Ìṣéyìn tilẹ ti lọ sí àwọn ilú nlá-nlá tí ó yí wọn po láti máa hun aṣo yíi, kí ó le rọrùn láti tètè tà á.

Oríṣiíríṣií àrà ni àwọn aránṣo (télò) n fí aṣo òfi yíi rán lónií. Yàtò sí gbáriyè tabí dàndógó, wọn tún fí n rán aṣo Ọyínbó bíi kóòtù (Coat), ṣẹ̀tẹ̀ àti sòkòtò (shirt & trouser).

4.5 Iṣé Epo Fífò

Iṣé tí àwọn obinrin máa n ṣe ni iṣé epo fífò jé. A ó rántí pe lára igi ọpẹ ni a ti máa n ri epo pupa, tí a fi máa n ṣe oríṣiíríṣií nìkan, pàápàá jù lọ ọbẹ tí a n jẹ. Oríṣií ọpẹ méjì ni ó wà – ọpẹ Ifá àti ọpẹ epo iṣebẹ. Ọpẹ Ifá ni ọpẹ tí àwọn babaláwo máa n lò fún ikín Ifá. Eyin ọpẹ yíi kò dára fún epo jíjẹ nítorí pé ó máa n ru nínú ọbẹ ni. Ọpẹ kejì ni ọpẹ tí a máa fí n ṣe epo jíjẹ àti àwọn ọṣe lónirúurú.

Iran Aṣẹ̀sà tí ó jẹ ọkan lára iran Yorùbá ni a máa n tọka sí pé àwọn ni wọn máa n ṣiṣe epo fífò. Ó jẹyọ nínú oríkì orílẹ̀ wọn pé iṣé epo fífò kì í sábaá jé kí ọmọbinrin Irẹ̀sà gbé ilẹ̀ ọkọ.

Ní ọ̀de òní, iṣé epo fífò kò rẹ̀yìn bí ó tilẹ̀ jé pé ọpẹ kò wọpọ̀ nínú igbó mọ. Wọn kò gbin ọpẹ miiran pààrọ̀ mọ̀ bèè àwọn adẹmu tún n gẹ̀ èyí tí ibá wúlò fún epo pupa. Sùgbón sá o, epo lilo fún ọbẹ̀ ṣe pàtàkì lónií bèè ni àwọn obinrin tí n ṣiṣe epo fífò sì n bá iṣé wọn lọ.

5. Ìṣonísókí

Nínú ipín yíi ni a ti ṣe àlàyé nípa pàtàkì iṣé àgbẹ̀ láàrin àwọn èniyàn àgbáyé àti pàápàá jù lọ láàrin àwọn Yorùbá. A ṣe àlàyé pé iṣé àgbẹ̀ jé iṣé tí ó kókó ti wà ní ipilèsè ayé àti pé iṣé yíi ni ó n pèsè ounjẹ fún èdà èniyàn. Yàtò sí iṣé àgbẹ̀ yíi, a mẹnuba iṣé ọ̀ḍe èyí tí ó n pèsè ẹran jíjẹ fún àwọn èniyàn, bèè ni àlàyé wá lóri bí iṣé àgbèḍe ṣe jé iṣé tí ó pa àwọn àgbẹ̀ àti ọ̀ḍe pọ̀ àti àjọṣepọ̀ tí ó wà láàrin wọn. Léyìn èyí, a wo iṣé aṣo híhun bí ó ṣe máa n dáàbò bo àṣírí ara èniyàn, bèè ni a wo pàtàkì iṣé epo fífò láyẹ̀ àtijọ̀ àti lóde òní.

A ṣe àlàyé nípa iṣé àgbèḍe tí ó kó iṣé méjì àkókó yíi pọ̀ àti bí iṣé àgbèḍe ṣe sùyo nínú ibáṣepọ̀ iṣé àgbẹ̀ àti ọ̀ḍe tí á súnkì di àgbèḍe. Iṣé àgbèḍe yíi sì n tẹ̀síwájú lóde òní bí ó ti lẹ̀ jé pé kò fi bèè fejú tó ti àtijọ̀.

Ní iparí idánilẹ̀kọ̀ yíi ni a ti mẹnuba iṣé aṣo híhun àti iṣé epo fífò èyí tí wọn n fejú sí i lóde òní, tí wọn sì n tàn kálẹ̀ orílẹ̀-èdè àgbáyé.

6.0 Iṣé Ṣiṣe:

1. Dárúko àwọn ohun méréni tí àwọn àgbẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá máa n gbìn àti agbègbè tí wọn ti n gbìn wọn.

2. Ẹ àlàyé lẹ̀kùn-únṣẹ́ nípa ẹ̀ṣẹ́ ọ̀ጅ àti ipa tí àwọn ọ̀ጅ ní ilú ní ayé àtijó àti lóde òní
3. Ìbátan àti ìbáṣepò wo ni ó wà láàrin ẹ̀ṣẹ́ àgbè, ẹ̀ṣẹ́ ọ̀ጅ àti ẹ̀ṣẹ́ àgbèጅ ní ayé àtijó. Ìyípadà wo ni ó dé bá wọn lóde òní?
4. Njẹ́ ipèsè epo pupa sí wúlò ní ayé tiwa yìí níwọn ìgbà tí epo àti òróró ti gbòde kan?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Ilesanmi, T.M. 1989. *Ẹ̀ṣẹ́ Ìṣẹ̀nḡáyé*. Ilé Ifè, University of Ifè Press Ltd.

Daramola, O. & Jeje, A. 1968. *Àwọn Àṣà àti òrìṣà ilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Onibon-Òjé Press & Book Industries (Nig) Ltd.

Ladele, T.A.A. et al 2006. *Àkójopò Ìwádìí Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.

Olajubu, O. 1975. *Ìwé Àṣà Ìbilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Longman.

MÓDÙ KĘTA

ÌPÍN KĘTA: IŞÉ ÌBÍLÈ YORÙBÁ 2

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Işé Ohùn Pípè
  - 4.2 Işé Ìşègùn
  - 4.3 Işé Aró
  - 4.4 Işé ìkòkò Mímọ
  - 4.5 Işé ọşẹ Dúdú
- 5.0 Ìşoníşókí
- 6.0 Işé Şíşẹ
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfààrà

Gégẹ bí a ti n bá a bọ nínú ipín kejì, módù kẹta yíí, a rí i pe işé işènbáyé Yorùbá pọ jántirẹre, şùgbón iwónba diẹ ni a le mẹnuba nínú módù yíí.

Léyìn àwọn işé àgbè, işé ọde àti işé àgbède-Ògún tí a ti mẹnuba nínú ipín kejì, a ó tún şe àgbéyèwò àwọn işé bíi işé ohùn pípè, işé ìşègùn, işé aró, işé ìkòkò mímọ àti işé ọşẹ dúdú. Léyìn tí a bá sọrọ lórí işé ohùn pípè tán, a şe àláyé diẹ lórí işé ìşègùn ní ààrin àwọn Yorùbá, bèè ni a mẹnuba işé irin ríro àti wíwà tí a mọ sí işé aró. Léyìn náà ni a wò ó bí a şe n mọ ìkòkò amọ tí a fi máa n şe kete omi, isáàsùn ọbe, àmù tí a n ọn omi sí. Ní iparí ni a sọrọ nípa işé ọşẹ dúdú tí a fi n wẹ àti àdí tí a fi n para.

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

Èròngbà wa lórí ipín yíí ni:

- Látí jẹ kí akékòó ní imọ kikún lórí bí Yorùbá şe n fi ohùn pípè şe işé òòjọ wọn láyé àtijó.
- Kí á le mọ bí Yorùbá şe n mójútó ilera ara wọn kí àwọn Òyinbó tó dé
- Mímọ àwọn ọnà tí àwọn baba-ńlá wa n gbà wa irin láyé àtijó
- Látí lẹ jẹ kí á ní oye bí àwọn Yorùbá şe n mọ ìkòkò àti iwúlò rẹ nígbàani.

- Kí à lè mò bí a ẹ̀ ń tójú àwò ara wa pèlú ọ̀şẹ̀ àbùwẹ̀ dúdú ai ìpara àdí.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

1. ‘Ìlera ọ̀rò’ nítòótó. Dá sí ọ̀rò yíi nípa síşo iwúlò àti pàtàkì isègùn ibílẹ̀ Yorùbá.
2. Njé ọ̀kọ̀ àti àdá wúlò fún işẹ̀ àgbẹ̀ mó lóde òní?

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀

4.1 İşẹ̀ Ohùn Pípè

Ohùn pípè gégé bi işẹ̀ işènbáyé ẹ̀ pàtàkì púpò láàrin àwọn Yorùbá. A ó ẹ̀ àkíyèsí pé ọ̀rò síşo ní àwọn ilàna kan tí lè gbà sọ ọ̀ tí yóò wu àwọn olùgbọ̀ lórí, bẹ̀ẹ̀ ni kí í ẹ̀ gbogbo èniyàn ni ó le sòrò tí ń tanilára. Kí í ẹ̀ gbogbo èniyàn ló le sòrò kí ẹ̀nu wón dá sáká láwùjọ̀ ònṣẹ̀.

Bí a bá ẹ̀ àkíyèsí dáadáa, àkọ̀sínú ni àwọn baba-ńlá wà mó, wón kò mó àkọ̀sílẹ̀. A ó rí í pé ọ̀tò ni ọ̀rò ẹ̀nu àwọn ọ̀lọgbón àti olóye, bẹ̀ẹ̀ ni gbólóhùn òmùgò máa ń fa ẹ̀tẹ̀ láàrin àwùjọ̀ ni. nítorí náà, ẹ̀ni tí yóò pèdè láàrin àwọn Yorùbá ní láti kọ̀ ẹ̀kọ̀ bí a tí í sòrò tí yóò rú àwọn èniyàn sókè ni àwùjọ̀ àwọn pèdèpèdè. Níwón igbà tí kò tí sí àkọ̀sílẹ̀ gbòogi kí àwọn Òyínbó aláwọ̀ funfun tó dé, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀gbón, imò àti ọ̀ye ni a fi pamọ̀ sínú ohùn pípè. Èyí máa ń jẹyọ̀ nínú ìrírí àyíká ẹ̀ni fún ọ̀jọ̀ pípè nítorí pé àwọn Yorùbá máa ń sàbà kíyèsí ihùwàsí àti isesí àwọn ẹ̀dá aláàyè tó yí wón ká. Bí àpẹ̀rẹ̀, wón mó iwúlò àti ihùwàsí ewé, èèpo, egbò àti ẹ̀so igi, bẹ̀ẹ̀ ni tí àwọn ẹ̀ranko lóríşííríşí bí ẹ̀jò, ẹ̀yẹ, wón sí máa ń kíyèsí ibàşepò tó máa ń wà láàrin àwọn ẹ̀dá yòókù.

A máa ń rí ọ̀gbón ọ̀ye àwọn akéwì nínú igbékale ọ̀rò wón nínú ewì, isàré àti orin. Àwọn wònyí máa ń fi ewì, isàré tàbí orin dára nígbà tí wón bá ń pèdè tó jẹmọ̀ ìrírí àyíká wón. Àwọn wònyí lè fi èdè dára bí ó ẹ̀ wù wón yàtò sí bí àwọn ònşòrò lásán yóò ẹ̀ gbé ọ̀rò wón kalẹ̀.

A máa ń bá àwọn tí ń fi ohùn pípè pàdẹ̀ nínú ijálá aré Ògún, oríkì, orin kíkọ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Yàtò fún àjogúnba, àwọn tí wón ń fi ohùn pípè ẹ̀ işẹ̀ máa ń kò ọ̀ láti kékeré ni. Bí a tilẹ̀ rí nínú wón tí ó jogún imò yíi, wón sàbà máa ń tẹ̀síwájú nínú ẹ̀kọ̀ ohùn pípè lódò àwọn tí ó tún ní ẹ̀bùn yíi jù wón lọ. Èyí lè jẹ mó isàré tí a ń lò fún Sàngó-pípè, Oya-pípè, ẹ̀kún-iyàwó láàrin àwọn ẹ̀yà Òyọ̀ tàbí ègè àti àrùngbè láàrin àwọn Ègbá. Àwọn Ìjẹ̀sà ló ni olele, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn Èkìtì ló ni aláamò, àsámò, orin obitun àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

4.2 İşẹ̀ İşègùn:

Lára àwọn işẹ̀ işènbáyé pàtàkì àwọn Yorùbá láyé àtijọ̀ ni işẹ̀ işègùn wà. İşẹ̀ yíi ẹ̀ pàtàkì nítorí pé àwọn oníşègùn yíi ló máa ń tójú àwọn aláílẹ̀ra àwùjọ̀ wón. Lára àwọn işẹ̀ iwòsàn tí wón máa ń ẹ̀ ni itójú àwọn aboyún, àwọn tí ń wójú Ọ̀lórún fún ọ̀mọ̀bíbí, ẹ̀ni tí ẹ̀jò tàbí àkẹ̀kẹ̀ bù jẹ, ẹ̀ni tí ó jábọ̀ lórí ọ̀pẹ̀ tàbí igi tí ó sì fi ara pa, tàbí rún léegun. Bí a bá mú işèpàtàkì işẹ̀ àgbẹ̀ tán, işẹ̀

Íṣẹ̀gùn ní a lè sọ pé ó tún tẹ̀lẹ̀ e. ìdí ni pé àwọn Yorùbá gbà pé ‘ìlera ni oògùn ọ̀rọ̀’ àti pé ‘eni tó ní àlàáfíà, ohun gbogbo ló ní’.

Gégé bí a ẹ̀ ṣàlàyé lókè yìí, iṣẹ̀ iṣẹ̀gùn ni ó tún sikejì nínú iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé Yorùbá. Kí á má paró, iṣẹ̀ yìí gbajúmò bí isáná ẹ̀lẹ̀ta láàrin àwùjọ Yorùbá; kòdà, àwọn oníṣẹ̀gùn ibílẹ̀ Yorùbá náà n fagagbága pèlú àwọn oníṣẹ̀gùn Òyìnbó ọ̀de ọ̀nì ni. Gégé bí a ti máa n gbọ̀, ìmò tí ó gùn, tí kò lópìn ni a n pè ní oògùn.

Oríṣíí ilànà m̀árùn-ún ni ó wà tí a n gbà tójú àìsàn. Bí àpẹ̀rẹ̀, ọ̀fò tàbí àyájó pípè, àgbo wíwè tàbí mímu, àgúmu jíjẹ, gbéré sísín àti ẹ̀pa títólá tàbí fífí para, kò sì sí irúfẹ̀ àìsàn tí àwọn ilànà wònyítí kò kápá nitorí pé, ‘tí oògùn kò bá jẹ, ewé rẹ̀ ló kù ọ̀kan.

Ní àkótán, a le pín àwọn àìsàn tí ó máa n yọ ẹ̀niyàn lenu sí isòrí méjì – èyí ni àwọn àìsàn tí ó jẹ̀ mọ̀ inú ara. Bí àpẹ̀rẹ̀, àtòsì àti ikó èyí tí a lè fi àtólá wò sà pátápátá. Èkejì ni àwọn àìsàn tí ó jẹ̀ mọ̀ inú ẹ̀jẹ̀ bí ibà, nárùn, oró ejò, oró àkeekèé, oró agbón àti ipá, èyí tí a lè fi agúnmu jíjẹ, àtólá, ipara, gbéré sísín, àgbo wíwè àti mímu ẹ̀ iwòsàn rẹ̀.

Àwọn oníṣẹ̀gùn tún máa n tójú obìnrin kí ó lè rí oyún ni, kí oyún lè dúró lára obìnrin tàbí tí èkejì ọ̀mọ̀ (obì) kò bá tètè bọ̀ sílẹ̀. Wón máa n tójú ọ̀mọ̀dé tí ó bá ní gírì, jẹ̀dijẹ̀dí, jorìjorì, ilẹ̀ tútù, eyín híhù àti ọ̀kà orí ọ̀mọ̀dé.

Ṣùgbón sá o, oògùn ibílẹ̀ n bá oògùn Òyìnbó fi orí gbárí ní àwùjọ wa ni títí di ọ̀nì olónìí.

4.3 Iṣẹ̀ Arọ̀

Gégé bí ò̀nkòwé Akínyemí ti sọ, ‘iṣẹ̀ arọ̀ jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì nínú iṣẹ̀ àárò àwọn Yorùbá’ (Akínyemí, 1989). Gégé bí a ẹ̀ sọ Ẹ̀ájú, iṣẹ̀ arọ̀ náà ni a máa n tọ̀ka sí gégé bí àgbèdẹ̀ ṣùgbón àgbèdẹ̀ Ògùn yàtò diẹ̀ sí àgbèdẹ̀ bàbà.

Àwọn alágbèdẹ̀ bàbà ni àwọn tó n rọ̀ ohun ọ̀sọ̀ tí àwọn obìnrin máa n lò sí ọ̀wọ̀, ọ̀rùn àti etí. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn kan sọ pé láti ọ̀dò àwọn Òyìnbó ni a ti gba ǹnkan yìí, àwọn m̀íràn sọ pé ara iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé Yorùbá ni nitorí pé itàn ìgbà iwáṣẹ̀ kan sọ fún wa pé Òrìṣà-ńlá ni ó kókó ní àdà bàbà tí kò wúlò fún ọ̀nà yíyè nígbà tí àwọn irúnmọ̀lẹ̀ rọ̀ sí ọ̀de ayé, tí wón sì n lọ̀ sí Ifẹ̀-Oòdáyé. Nígbà tí àdà Òrìṣà yìí kò lágbára láti yènà mọ̀ nitorí títẹ̀ ni ó n tẹ̀, ni Ògùn fi adá irin rẹ̀ yẹ̀ ọ̀nà náà fún wón. Ìdí niyí tí Yorùbá ẹ̀ máa n sọ ọ̀mọ̀ ní Ògúnlànà.

Yàtò sí àgbèdẹ̀ bàbà, a tún máa n rí àgbèdẹ̀ ọ̀lókó. Àwọn àgbèdẹ̀ ọ̀lókó yìí náà ló n rọ̀ àáké, ọ̀gigi, àdà, ọ̀bẹ̀, sẹ̀kẹ̀sẹ̀kẹ̀, dọ̀jẹ̀, idà, abẹ̀rẹ̀, kósó ẹ̀ṣin, agogo, ẹ̀mú, tàkútẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀.

4.4 Iṣẹ̀ Ìkòkò Mímọ̀:

Kí àwọn Òyìnbó tó kó abọ̀ idáná onírìn dé ilẹ̀ Yorùbá, ikòkò ni àwọn Yorùbá fi máa ń dáná oúnjẹ wọn. Níbikan tí wọn ń pè ní Èbu ni wọn ti máa ń yọ̀ ikòkò wònyí. Ìdí nìyí tí wọn fi máa ń pe ibẹ̀ ni Èbu-Ìkòkò.

Ní àkókò yìí, kò sí igò tàbí rọ̀bà bí kò ẹ̀ ẹ̀ ságo tí a fi ń rọ̀ ẹ̀mu, sẹ̀kẹ̀tẹ̀, ọ̀tíkà àti bùrùkùtù. Yàtò sí akèrèngbè (agbè) tí a fi máa ń rọ̀ omi, kete tàbí ládugbó ni Yorùbá máa ń lò láti pọ̀n omi lódò. Nísinsinyí, gbogbo àwọn nńkan àtíjọ̀ tí a máa ń pèsè fún lílò ní ẹ̀bu ikòkò ni àwọn nńkan igbàlódé ti rọ̀pò. Sùgbọ̀n a tún máa ń rí àwọn ènìyàn kan ti wọn máa ń lo àmù láti rọ̀ omi mímọ̀ wọn sí, nítorí wọn gbàgbọ̀ pé bí iná ọ̀ba igbàlódé kò bá sí omi àmù yìí máa ń tutù yàtò.

Nítorí igbàgbọ̀ àwọn amòkòkò yìí pé Mọ̀remí, tí í ẹ̀ ọ̀mọ̀ Olókun ni ó kókó yọ̀ ikòkò, ọ̀dọ̀dún ni àwọn amòkòkò máa ń ẹ̀ ọ̀dún Edì àti ọ̀dún Mọ̀remí pàápàá ni Ilé-Ifè àti Èdún-àbọ̀n.

Àwọn ènìyàn péréte ni ó kù sí idí ikòkò mímọ̀ lóníí. Wáyí o, bí a bá wo òrìṣà tí iṣẹ̀ náà jẹ̀ mọ̀, a ní láti mọ̀ pé iṣẹ̀ obìnrin ni.

4.5 Iṣẹ̀ Ọ̀ṣẹ̀ Dúdú

Iṣẹ̀ ọ̀ṣẹ̀ dúdú jẹ̀ ọ̀kan nínú iṣẹ̀ àwọn obìnrin láti ibèrẹ̀ pèpè. Níbi tí kò bá ti sí èròjà iṣẹ̀ yìí ni àwọn obìnrin ibẹ̀ kò ti máa ń ẹ̀ iṣẹ̀ náà. Iṣẹ̀ tí ó gba sùúrù ni iṣẹ̀ ọ̀ṣẹ̀ dúdú nítorí pé ààtò iṣẹ̀ náà ti pọ̀ jù, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé iṣẹ̀ tí ó rọ̀rùn láti dá sílẹ̀ ni.

Láyé àtíjọ̀, ọ̀ṣẹ̀ dúdú ni àwọn Yorùbá fi máa ń wẹ̀, bèẹ̀ ni àdí ni wọn fi máa ń para bí wọn bá wẹ̀ tán. Ọ̀ṣẹ̀ yìí kan náà ni wọn fi máa ń fọ̀ aṣọ̀ àti àwo oúnjẹ wọn.

Gégé bí ikòkò amò tí a mẹnubà lókè, Èbu Ọ̀ṣẹ̀ ni wọn ti máa ń dána ọ̀ṣẹ̀ wọn. A sọ̀ fún wa pé iṣẹ̀ yìí kò jẹ̀ mọ̀ ẹ̀bí kan, ẹ̀nikẹ̀ni ni ó le kòṣẹ̀ ọ̀ṣẹ̀ síṣẹ̀ yìí, pàápàá àwọn obìnrin tí wọn bá tẹ̀lẹ̀ ọ̀kọ̀ wọn lọ̀ mú Igbógàn.

Nípa ti àdí, àwọn ọ̀lọ̀ṣẹ̀ yìí náà ló máa ń pèsè àdí àyan tí àwọn ènìyàn wọn fi máa ń para. Èyí ni pé kí ó tó di pé àwọn Òyìnbó kó ọ̀ṣẹ̀ tiwọn wòlú, ọ̀ṣẹ̀ dúdú ni Yorùbá máa ń lò, èyí tí wọn ń pè ní ọ̀ṣẹ̀ àwèdá.

Àwọn nńkan èlò fún ọ̀ṣẹ̀ dúdú ni òkú ọ̀pẹ̀ tí ó ti gbẹ̀, igi àràbà tí ó ti kú, èèpo kòkó, ẹ̀so ẹ̀yìn àti pa-nṣẹ̀kẹ̀ ni wọn máa ń sun nínú iná tí yóò sì di eérú. Òrìṣà tí àwọn ọ̀lọ̀ṣẹ̀ dúdú yìí máa ń bọ̀ ni wọn ń pè ní Ìyámọ̀pó, bèẹ̀ ni wọn máa ń bọ̀ òrìṣà yìí ni àwọn ilú ti wọn gbé ń ẹ̀ ọ̀ṣẹ̀ dúdú bíi Aáwẹ̀, Iloráá, Orígbó, Ifè-Ọ̀dàn àti Modákéké.

Gégé bí ònkòwé Fágborún (1989:286) ẹ̀ sọ̀ “bí igbà tí ènìyàn bá ń gbá epo nínú ni wọn ẹ̀ ń gbà àdí. Bí o ba ti gboná níwòntunwònsi ni wọn yóò da ẹ̀yin aró sí i” Ọ̀ṣẹ̀ dúdú wúlò púpò.

Ó wúlò fún àwọn oògùn kan nítorí pé àwọn onísègùn máa n ló ó láti gúnṣe fún oníbàárà wọn. Èyí lè jẹ ọṣe kòkòrò bí èéḷá, nárùn tàbí igbóná ọmọdé. Wọn sì máa n lo ọgidi ọṣe láti ṣòògùn àwùre.

Wàyí o, lílo ọṣe dúdú sì tún n wáyé lóde òní. Àwọn èniyàn kan wà tí wọn máa n lo ọṣe dúdú láti wè léyìn tí wọn bá ti po àwọn èròjà miíràn tí ó le mú ara jòlò mó ọn.

5.0 Ìṣọníṣókí

Ìṣe ohùn pípè n fi oḡbón, imò àti òye Yorùbá hàn àti pé ọ̀pòlọ̀pò àwọn oḡbón àti imò yì ní wọn sùyo nínú irírí àyíká ẹni nípa ihùwàsí àti àbùdá gbogbo ẹ́dà, ibàà ṣe èniyàn, ẹranko tàbí igi.

Bákan náà, یشه یشهgùn ni a fi sikeji یشه miiran ti o se pataki ju lo leyin یشه agbe. یشه یشهgùn yi ni o je mo iwosan ara ati emi eyi ti o n ta kan-ngbon pelu یشهgùn awon Oyinbo loni.

A kò sàì mẹnuba یشه aró, a sì ṣe àlàyé ní sókí iwúlò àwọn alágbèdẹ bàbà àti àwọn yòókù látijó àti lóde òní.

Ní iparí, a ṣe àlàyé lóri یشه ikòkò mímo àti یشه ọṣe dúdú, tí a sì rí ipò tí wọn wà lóde òní.

6.0 Ìṣe Ṣíṣe:

1. Sọ patàkì یشه Ohùn Pípè ni àwùjọ Yorùbá
2. Njé o rò pé یشه ikòkò mímo àti یشه Ọṣe Dúdú n gbilẹ sí i lóde òní mó?
3. Kín ni èrò rẹ nípa òrìṣà tí àwọn ọlọṣe dúdú máa n bọ?

7.0 Ìwé itọ́kasí:

Ilesanmi, T.M. ed 1989. *Ìṣe یشهnbáyé Yorùbá*, Ile-Ife, OAU Press.

Daramola, O. & 1968. *Àwọn Aṣà àti Òrìṣà Ilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Onibon-Oje Press & Book Industries (Nig) Ltd.

Ojo, J.A. 1966. *Yorùbá Culture*. London, Univesity Presss.

Ologundudu, D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S. Center for Spoken Words, Institute of Yorùbá Culture.

Laver, H. 2003. *Tradition Versus Modernity: Re-appraising A False Dichotomy*, Ibadan, Hope Publications Ltd.

Akinyemi, T. 1989 “Ìṣe Aró” in Ilesanmi, T.M. ed *Ìṣe یشهnbáyé Yorùbá*, Ilé-Ife, O.A.U Press.

Fágborún, G. 1989 “Ìṣe یشهkòkò” in Ilesanmi, T.M. ed. *Ìṣe یشهnbáyé Yorùbá*, Ile-Ife, O.A.U. Press.

MÓDÙ KĘTA

ÌPÍN KĘRIN: ÌLÙ, ORIN ÀTI IJÓ LÁÀRIN ÀWỌN YORÙBÁ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀ọ̀
  - 4.1 Ìwúlò Ìlù àti Orin
  - 4.2 Agbe s̄ise ní Ìdílẹ̀ Aláyàn
  - 4.3 Àwọ̀n Ìlù tí a n̄ Lù
  - 4.4 Ohun tí a n̄ fi Ìlù Wí
  - 4.5 Ibi tí Àwọ̀n Ìlù wọ̀nyí Ti Wá
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣẹ̀ S̄ise
- 7.0 Ìwé Ìtọ́kasí

1.0 Ìfààrà

Ìlù orin àti ijó ṣe pàtàkì láwùjọ Yorùbá. Oríṣíríṣíí ìlù ni ó wà. Bí ìlù ayeyẹ ṣe wà, bẹ̀ẹ̀ ni ìlù òrìṣà wà pẹ̀lú. Àwọ̀n agogo wà tí a máa n̄ lù láti mú kí ìlù àti orin kolẹ̀, kí ó sì lárinrin.

Orin náà jẹ̀ alábaàrinpò ìlù. Bí a bá n̄ lu ìlù ní àwùjọ Yorùbá, ó sáà maa n̄ dá lóri n̄kan ayò àti idùnnú, bẹ̀ẹ̀ ni a le kọ̀rin tí yòò mú orí àwọ̀n ènìyàn wú, tí wọ̀n sì le máa ta onílù náà lọ̀rẹ̀ nítorí inú ẹ̀ni kì í dùn kí á pa á mọ̀ra.

Nínú ipín yí, a wo ìwúlò ìlù àti orin ní àwùjọ Yorùbá, a sì tọ̀ka sí ìlù lílù gégé bí iṣẹ̀ ìdílẹ̀.

Ní itèsíwájú, a mẹnuba irú àwọ̀n ìlù tí a n̄ lù ní ilẹ̀ Yorùbá, pàtàkì wọ̀n àti ibi ti ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọ̀n ìlù wọ̀nyí ti wá sí ilẹ̀ Yorùbá tàbí ibi tí a ti ṣe wọ̀n

2.0 Èròngbà/Àfojúsùn

A n̄ sọ̀rò lóri ìlù àti orin Yorùbá láti:

- Mú kí akẹ̀kọ̀ọ̀ mọ̀ iwúlò ìlù láarin àwùjọ Yorùbá
- Fún akẹ̀kọ̀ọ̀ tàbí ònkawé wa ní àbùdá àwọ̀n ilú kọ̀ọ̀kan àti ibi ti wọ̀n ti sẹ̀ wá
- Lè mọ̀ orúko àwọ̀n ilú kọ̀ọ̀kan yí àti àkọ̀kò tí wọ̀n n̄ lù wọ̀n.
- Ní ohun tí àwọ̀n Àyàngalú máa n̄ fi ìlù kọ̀ọ̀kan wí.

- Mọ àwọn èèwò tí ó so mọ àwọn ilù kòòkan

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

1. Dárúkọ àwọn ilù ibílẹ̀ Yorùbá m̀eta kí o sì ẹ̀ àwọn àkókò tí a n lù wòn.
2. Kín ni o mọ nípa ìdílé àyàn?
3. Dárúkọ àwọn gbajúmọ̀ onílù àti àterun ilẹ̀ Yorùbá láyé àtijó.

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀

2.1 Ìwúlò Ilù àti Orin:

Bí a bá wò ó dáadáa, a ó rí i pé ohun idárayá ni ilù àti orin kíkọ̀ jẹ̀ jákèjádò gbogbo àgbáyé láti ibèrèpèpè. Èyí kò yọ̀ àwùjọ̀ Yorùbá sílẹ̀.

Láàrin àkójopò èyà Yorùbá kan, kò sí ibi tí kò sí ohun idárayá. Bí ó ti wulẹ̀ kí ó rí, wòn lè máa pátẹ̀wọ̀ sí orin, kí wòn sì máa jo ijó ayò. Nítorí náà, a lè sọ pé ilù, orin àti ijó jẹ̀ ọmọ̀ iyá m̀eta tí kò ẹ̀ é yà sọtò. Bí ilù lílù bá ti bèrè, bèè ni orin àti ijó yòò tẹ̀lé e. Nínú àwọn ilù m̀íràn, wòn lè má ní ilù tí ó gbajú gbajà, sùgbón wòn lè ní àwọn ilù kéékèèké bíi igbá, agbè, agogo, igò àti kitipó.

Ìlù lílù kì í ẹ̀ fún ayeyẹ̀ nikan, àwọn Yorùbá máa n lùlù láti bá ara wòn sòrò pàápàá àwọn tí wòn bá mọ̀ èdè àyàn. A tún máa n lu ilù ní àkókò ọ̀dún òrìṣà nígbà tí àwọn onílù yìi yòò máa fi ilù lílù máa n wáyé ni àsikò ogun, ijàkadì tàbí ikoṣù. Èyí nikan kọ̀, ilù lílù máa n wáyé ní àkókò ọ̀dún egúngún, tí àwọn onílù yòò sì máa lu dùndún láti sòrò, èyí tí ó lè dá rúgúdù sílẹ̀ láàrin àwọn ọ̀mọ̀léyìn egúngún kan àti èkejì.

4.2 Ìdílé Àyàn

Bí a bá n sòrò ilù lílù, a kò gbọ̀dò gbàgbé pé àwọn idílẹ̀ kan wà tí wòn n fi ilù lílù ẹ̀ ẹ̀, bèè ni Àyàngalú ni òrìṣà tó jẹ̀ mọ̀ wòn. Itàn àtẹ̀nudétí kan sọ̀ fún wa pé èniyàn ni òrìṣà yìi nígbà ayé rẹ̀ àti pé Kúsanrín Àyàn ni orúkọ̀ rẹ̀. Ilẹ̀ Ìbàribá ni ọ̀kúnrin yìi ti wá, bèè ni oun ni ó kókó lu ilù ní ilẹ̀ Yorùbá. Nígbà tí Àyàn kú tán ni wòn sọ̀ ọ̀ di òrìṣà àkúnlẹ̀bọ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé òrìṣà yìi kò ní ibi kan tí wòn yà sọtò bí ojúbọ̀ rẹ̀ bí àwọn òrìṣà yòókù.

Àwọn onílù máa n bọ̀ Àyàngalú fún ààbò, wòn sì máa n bèèrè ohun gbogbo tí wòn bá ti n fẹ̀ lówọ̀ rẹ̀, bí ọ̀mọ̀, owó àti aásikí. Èkọ̀ àti ohun m̀íràn tí ẹ̀nu n jẹ̀ ni wòn fi máa n bọ̀ ọ̀, bèè ni ilù gúdúgúdú àti àwọn ọ̀pá ilù tí a kó jọ̀ sí apá kan inú ilé ni àmì òrìṣà yìi.

A máa n sọ̀ pé àwọn idílẹ̀ àyàn máa n ní àbùdá kan tí ó yàtò sí tí àwọn idílẹ̀ yòókù ní ilẹ̀ Yorùbá. Èyí ni pé, bí wòn bá bímọ̀, wòn yòò tọ̀rọ̀ omi, ọ̀ṣẹ̀ àti kàn-in-kàin-in tí wòn yòò fi wẹ̀ é

ni. wọn n ̄ se ̄yí kí ó le mọ agbe s̄ise lágbo eré. Lóde òní ọ̀pọ̀ àwọn èniyàn ni wọn yan is̄é ilù lílù láàyò s̄ùgbọ̀n tí wọn kò wá láti idílé onílù.

4.3 Àwọn Ilù tí À n Lù:

(a) **Gbèdù:** èyí ni oríṣíí ilù kan tí ó tóbi tí wọn máa n lù fún Aláàfin Ọ̀yó. A kì í sáà lu ilù yìí bí kò se ní àkókò pàtàkì bí i igbà tí Aláàfin tuntun bá n gorí itẹ̀ tàbí ní àkókò tí Aláàfin bá wàjà.

(b) **Ìgbìn:** Bákan náà ni ilù Gbèdu àti ilù Ìgbìn rí. Ìyàtò wọn ni pé Ìgbìn kéré sí Gbèdu, s̄ùgbọ̀n irísí wọn dọ̀gba. Awọ̀ tó nípon ni a fi n ̄ se é, bẹ̀ẹ̀ ni igi tàbí ọ̀pá ni a fi máa n lù ú bíi Gbèdu. Ilù Ìgbìn náà kì í se ẹ̀yọ kan. Oríṣíí m̄erin ni. Àwọn ni Ìyá-nlá, Ìyá-gan, kẹ̀kẹ̀ àti Aféré.

Ilù Ìgbìn yìí jẹ̀ ilù tí a máa n lù nígbà tí a bá n ̄ se ọ̀dún Orìṣà-nlá tàbí Ọ̀bàtálá, bẹ̀ẹ̀ ni lára orúkọ àwọn olùsin orìṣà yìí ni Onígbìndé, Bámiṣígbìn, Adésígbìn, Ìgbíntádé, Akínjógbìn àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Wọn sọ̀ pé lára ohun tí wọn máa n fi ilù yìí sọ̀ ni pé:

Ọ̀balúfọ̀n gbobì jẹ̀,

Gbobì.

Òrìṣà gbobì jẹ̀,

Gbobì.

(d) **Ìpèsè:** ilù yìí kò tóbi tó Ìgbìn s̄ùgbọ̀n wọn fi ara jọ̀ra, ó sì se é gbé káàkiri. Ilù yìí ní ojú kan, bẹ̀ẹ̀ ni awọ̀ tí a fi se é nípon dáadáa. M̄erin ni ilù Ìpèsè yìí – Ìpèsè, Àràn, Omele tàbí Aféré àti Agogo. Ilù Ifá ni ilù yìí bẹ̀ẹ̀ ni wọn máa n lù ú ní àsikò ọ̀dún Ifá.

(e) **Àgèrẹ̀:** Ilù olójú kan ni Àgèrẹ̀ náà, bẹ̀ẹ̀ ọ̀gún ni wọn máa n lù ú fún ní àsikò ọ̀dún rẹ̀. Lílẹ̀ lílẹ̀ ni ilù lílù, bẹ̀ẹ̀ ni ijó rẹ̀ pèlù.

(e) **Ìlù Dùndún:** Ilù Dùndún yàtò sí àwọn ilù m̄erin tí a ti m̄enubà. Igi ọ̀mọ̀ ni wọn fi máa n gbé ẹ̀. Ilù Dùndún ni wọn sáà máa n lù níbi gbogbo ayeyẹ̀ tàbí àrìyá ní ilẹ̀ Yorùbá.

(f) **Bàtá:** Ilù Bàtá ni wọn máa n lù fún Sàngó bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn ti n lù ú níbi míràn tí kì í se ọ̀dún Sàngó lóde òní.

(g) **Şẹ̀kẹ̀rẹ̀ àti Aro:** Àwọn ilù yìí ni wọn máa n lù pèlù láti gbe ilù dùndún lésè kí ó le lárinrin.

(h) **Ìlù Bẹ̀m̄bẹ̀:** Ilù ogun ni ilù yìí, bẹ̀ẹ̀ ni àsikò ogun ni wọn máa n lù ú. Olójú méjì ni ilù yìí gégé bí ilù Dùndún. Igi ọ̀mọ̀ náà ni wọn fi n ̄ gbé ẹ̀.

(i) **Kósó:** Kóso fẹ̀ ilù olójú kan tí wọn máa ń lù fún Aláàfin Ọ̀yọ́ láyẹ̀ àtíjọ́.

4.4 Àwọn Ohun tí A máa ń fi Ilù Sọ:

Oríṣiíríṣií àwọn ipèdè ni a máa ń fi ilù sọ pàápàá ilù Dùndún tí o gbajú gbajà níbi àríyá. A le fi ilù bú èniyàn, wọn sì le fi ilù yin èniyàn. Ó dá lórí bí ẹni náà ẹ̀ jẹ̀ tàbí iwà tí ó bá ń hù. Sùgbón sá o, kò sí ẹni tí ó lè sọ pátó nígbà miiran, ohun tí a ń fi ilù sọ. Ìdí niyí tí a fi máa ń gbó pé, ‘kò sí ẹni mọ̀ èdè àyàn bí kò ẹ̀ ẹni tí ó mú ọ̀pá rẹ̀ lówó’.

4.5 Ibi Tí Àwọn Ilù tí Wá:

Nínú itàn àtẹ̀nudétí ni a ti gbó pé ó ni ibi tí ilù kòòkan ti wá sí ilẹ̀ Yorùbá. A jẹ́ kí á mọ̀ pé oríṣiíríṣií agbègbè ní ilẹ̀ Yorùbá ni àwọn ilù kòòkan ti wá. Àwọn miiran bá òrìṣà Ọ̀bátálá wọ̀lé. Eléyí ni ilù Ìgbìn, bẹ̀ẹ̀ ni a sọ fún wa pé Ọ̀rúnmilà ni ó mú ilù ipèsè, àràn, àgbà, agogo àti ọ̀pá wá bẹ̀ẹ̀ ni Sàngó olúkòso ni ó mú ilù bàtá wá sí Ọ̀yọ́ Ilé. Nípa báyií, ilù àwọn òrìṣà wònyí bá wọn sẹ̀ wá láti ibèrè pèpè ni.

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Nínú ipín yií ni a ti ṣàlàyé nípa oríṣiíríṣií àwọn ilù tí a máa ń lù ní ilẹ̀ Yorùbá, iríṣi wọn àti iwúlò ọ̀kòòkan kan wọn. A rí i pé iṣẹ̀ ilù lílù jẹ́ iṣẹ̀ àwọn idílẹ̀ kan ní ilẹ̀ Yorùbá, bẹ̀ẹ̀ ni a mẹnuba onírúurú àwọn ọ̀rò tí ó jẹ́ mọ̀ ohun tí a máa ń fi ilù sọ fún àwọn tí wọn bá gbó èdè Àyàn, èyí ni àwọn tí ń lu ilù náà. A jẹ́ kí ó ye akékòò pé ilù lílù, orin kíkọ̀ àti ijó jíjọ máa ń mú èniyàn láráyá, ó sì máa ń sọ àwọn ijìnlẹ̀ èdè, èyí tí ó ẹ̀ ẹ̀ kí gbogbo èniyàn tàbí àwọn tí kò bá mọ̀ èdè Àyàn má lè tùmò rẹ̀ bí ó ti ye.

A ti ẹ̀ àlàyé, a sì ti dárúko àwọn ilù kòòkan tí a ń lù ní ilẹ̀ Yorùbá àti àkókò tí a ń lù wọn. A rí í bí ilù lílù, orin kíkọ̀ àti ijó jíjọ kò ẹ̀ ẹ̀ fi ọ̀wọ̀ rọ̀ sẹ̀yìn yíká gbogbo ilẹ̀ Yorùbá àti ní gbogbo àgbáyé lápapò.

6.0 Iṣẹ̀ Síṣe:

1. Ṣàlàyé àwọn ohun tí a ń fi ilù ẹ̀ àti iwúlò ilù lílù, orin kíkọ̀ àti ijó jíjọ láàrin àwọn Yorùbá àti ní àgbáyé lápapò.
2. Ṣàlàyé lẹ̀kùn-rẹ̀rẹ̀ àwọn àléébù iwà tí a fi máa ń wo àwọn Àyàn láyẹ̀ àtíjọ́, kí o sì sọ idí tí èyí fi rí bẹ̀ẹ̀.
3. Kọ̀ àwọn ohun diẹ̀ tí a ń fi ilù wí tàbí sọ láti ọ̀wọ̀ àwọn Àyàn

7.0 Ìwé Ìtókasi

Ládélé, T.A.A et. Al 2006. *Àkójopò Ìwádii Ìjìnlẹ̀ Àṣà Yorùbá*. Ibadan, Gavima Press Ltd.

Ọlajubu, O. 1975. *Ìwé àṣà Ìbilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Longman.

Ologundúdu, D. 2008. *The Cradle of Yorùbá Culture*. U.S., Center for Spoken Words, Institute of Yorùbá Culture.

Biobaku, S.O. ed. 1973. *Sources of Yorùbá History*. Oxford, Oxford University Press.

Johnson, S. 1921. *History of the Yorùbás from the earliest times to the Beginning of the British Protectorate*. Lagos, C.M.S.

MÓDÙ KĒTA

ÌPÍN KARÙN-ÚN: ERÉ ÌDÁRAYÁ LÁÀRIN ÀWỌN YORÙBÁ LÁYÉ ÀTIJÓ

Àkóónú

- 1.0 Ìfààrà
- 2.0 Èrònbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Ayò Ọlópón
  - 4.2 Eré Àrín
  - 4.3 Èkẹ tàbí Ìjàkadì
  - 4.4 Eré Òkòtó
  - 4.5 Eré Òṣùpá
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣẹ Síṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfààrà:

Eré idárayá ni àwọn eré tí Yorùbá máa n ̀ se ní ayé àtijó nígbà tí ọwọ bá dilẹ̀. Nínú àwọn eré idárayá tí a mẹnubà níbí ni ó sáà jẹ̀ mọ̀ ọkúnrin nítorí pé àwọn obinrin kí í sáà ní ààyè láti jókòò tẹ̀tẹ̀ níwò̀n igbà tí ó jẹ̀ pé àwọn ni yóò dána oúnjẹ̀ fún idílẹ̀ wọn.

A mẹnuba àwọn eré idárayá bí ayò ọlópón, èyí tí ó gbajú gbajà jù lọ nínú àwọn eré idárayá àwọn èniyàn yíí ní ayé àtijó bẹ̀ẹ̀ ni a kò sàì sọ̀rò lórí eré àrín àti eré èkẹ̀ tí wọn tún gbájúmọ̀ láàrin àwọn eré idárayá wònyí ní ayé àtijó. A tún sọ̀rò lórí eré òkòtó títa, èyí tí a máa n ta ní ojú-ọlómọ-ò-tóo, èyí ni kòrò níbi tí àwọn ọ̀ta ti le fi iyà jẹ̀ ara wọn láibínú àti láidijà.

Ní iparí ipín yíí ni a ti sọ̀ nípa eré ọ̀ṣùpá, èyí tí àwọn ọ̀mọ̀dé sáà máa n ̀ se ní alẹ̀, kí oúnjẹ̀ alẹ̀ tó délẹ̀. Àwọn eré wònyí kò fi bẹ̀ẹ̀ wáyé mọ̀ nítorí ọ̀lájú ti gba gbogbo rẹ̀ lówó wọn. Nínú àwọn eré idárayá wònyí, eré ayò ọlópón nikan ni kò tí ì wọ̀lẹ̀ tán nítorí pé a rí àwọn àgbàlagbà tí wọn tún n ta ayò ọlópón yíí lóde-òní.

2.0 Èrònbà/Àfojúsùn

Èrònbà wa nínú ipín yíí ni kí àwọn akékòó mọ̀:

- Nípa oríṣiíríṣií eré idárayá tí àwọn Yorùbá máa n ̀ se láyé àtijó

- Bí àwọn eré idárayá wònyí ẹ gbayì tó ní ayé igbàani.
- Ànfààní àti àlèébù tí ó wà nínú ẹ́sẹ àwọn eré idárayá wònyí ní ayé àtíjọ àti lóde òní.
- Pàtàkì ohun tí eré idárayá n ẹ nínú ilera àwọn èniyàn tí tí di òní olóní.
- Látí jẹ kí akẹkọ̀ọ̀ mọ̀ iyípadà tí ó dé bá àwọn eré idárayá wònyí ní òde-òní.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

1. Ipa wo ni o rò pé eré idárayá n kó ní àwùjọ wa lóde òní?
2. Sàpẹjúwe ayò ọlópón Yorùbá àti ọ̀nà tí wón n gbà ta á.

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀

4.1 Ayò Olópón:

Ayò ọlópón títa jẹ ọkan nínú àwọn eré idárayá tí àwọn Yorùbá máa n ẹ láyé àtíjọ. Àwọn àgbàlagbà ọkúnrin ni wón sáà maa n ta ayò yì bí ó tilẹ̀ jẹ pé nígbà miiran, a máa n rí àwọn ọ̀dómọkúnrin náà nídií ayò yì.

Ayò ọlópón títa yì máa n mú ìrònjínlẹ̀ tí kò légbé wá, bèè ni àwọn ọlọgbón ni ó tó gba- ngba sùn lóyè nídií ayò ọlópón. Eré ayò ọlópón yì jẹ mọ̀ idíje láàrin ọta méjì. Èni tí ó bá n gbégbá orókè ni a n pè ní ọta bèè ni èni tí kò bá rọ̀wọ̀ mú ni a n pè ní ọ̀pè nídií ayò ọlópón.

A máa n n fi igi gbé ọpón ayò ni, bèè ni ihò méjìlá ni ó máa n wà nínú ọpón yì, èyí tí wón máa n pín sí méjì lógbogba, tí ihò méfà yòò wà ní abala kan, bèè ni méfà yòó wà ní abala keji.

Ọmọ ayò mérin ló máa n wà nínú ihò kọ̀ọ̀kan, èyí tí ó jásí pé ọmọ ayò méjìdínláàádọta ni ó wà lójú ọpón ayò kan. Ọmọ ayò yì ni ó wá látí inú èso igi kan tí a sáà maa n rí ní ẹ̀bá odò. Ọ̀fin wà nínú títa ayò ọlópón. Lára ọ̀fin yì ni pé ọ̀wọ̀ ọ̀tún ni a gbódò máa ta á sí, tí ọta yòó sì máa kó àwọn ọmọ ayò tí ó bá jẹ.

Ànfààní pò nínú ayò ọlópón títa. Lára rẹ̀ ni idárayá, níbi tí a ó ti máa rẹ̀rìn-in, tí a ó máa na apá na ẹ̀sẹ̀. Èyí nìkan kó ayò ọlópón títa máa n mú kí ọ̀pọ̀ èniyàn jí pépé sí i, ó n múni ronú kíákíá, ó sì máa n mú ojú kí ríran sí pẹ̀lú. Ànfààní miiran ni pé ayò ọlópón títa kì í jẹ kí èniyàn máa yojú sí ohun tí kò tọ̀, bèè ni kì í jẹ kí a rin ìrìnkurìn.

Wàyí ò, kò sí ohun tí ó le ní ànfààní, kí ó máa ní àlèébù tirẹ̀. Ọ̀pọ̀pọ̀ ọ̀rò ẹ̀fẹ̀ tí kò bákùn gbé ló máa n wáyé nídií ayò ọlópón, bí ó tilẹ̀ jẹ pé àwàdà ni wón yòò fi máa ẹ. Àlèébù miiran ni pé ayò ọlópón sáà maa n múni mọ̀lẹ̀ de ebi ni. Bí ayò bá wọra tán, èniyàn yòò gbàgbé pé ebi n pa òun. Yàtò sí ebi, bí ọmọ ọta kan bá n sàisàn, ó le má tètè dide nídií ayò náà.

4.2 Eré Àrín:

Eré àrín náà jẹ ọkan pàtàkì ní ayé àtìjọ. Bí àwọn èniayàn bá fẹ ẹ eré àrín ní àtìjọ, wọn yóò wá ẹsò itàkùn kan tí a n pè ní àrín nínú igbó.

Ọnà méjì ní a n gbà ẹ eré àrín. Lónà kinní, àwọn ọmọdé lè tẹ ẹni sínú ihò kékeré kan tí wọn bá wà. Gégé bí eré ayò ọlópón, a máa n ta àrín nígbà tí ọwọ bá dilẹ, bẹẹ ni a máa n yan olórí láti wo àrín ẹni tí ó jẹ. Dípò èniyàn méjì tí ó máa n ta ayò ọlópón, àwọn méta ni ó máa n ta àrín.

Ọnà kejì tí a n gbà ta àrín ní pé lẹyìn tí a bá tí kó àrín jọ, wọn yóò fa ilà sílẹ, èyí tí yóò ní orígun méréni tí gígùn rẹ lóóró yóò jẹ bíi ọpá méjilá àti ọpá mèsàn-án ní ibú. Nígbà tí a bá ẹtò tí ó yẹ tán, àwọn olùta yóò bèrẹ sí i dáráyá nípa títa àrín yíi.

Abẹ igi tí ó ní ibòjì ní wọn ti sáà máa n ta ayò yíi tàbí kí wọn ta á ní abẹ ilé. Àwọn èniyàn tí wọn máa n wòran eré àrín máa n pò ju àwọn tó máa n wà níbi ayò ọlópón lọ, bí ó tilẹ jẹ pé bí wọn tí n yọ sùtì ètè sí àwọn aláyò ọpón bẹẹ ni wọn máa n ẹ níbi ayò àrín.

Àwọn ànfààní pò nínú ẹsẹ eré àrín bẹẹ ni lára irú ànfààní wònyí ní didá ara ẹni lára yá nítorí àti àwọn olùta àti àwọn ònwòran ni ara wọn máa n yá gágá. Yàtò sí èyí, a máa n pa ara wa lẹrìn-ín nínú eré àrín títa, èyí sì máa n mú kí ilera jí pépé sí i. Èyí nikan kó, eré náà máa n kóni lẹkọ́ bí a ti máa n fi ojú sun nńkan lókèèrè, ó sì tún máa n fún ojú ní agbára láti mólẹ kedere sí i. Yàtò pé eré àrín ẹsẹ máa n mú àwọn olùta àti àwọn o ònwòran gbàgbé àwọn èrò búburú tí wọn ní, ó tún máa n mú kí àwọn èniyàn fi ojú kan ara wọn láti ẹfẹ tàbí kí wọn tilẹ bá ara wọn dọrẹẹ.

4.3 Ẹkẹ tàbí Ẫ̀j̀akadi

Bí ó tilẹ jẹ Ẫ̀j̀akadi tí ó máa n sáà wáyé nípasẹ aawò tàbí èdè-àiyedè wà, eré ẹkẹ yàtò sí èyí nítorí pé eré lásán tàbí idíje ni eléyí jẹ. Bí olùkópa kan bá ẹsẹ nínú eré yíi, kò sí pé ó n bínú sí ẹnikẹjì rẹ nítorí idíje láti mọ ẹni tí ó lágbara jù ni a mọ ọn sí. Láàrin àwọn Ọ̀yìnbo lóde òní, wọn máa n fi ẹkẹ (wrestling) díje láàrin ara wọn ni, bẹẹ ni ẹni tí ó bá gbégbá orókè yóò gba ẹ̀bùn lópòlopò.

Oríṣiíríṣií orin ní wọn máa n fi dá kí àwọn tí ó n kópa nínú ẹkẹ le ní okun àti agbára. Bí àpẹẹ, àwọn ònwòran lè máa kọrin pé:

Akítì ló le jà,

Ẫ̀j̀a ló le jà.

Ó gbé pára, ó fí tá

Ẫ̀j̀a ló le jà.

Ó ró kii bí ibon

Ìjà ló le ja...

Irúfẹ orin báyii máa n mú iwúrí bá àwọn tí wọn n kópa nínú ẹkẹ jíjà yí, wọn sì máa n lókun sí i láti jà ìjàkadì nàà.

Ní àkókò ọdún Ògún nígbà tí kí í sáà sí ẹkẹ púpò ni ẹkẹ jíjà sáà máa n wáyé, bèè ni orí iyanrin tí kò ti le sí ipalára púpò ni a ti sáà máa n jà ẹkẹ tàbí ìjàkadì. Níbi tí wọn ti máa n ja ìjàkadì yí, wọn ti máa n sa òkúta àti àwọn nńkan tí ó bá le panilára kúrò kí ẹkẹ tó bèrè.

Bí àwọn èniyàn méjì tí wọn n díje ìjàkadì nàà bá jọ subú pò lẹ̀ẹkan nàà, wọn máa n sọ pé wọn jà oḡba ni, èyí ni pé ẹnikan kò ẹ ju ẹnikẹjì lọ.

Ànfààní tí a máa n rí nínú eré ẹkẹ tàbí ìjàkadì ni pé àwọn ọrẹ àti ojúlùmò máa n pàdé, bèè ni nínú ipàdé yí ni àwọn mińràn ti máa n fẹ iyàwó tàbí ní ọkọ. Ẹni tí ó bá tilẹ gborí nínú idíje yí ni àwọn ọdómọ̀bínrin àti wúndiá máa n fẹràn jù, tí wọn yòò sì fẹ lát fi ẹ ọkọ. Ẹkẹ tàbí ìjàkadì máa n kọ àwọn ọdọ̀ tàbí géndé ọkúnrin ní ilò agbára, wọn sì tún máa n ní igboya sí i. Wáyí o, bí eré ẹkẹ yí ẹ ní ànfààní ni ó ní àléébù tirẹ. Bí àpẹrẹ, ọ̀pọ̀ olùdíje ni wọn máa n fi ara bó fẹlẹfẹlẹ. Olùdíje lè kán lápá, kí ó kán lẹsẹ̀ tàbí kí ó fọ̀ lójú bèè ni bí idí bá bàjẹ, ti onídí ni yòò dà. Kò sí à-ńpeni-lẹ́jọ̀ tàbí a-ngbẹsan nínú idíje yí.

4.4 Eré Òkòtó Títa:

Òkòtó títa nàà jẹ ọkan pàtàkì nínú eré idárayá láwùjọ àwọn Yorùbá láyè àtijọ̀. Eré òkòtó yí wópò láàrin àwọn ọdómọ̀dé ní àwùjọ, kí í ẹ eré àwọn àgbàlagbà rára.

Kòròfo igbín kékeré tí a mò sí èèsàn tàbí ipére ni wọn fi máa n ta òkòtó. Lẹyìn igbà tí a bá ti mú ẹran inú èèsàn tàbí ipére yí kúrò, a ó gún etí tàbí ẹnu rẹ régérégẹ, àwọn olùdíje yòò sì máa fi ọwọ ta á, tí yòò sì máa jọ ran-inran-in nínú ebútú tàbí yèpè tàbí yanrin búlẹbúlẹ báyii. Ìdí nìyí tí wọn ẹ máa n kọrin pé,

Òkòtó,

Ọmọ afidí jọ ran-in-ran-in,

Òkòtó,

Ọmọ afidí jọ ran-in-ran-in.

Àwọn òhńwòran eré òkòtó kí í pọ̀ tó ti eré àrín tàbí ti eré ẹkẹ rára. Wọn yòò máa ta òkòtó yí kí wọn sì máa dé e, èyí ni pé kí ojú rẹ dà bolẹ. Olùdíje tí òkòtó tí ó ta kò bá dojú délẹ, ẹni tí wọn jọ n díje yí yòò sọ pé kí ó tẹ èyìn ọwọ rẹ sílẹ, yòò sì gán onítòún ní èyìn ọwọ fún iye igbà tí wọn bá ẹ àdéhùn rẹ. Bèè ni wọn tún le bèrè òkòtó títa mińràn lẹyìn èyí.

4.5 Eré Òṣùpá:

Eré òṣùpá jẹ́ eré tí àwọn ọmọdé máa ń fi alẹ̀ ẹ̀ se pàápàá kí oúnjẹ alẹ̀ tó délẹ̀. Eré òṣùpá yìí gbilẹ̀ púpò ní ayé àtíjọ̀ sùgbón lóde òní, bí ó bá tilẹ̀ wà ní apá ibòmíràn, kò wópò láàrin àwùjọ̀ Yorùbá mọ̀ nítòrí pé òlájú ti gbá ẹ̀ka eré idárayá yìí nílẹ̀. Lára àwọn eré idárayá bẹ̀ẹ̀ ni;

- (a) Bóòkọ-bóòkọ
- (b) Bojúbojú
- (d) kín ní ń hewú
- (e) Gbádíí-gbádíí

Gégé bí orúkọ tí a fún àwọn eré yìí (eré òṣùpá), àkókò tí òṣùpá bá ń ràn ni àwọn ọmọdé wònyí sáà máa ń bọ̀ síta gbangba láti ẹ̀ eré òṣùpá bóòkọ-bóòkọ, àwọn ọmọdé bíi méfà sí méjọ̀ tàbí jù bẹ̀ẹ̀ ni yóò jókòó sí ìta gbangba tí ọ̀kan nínú wọn yóò mú òkúta kékeré kan lówó, yóò máa fi ọwọ̀ rẹ̀ bọ̀ ọwọ̀ àwọn yòókù lókòòkan, tí yóò máa wí pé ‘bóòkọ-bóòkọ’ tí àwọn ẹ̀lẹ̀gbé rẹ̀ yóò máa dáhùn pé ‘àlùbóòkọ’. Èni tí ó mú òkúta lówó yẹn yóò máa kọ̀rin síwájú sí pé, ‘bóòkọ rẹ’ tí àwọn yòókù yóò máa gbè é pé ‘àlùbóòkọ’ yóò sì máa bọ̀ wón lówó títí yóò fi sí ọwọ̀ ọ̀kan nínú wọn. Èni tí ó bá fi sí ọwọ̀ rẹ̀ yìí ni yóò si gba ipò rẹ̀. Báyií ni wọn yóò ẹ̀ títí wọn yóò fi parí eré náà.

Ní ti eré òṣùpá ‘Bojúbojú’, àwọn ọmọdé bíi méjọ̀, méwàá tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ lè ẹ̀ se eré yìí. Bí wón bá fẹ̀ ẹ̀ se eré yìí, wọn yóò mú ẹ̀nikan tí wọn yóò fi aṣọ̀ di lójú, àwọn yòókù yóò lọ fi ara pamọ̀ bẹ̀bẹ̀ sí ibi kan. Lẹ̀yìn náà ni èni tí a di lójú yóò máa sọ̀ pé, ‘Bojú bojú o’ tí àwọn tó sapamọ̀ yóò máa dáhùn pé, ‘Òo’. Èni tí wón di lójú yóò bèèrè pé ‘sẹ̀ kí n sí i?’ bẹ̀ẹ̀ ni àwọn tí wón fara pamọ̀ náà yóò sọ̀ pé, ‘sí i’, bẹ̀ẹ̀ ni èni náà yóò sí aṣọ̀ ojú rẹ̀, yóò sì máa wá àwọn tí ó sá pamọ̀ kiri. Bí ó bá ti rí ọ̀kan nínú wọn ni yóò di í mú tí yóò sì sọ̀ pé ‘mo rí ọ’’. Eléyíí ni yóò gba ipò rẹ̀ títí eré náà yóò fi parí.

Àwọn eré òṣùpá yìí máa ń mú kí àwọn ọmọdé ẹ̀rẹ̀ papò, kí wón làágùn, kí ara wón sì túbò le sí i, bẹ̀ẹ̀ ni àwọn eré òṣùpá yìí máa ń mú ọmọdé lágbára sí i. Wáyí o, àlẹ̀bù eré òṣùpá ni pé wón máa ń mú kí àwọn ọmọdé fi ara pa, bí wón bá subú tàbí fi ẹ̀sẹ̀ gbún òkúta.

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Eré idárayá ẹ̀ pàtàkì nínú ilera àlàáfíà ẹ̀dà gbogbo. Eré idárayá yìí kì í ẹ̀ ohun tí àwọn baba-ńlá wa kò mọ̀ nípa rẹ̀ tàbí mọ̀ pàtàkì rẹ̀ tẹ̀lẹ̀ nítòrí onírúurú eré idárayá ni wón máa ń ẹ̀. Lára

àwọn eré idárayá ni ayò ọlópón títa, àrín títa, mímu ẹkẹ, títa òkòtó láàrin àwọn ọ̀dómọ̀dé àti àwọn onírúurú eré ọ̀súpá miiran tí àwọn ọ̀mọ̀dé máa n ẹ̀ ní ayé àtíjọ.

Àwọn eré idárayá wònyí kò wọ̀pò lóde mọ̀ nítorí ọ̀lájú ọ̀de-òní tí mú kí á pa àwọn kan tí, bí ó tilẹ̀ ẹ̀ pé àwọn kan wà tí ó sì gbajúmọ̀ tí tí di òní-olóní.

6.0 Iṣẹ́ Sṣiṣe

1. Sàlàyé ipò tí ọ̀lájú mú bá àwọn eré idárayá ibílẹ̀ Yorùbá àti pé àtúnṣe wo lo rò pé ó yẹ?
2. Sọ ohun tí ó bá mọ̀ nípa eré ayò ọlópón àti eré ẹkẹ ní àwùjọ wa lánà, lóníí àti lójó iwájú.
3. Ẹ̀ àlàyé àléébù tí ó wà nínú àwọn eré idárayá wa ní àtíjọ àti lóde òní. Kín ni o rò pé a le ẹ̀ láti kápá àwọn àléébù bẹ̀?

7.0 Ìwé itókasi

Èkúndayò àti Kómọ̀láfẹ̀, 1975. “Eré Sṣiṣe ní Ilẹ̀ Yorùbá” in Olájubù, O, ed. *Ìwé Àṣà Ìbilẹ̀ Yorùbá*.
Ìbàdàn. Longman.

Daramọ̀la, O & Jeje, A. 1968. *Àwọn Àṣà Àti Òrìṣà Ilẹ̀ Yorùbá*, Ìbàdàn, Oníḃon-Oje Press & Book
Industries (Nig.) Ltd.

Adeoye, C.L. 19 *Àṣà àti Ìṣe Yorùbá*. Ibadan, Oxford University Press (Nig.) Ltd.

Olajubu, O. 1976. *Ìwé Àṣà Ìbilẹ̀ Yorùbá*. Ibadan, Longman.